

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI**

**TOPLUMSAL BELLEĞİN İNŞASINDA MEDYANIN ROLÜ:
GÜNLÜK GAZETELERİN
12 EYLÜL'Ü HATIRLA(T)MA BİÇİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cansu CERAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hülya UĞUR TANRIÖVER

HAZİRAN 2015

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı yönetmeyi kabul ettiği ve süreç boyunca değerli fikirlerini paylaştığı için öncelikle danışman hocam Doç. Dr. Hülya Uğur Tanrıöver'e derin saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Bölüm hocalarımdan Doç. Dr. Özlem Danacı Yüce'ye kritik anlardaki desteği, değerli vakti ve görüşleri için ve aynı zamanda tez jürimde de yer almayı kabul ettiği için teşekkürü borç bilirim.

Yine jürimde yer almayı kabul ettiği için Yrd. Doç. Dr. Derya Fırat'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım sürecinde bana olan inancını ve desteğini her an hissettirdiği için ve zorda kaldığım zamanlarda fikirleriyle ufuk açan çok sevgili hocam Prof. Dr. Ayşegül Yaraman'a teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisansın bana en güzel katkılarından biri, sevgili arkadaşım Neşe Öztemir'e bu süreçte bana gösterdiği yardımlar için teşekkürü borç bilirim.

Tezimi kesin kararlarla tamamlamak üzere yola çıktığım günden bugüne devamlı desteği, özverisi ve fikirleri için Sina Teoman Ateş'e ayrıca teşekkür ederim.

Bu tezi tamamlamamda en az benim kadar istekli oldukları ve süreç boyunca maddi ve manevi her türlü desteği gösterdikleri için çok sevgili aileme; annem, babam ve ablama minnettar olduğumu belirtirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	viii
RESUME	ix
ABSTRACT	xiii
ÖZET	xvii
GİRİŞ	1
I. TOPLUMSAL BELLEK VE MEDYA	7
I.A. Toplumsal Bellek, İnşası ve Yeniden İnşası	7
I.A.1. Toplumsal bellek ve farklı yaklaşımlar	8
I.A.2. Belleğin sosyal çerçeveleri	11
I.A.3. Belleğin devamlılığında temel olan: dil ve iletişim	12
I.A.4. Geçmişin yeniden inşası olarak bellek	13
I.A.5. Toplumsal belleğin mekânsal ve zamansal bağlamı	15
I.A.6. Belleğin seçici karakteri: hatırlama ve unutma	16
I.A.6.a. Hatırlama / anımsama: anlam aktarımı, ritüeller	17
I.A.6.b. Unutma, çarpıtarak anımsama, araçsallaştırma	19
I.A.6.c. İktidarın unutma ve hatırlama ile ilişkisi: “İnsanın iktidara karşı savaşımı, belleğin unutuşa karşı savaşımıdır”	22
I.A.7. Toplumsal belleğin yeniden inşasında etkili olan kurumlar	24

I.B. Toplumsal Belleğin Yeniden İnşasında Temel Unsur Olarak: Medya	28
I.B.1. Sözlü ve yazılı toplumda iletişim ve bellek	28
I.B.2. Teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçlarına tarihsel bakış	32
I.B.3. Medyanın işlevi ve haber üretim sürecini anlamak	37
I.B.3.a. Medyanın işlevi ve alımlama süreci	37
I.B.3.b. Haber üretimi: gerçeğin yeniden inşası	39
I.B.3.c. Haber üretim sürecinin eleştirel kuramsal altyapısı	42
I.B.3.d. Haber üretim modelleri	48
I.B.3.d.i. Gündem kurma	48
I.B.3.d.ii. Eşik bekçiliği	50
I.B.3.d.iii. Çerçeveleme	52
I.B.4. Genel Değerlendirme: Medya ve Toplumsal Bellek - “Tarihin medyada yeniden üretimi”	55

II. GÜNLÜK GAZETELERİN 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNİ HATIRLA(T)MA BİÇİMLERİ

II.A. Araştırmanın Kapsamı	59
II.A.1. Amaç, örneklem ve yöntem	59
II.A.2. Varsayımlar ve kısıtlılıklar	63
II.B. Rakamlarla 12 Eylül’ün Gazetelerde 33 Yılı	64
II.B.1. Genel bakış	64
II.B.2. Gazeteler bazında değerlendirme	67
II.B.3. İçerik türlerine göre değerlendirme	72
II.B.4. Haberlerin kapladıkları alana göre değerlendirme	76
II.B.5. Baş sayfada konuma göre değerlendirme	78

II.C. Gazete Söylemlerinde 12 Eylül'ün Hatırlanması	81
II.C.1. Söylem şekil veren : Konular ve yorumcular - “Anma, ama nasıl?”	82
II.C.1.a. Genel giriş	82
II.C.1.b. Söyleme genel bakış: konu kategorileri	84
II.C.1.c. Haberlerde kaynak / yorumcular	87
II.C.2. 12 Eylül söylemlerinin tarihsel sürece paralel incelemesi	90
II.C.2.a. Rakamlarla genel bakış	91
II.C.2.b. 10 yıllık aralıklarda söylemde değişim	94
II.C.2.b.i. 1981-1989: Mesafeli / destekçi yaklaşım -	
“Minnetle kutlamanın dayanılmaz hafifliği”	94
II.C.2.b.i.a. Tarihsel arka plan	94
II.C.2.b.i.b. Gazete söylemleri	95
II.C.2.b.ii. 1990-1991: Görmezden gelen yaklaşım -	
“Gündemimiz başka, çok karıştırmayın”	101
II.C.2.b.ii.a. Tarihsel arka plan	101
II.C.2.b.ii.b. Gazete söylemleri	103
II.C.2.b.iii. 2000-2013: Baskın olumsuz yaklaşım -	
“Yeni düzen içinde yüzleşme çırpınışları”	111
II.C.2.b.iii.a. Tarihsel arka plan	111
II.C.2.b.iii.b. Gazete söylemleri	113
II.C.3. Köşe yazıları özelinde söylem	126
II.C.3.a. Genel bakış	126
II.C.3.b. Yazarların söyleminde değişim: “Bir ben vardır benden içeri”	131
II.C.4. Başlıklarda söylem vurgusu	141
II.D. Genel Değerlendirme: Medya Dolayımı ile Toplumsal Bellekte	
12 Eylül Darbesi	147
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	160
EKLER	165
ÖZGEÇMİŞ	169

KISALTMALAR

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMSF	: Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
ŞEKİL 1 : İçeriklerin yıllara göre dağılımı	...65
ŞEKİL 2 : İçeriklerin gazeteler bazında dağılımı	...68
ŞEKİL 3 : İçeriklerin yıllara göre gazeteler bazında dağılımı	...69
ŞEKİL 4 : İçerik türleri bazında gazetelerin aldığı paylar	...72
ŞEKİL 5 : Yazı dizilerinin yıllara göre gazeteler bazında dağılımı	...74
ŞEKİL 6 : Baş sayfa haberleri ve köşe yazılarının yıllara göre dağılımı (frekans değerler)	...75
ŞEKİL 7 : İçerik türlerinin kapladıkları alanlar	...77
ŞEKİL 8 : Gazeteler bazında içeriklerin kapladıkları alanlar	...78
ŞEKİL 9 : Gazeteler bazında haberlerin baş sayfada konumları	...79
ŞEKİL 10 : 12 Eylül 1992 tarihli Cumhuriyet haber başlığı ve görseli	...108
ŞEKİL 11 : 12 Eylül 1994 tarihli Cumhuriyet haber başlığı ve görseli	...110
ŞEKİL 12 : 12 Eylül 2010 tarihli Zaman manşeti	...122
ŞEKİL 13 : 12 Eylül 2011 tarihli Zaman manşeti	...123
ŞEKİL 14 : 1981 - 2013 yılları arasında tüm içeriklerin başlık analizi	...142
ŞEKİL 15 : Cumhuriyet gazetesi haber ve köşe başlıkları analizi	...144
ŞEKİL 16 : Hürriyet gazetesi haber ve köşe başlıkları analizi	...144
ŞEKİL 17 : Zaman gazetesi haber ve köşe başlıkları analizi	...144
ŞEKİL 18 : 1981-1989 yılları arasında toplam haber ve köşe başlıkları	...145
ŞEKİL 19 : 1990-1999 yılları arasında toplam haber ve köşe başlıkları	...145
ŞEKİL 20 : 2000 - 2013 yılları arasında toplam haber ve köşe başlıkları	...146
ŞEKİL 21 : Anahtar kelimelerin bir başlığa ilk defa yansıdığı yıllar	...147
ŞEKİL 22 : 12 Eylül 2005 tarihli Hürriyet haberi ve görselleri	...154

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
TABLO 1 : Toplam içeriklerin dağılımı	...65
TABLO 2 : İçeriklerin yıllara göre farklılaşması (frekans değerler)	...67
TABLO 3 : İçeriklerin yıllara göre gazeteler bazında farklılaşması (frekans değerler)	...69
TABLO 4 : İçerik türleri bazında gazetelerin aldığı paylar	...73
TABLO 5 : Baş sayfa haberleri ve köşe yazılarının gazetelere göre dağılımı	...75
TABLO 6 : İçeriklerin kapladığı alan skalası	...76
TABLO 7 : Gazetelerin 12 Eylül haberlerini manşette gördüğü yıllar	...80
TABLO 8 : Ana ve alt konu kategorileri	...85
TABLO 9 : Haberlerde başvurulan kaynak ve yorumcular	...89
TABLO 10 : Haberlerde başvurulan kaynak ve yorumcuların gazetelere göre dağılımı	...90
TABLO 11 : Gazeteler bazında içeriklerin darbeye dair yaklaşımları	...93
TABLO 12 : Türler bazında içeriklerin darbeye dair yaklaşımları	...93
TABLO 13 : İçeriklerin çerçeveleme tiplerine göre dağılımı	...93
TABLO 14 : Gazeteler bazında köşe yazarları ve yazı sayıları	...129

RESUME

Notre étude consiste à comprendre le rôle des médias principalement dans le processus de création et de reconstruction de la mémoire collective tout en se concentrant sur la relation entre les médias et la mémoire collective. En tant que sujet interdisciplinaire, la mémoire collective constitue un sujet traité, discuté et défini par un nombre de sciences y compris la psychologie, l'histoire, les études de médias, la sociologie, la science politique et l'art. Dans ce contexte, il est bel et bien possible de faire un lien étroit entre la mémoire collective et les médias. La relation en question peut être ouvertement démontrée en travaillant sur les caractéristiques, la conception et la reconstruction de la mémoire collective, et sur la théorie des médias intitulée agenda setting.

Dans notre étude, nous avons essayé de réaliser une analyse de discours des quotidiens sur la manière dont ils traitent – et rappellent aux lecteurs – le coup d'Etat de 12 septembre 1980 qui a provoqué de nombreux clivages politiques, sociaux, économiques et culturels dans l'histoire de la Turquie. Ainsi, nous avons visé à étudier la manière de reconstruction de la mémoire collective du coup d'Etat de 1980. Les quotidiens, contribuent-ils à la remémoration du coup d'Etat en y accordant une place dans leurs pages sein; ou bien l'ignorent-ils en le laissant en dehors de leur agenda? Si le coup d'Etat faisait partie de l'actualité, dans quel cadre et contexte serait-il présenté et quel type de discours l'accompagnerait?

Le choix du sujet de notre recherche provient du fait que le coup d'Etat de 1980 a influencé, d'une manière ou de l'autre, toutes les couches de la société en Turquie et qu'il constitue l'événement historique ayant causé le plus de traumatismes au sein du peuple. Aussi, le fait qu'il s'est écoulé "suffisamment" de temps après l'événement nous permet d'aborder le sujet en question du point de vue de la mémoire collective.

Dans le cadre de notre étude, nous avons essayé d'effectuer une analyse de discours en travaillant sur les articles et les chroniques ayant comme sujet le coup d'Etat de 1980, publiés pour l'anniversaire du putsch de 1981 à 2013, pendant 33 ans. Notre objectif était d'étudier comment et dans quelles mesures le coup d'Etat était présenté aux lecteurs. L'échantillon de notre étude est constitué de trois quotidiens; soient Cumhuriyet pour représenter le centre gauche, Hürriyet pour la droite libérale et populaire, et Zaman pour le conservatisme et le point de vue islamique. La sélection de ces quotidiens s'est fait en se basant sur leurs approches politiques diverses, leur popularité, leurs tirages et la continuité cohérente de ces publications pendant 33 ans.

Une quelconque relation entre la mémoire collective et les médias exige avant tout un lien de communication – du moins entre individus. La mémoire collective se construit étant rattaché aux groupes auxquels adhère l'individu, tout en se basant sur la mémoire individuelle, et assure sa continuité avec la communication et le langage. La mémoire collective et les médias se rencontrent lorsque les médias décident de rappeler ou de faire oublier un événement et leur choix de langage et des réseaux de communication pour ce faire. En ce qui concerne l'importance des moyens de communication de masse pour la mémoire collective, il est d'une grande importance de remarquer que certaines mémoires accessibles via témoins vivants de nos jours, ne seront accessibles dans le futur, que par l'intermédiaire des médias et des livres. La question principale venant à l'esprit dans le cadre de la problématique des médias et de la mémoire collective est "Comment et pourquoi les médias jouent-ils un rôle dans le processus de création et de reconstruction de la mémoire collective?"

Les gens se servent essentiellement des moyens de communication de masse pour recevoir des informations sur la société dans laquelle ils vivent, pour apprendre tout ce qui reste en dehors de leur milieu d'expérience individuelle. Par ailleurs, l'actualité des médias ne comprend pas chaque événement ou chaque phénomène vécu au sein de la société ou bien dans le monde entier. Les médias accordent plus de place à certains événements dans leur agenda, rappellent certains événements passés et renouvellent les informations alors qu'ils accordent une place non-importante à certains, voire laissent certains événements totalement en dehors de leur agenda et les ignorent. A ce point il faudrait essentiellement souligner les facteurs micros et macros qui font partie de l'économie-politique des médias. L'académicien spécialiste du domaine Jill Edy souligne comment la mémoire collective est forgée entre les mains des journalistes: "Si nous comprenons comment notre passé gagne du sens au sein des médias et comment nos traditions politiques, notre culture et notre identité nous sont transmises, nous découvrons comment les journalistes utilisent et reproduisent le passé."¹ De ce point de vue, les médias ont un rôle crucial pour indiquer ce qui est à se rappeler et ce qui est à oublier. Autrement dit, la mémoire et la mémoire collective sont en partie, sous contrôle des médias: La réalité présentée par les médias devient la réalité sociale et la mémoire collective se renouvelle en grande partie, en accord avec ce qui est présenté.

Notre étude se base principalement sur la thèse de mémoire collective du sociologue français Maurice Halbwachs. Nous nous servons également des approches d'égyptologue allemand Jan Assmann, de sociologue Paul Connerton et de spécialiste en communication Michael Schudson. Nous nous concentrons également sur des thèses de certains autres spécialistes en communication comme Maxwell McCombs, Donal Shaw, Robert Entman, Shanto Iyengar et David Weaver.

La première partie de notre étude consiste à aborder des sujets comme la création, la continuité, les caractéristiques et le caractère sélectif de la mémoire collective en parlant également sa relation avec l'oubli et/ou le rappel. Toujours dans la même partie, sous une sous-partie nous essayons de comprendre le processus de production de l'information, la fonction des médias et son rôle pour répondre aux besoins des

¹ Jill A. Edy, *Journalistic Uses of Collective Memory*, Journal of Communication, Spring, 1999, s.71

spectateurs et/ou des lecteurs. Par la suite, nous essayons de commenter la manière dont l'histoire est reproduite par les médias tout en pensant à l'utilisation répandue des moyens de communication de masse, et au concept de mémoire collective.

La seconde partie de notre étude est constituée des résultats de l'analyse de discours sur les chroniques et les articles ayant comme sujet le coup d'Etat de 1980. Dans un premier lieu, nous essayons de comprendre l'importance accordée au putsch par les quotidiens lors de ses anniversaires en étudiant les données quantitatives. Par la suite, nous essayons de présenter les résultats qualitatifs du discours en les évaluant avec la conjoncture politique par des intervalles de dix ans.

L'hypothèse principale de notre étude sur la mémoire collective et les médias est comme qui suit : Les quotidiens ne font pas d'efforts pour rappeler le coup d'Etat de 1980, lorsqu'il est question d'inclure le coup d'Etat dans leur agenda, ils le présente comme un acte légitime ou ils l'utilisent pour servir aux intérêts du gouvernement.

Nous constatons que les données de l'analyse soutiennent en grande partie l'hypothèse principale de notre travail. Il est possible de remarquer que la presse de centre droite accorde très peu de place au coup d'Etat, que la presse au point de vue islamique et conservateur y accorde peu de place mais qu'elle adopte également le discours du pouvoir actuel et que la presse de centre gauche y accorde de la place pour aborder profondément le thème, qu'elle assure son opposition et qu'elle continue à apporter un regard critique et une approche approfondie sur le sujet. Il est possible de remarquer à la base que la presse libérale de droite et la presse ayant un point de vue islamique de droite ont tendance à présenter le coup d'Etat de 1980 suivant les intérêts actuels du pouvoir présent. Quant au centre gauche, il est possible d'y voir un quotidien qui assure son opposition et qui demeure indépendant du fond politique actuel.

Pour finir, il est possible de dire que la reconstruction du coup d'Etat de 1980 par la main des médias au sein de la mémoire collective varie suivant la tendance politique des quotidiens, leurs positions par rapport au pouvoir et aux relations qu'ils ont avec le pouvoir politique et l'atmosphère économique et politique présente. Ainsi, les quotidiens proposent leurs approches et leurs points de vue aux lecteurs pour former, reformer et manipuler les phénomènes vécus.

Il existe deux approches différentes pour la mémoire collective en ce qui concerne le rappel et l'oubli: D'une part les sociétés modernes sont définies comme des amnésiques au sein desquels les événements importants deviennent de simples faits médiatiques et il est souligné que la conscience en ce qui concerne la connaissance historique baisse de plus en plus. D'autre part, certains tournants et développements ont fait que dans les années de fin 80, début 90, il existe une prise de conscience à ce propos. La mémoire collective et l'éveil social nous poussent à confronter les événements et à demander des comptes au passé. Ces pratiques sociales deviennent une partie de la culture politique.

Pour chaque pays, il est important de passer à ce stade où les événements refoulés sont discutés. La Turquie vit également cet éveil dans le cadre des événements passés. Le coup d'Etat militaire de 1980 est l'un des événements ayant fait souffrir le plus le

peuple. C'est pourquoi, dans le contexte de mémoire collective le 12 septembre, bien qu'il paraisse peu important vu qu'il n'est qu'un des centaines d'événements, est demeure simple tentative mais un pas important qui pourrait contribuer à la littérature.

ABSTRACT

This study aims to understand the role of media in construction and reconstruction of collective memory by digging into the relationship between the two concepts. Collective memory is an interdisciplinary subject being analyzed and defined in different ways by a range of branches such as psychology, history, sociology, media, political science, arts, etc. In this context, it is fair to expect that there is a strong relationship between media and collective memory. This relationship is demonstrated best by harmonizing the characteristics of collective memory and its reproduction process with theory of media such as agenda setting and framing.

To address this issue, this study performs a discourse analysis of how daily newspapers remember, and thus remind of, Turkish Coup D'état of September 12, 1980, a decisive political, economic, social, and cultural break in Turkish history. In this way, we aim to examine how the collective memory has been reconstructed by the media in the special case of 1980 Coup D'état. Does the media help remember the Coup D'état by keeping it alive in its agenda, or does it ignore this incident by excluding it from its agenda? If the media keeps it alive, in what frames does it present; in other words, what is the discourse when reminding the society of it?

The main reasons why Coup D'état of September 12, 1980 is selected as the subject of matter are as follows. First, it has affected every part of Turkish society in one way or the other. Second, it is one of the top subjects in the long list of collective traumas in Turkey. At the same time, the fact that considerable time has passed since the Coup D'état allows us to research on this subject from the perspective of collective memory theory.

In this work, applying the method of critical discourse analysis, we examine over a span of 33 years between 1981 and 2013 how and how much news and columns in select newspapers convey information about the Coup D'état in its anniversaries. The sample of newspapers consists of three daily newspapers: Cumhuriyet from center left-wing, Hürriyet from mainstream liberal right-wing, and Zaman from conservative Islamist right-wing. The first main criterion that provides the basis for the selection of these specific newspapers is that they represent different political stands. Secondly, these political views are among the most prevalent ones, and as a result, the circulation rates of these newspapers pass a certain threshold. But most importantly, these newspapers have a persistent publication history which matters significantly given the time span of our analysis.

The basis of the relationship between media and collective memory is “communication”, in its simplest meaning, communication between people. Collective memory stems from personal memories, is formed by the conditions of the cliques and societies in which we find ourselves, and persists via language and communication.

The concepts of collective memory and media present a unified framework, when the thing that how the media, by building networks of communication and language, conveys social issues and reminds us of or makes us forget them after a certain time has passed, is considered. The fact that, in the future, sources such as books or the media will replace alive sources of the present day, or simply people, as the means of reaching memories proves the significance of technological developments and mass communication for collective memory. In the context of media and collective memory, the questions that come first to one’s mind are why and how the media has impacts on the construction and reproduction of collective memory.

People basically utilize means of mass communication in order to get information about the society that they live in and to learn about the world outside their own experience. The media, however, does not inform about every issue in a society or in the world, in general. While the media keeps the memory of some news alive by covering them on a large scale and reminding of them frequently, it assigns a small portion of its agenda to other news, or even further, it completely ignores some in other occasions. This choice of coverage depends on several macro- and micro-scale factors dictated by political economic conditions of the media. In this regard, Jill Edy, an expert in media and political sciences, clearly depicts how the collective memory is shaped by the journalists, as follows: “If we are to understand how our past is made meaningful for us in the media, and how our political traditions, culture, and identity are handed down to us, we must explore the ways in which journalists use and reconstitute the past.”² Therefore, the media plays a significant role in selecting what subjects to “be reminded” or “be effaced”. In other words, the collective memory partially subsides to the media. In a sense, what the media conveys becomes the collective memory itself and memories are refreshed by the media.

This work has its basis on the theory of “collective memory” of the French sociologist Maurice Halbwahcs, the scholar who coined the term in the literature. As to concept of the collective memory, this work also utilizes the perspectives of German Egyptologist Jan Assmann, sociologist Paul Connerton, and Michael Schudson, a scholar of communication. In regard to the theory of communication, this study mainly leans on the ideas of scholars such as Maxwell McCombs, Donal Shaw, Robert Entman, Shanto Iyengar, and David Weaver.

The first main section of this thesis focuses on the forming of collective memory, its permanence, and its characteristics, and dwells on its relation to reminiscence and forgetting as a result of its selective nature. In a subsection related to media, we try to explore the function of the media by examining news production and how it satisfies the needs of the audience/reader. Later in the section, we analyzed the reproduction of

² Jill A. Edy, *Journalistic Uses of Collective Memory*, Journal of Communication, Spring, 1999, s.71

history by the media by evaluating collective memory together with the pervasive use of mass communication.

The second main section lays down the results of the discourse analysis of the news about the Coup D'état of September 12. First, we quantitatively assess the extent and the significance of the media coverage of the Coup D'état in its anniversaries. Then, we present the qualitative evaluation of news in relation to the political conditions of the specific decades in which they appeared.

The main hypothesis of this study grounded on the relationship of collective memory and the media, is that the newspapers lack the effort to remember/remind the Coup D'état of September 12, and/or that they attempt to justify or reinterpret it according to the interests of the period they cover.

The results of the discourse analysis support, to a large extent, the general hypothesis of the study and other minor assumptions made in advance, as well. On par with these assumptions, we observe that the mainstream right-wing press devotes little coverage to the Coup D'état while the conservative Islamist press, still with limited coverage, uses a discourse parallel to the recent government. In contrast, we see that, over the time span of our analysis, the left-wing press shows a persistent opposition to the ruling power with a quite wide and detailed coverage. An important result is that, in general, the right-wing liberal and the Islamist press present news about the Coup D'état according to the changing interests of the day. The newspaper that is less dependent on the political conditions and that places itself more on the opposition side in comparison to other newspapers we find in the left-wing press.

To sum up, the reproduction of the Coup D'état in collective memory via the media has a changing nature from period to period. The factors that affect this process include the time-varying political views of newspapers, their relationship with the ruling powers, and the political and economic background of specific eras. Therefore, in regard to forgetting, reminding, and "distorted reminding", newspapers convey a certain view with their selected content and contribute to shaping the memory in a specific way.

It is fair to say that today there are two main perspectives on collective memory, reminiscence and forgetting equation. On the one hand, the modern society is depicted as a serious case of amnesia. The underlying argument is that some important past events are transformed into a simple media issue and that the knowledge of and the awareness about the past are diminishing. On the other hand, one can observe the strengthening of collective memory from late 80s-early 90s on as a result of significant developments and breaks in world history. The concept of collective memory together with the societies' awakening and quest for memory paves the way to confrontation with the past, and these become common practices of the political culture nowadays. These practices become a part of the political culture nowadays.

As far as this search for collective memory is concerned, we emphasize for every country the need for research in this area as well as for uncovering and debating of the subjects previously repressed. Turkey is not an exception with respect to this need given many crucial incidents in the past. In the long list of these incidents to be forgotten, 1980

Coup D'état is among the top ones. Therefore a discourse analysis that focuses on how newspapers remember September 12th in the context of collective memory appears to be a simple attempt as the Coup D'état is one of the many events that could potentially be the subject of interest. On the other hand it becomes an important step with its potential contribution to the developing literature in this area.

ÖZET

Bu çalışma toplumsal bellek ve medya arasındaki ilişkiye odaklanarak, temel olarak toplumsal belleğin oluşum ve yeniden inşa sürecinde, medyanın nasıl bir rol oynadığını anlamayı amaçlamaktadır. Toplumsal bellek, disiplinler arası bir konu olarak psikolojiden tarihe, medyadan sosyolojiye, siyaset biliminden sanata birçok alanın çalışma konusunu oluşturmakta, farklı açılardan ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal bellek ile medya arasında sıkı bir ilişkinin kurulması da pekâlâ mümkündür. Bu ilişki en bariz şekilde, toplumsal belleğin sahip olduğu karakteristik özellikler ve yeniden inşası ile medya teorilerinden gündem oluşturma ve çerçeveleme modeliyle harmanlanarak gösterilebilir.

Bu kapsamda tez çalışmamızda; günlük gazetelerin, Türkiye tarihinde siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda büyük kırılmalara sebep olan 12 Eylül 1980 askerî darbesini nasıl hatırladıkları ve böylece topluma nasıl hatırlattıkları üzerine bir söylem analizi yürüttük. Böylelikle 1980 darbesi özelinde toplumsal belleğin medya aracılığı ile nasıl yeniden inşa edildiğini görmeyi hedefledik. Medya, 12 Eylül darbesine gündeminde yer vererek hatırlanmasına mı katkıda bulunmaktadır, yoksa konuyu gündem dışında tutarak görmezden mi gelmektedir? Darbeye gündeminde yer veriyorsa; hangi çerçevelerle sunmakta, hangi söylem dahilinde topluma hatırlatmaktadır?

Araştırma konusu olarak 12 Eylül 1980 askerî darbesinin seçilmesinin ana sebepleri; darbenin, Türkiye toplumunun her kesimine bir şekilde sirayet etmiş olması ve Türkiye'nin kabarık toplumsal travmalar listesinin en başında gelen konulardan biri olmasıdır. Aynı zamanda, yaşanan olayın üzerinden “yeterli” bir sürenin geçmiş olması da toplumsal bellek alanında bu konuyu işlememize olanak tanımaktadır.

Analiz kapsamında, 1981'den 2013 yılına kadar, toplam 33 yıl boyunca, darbenin her bir yıldönümünde, seçilen gazetelerin 12 Eylül darbesini konu edinen haber ve köşe yazılarının, darbeyi ne kadar ve nasıl sunduğu eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini; Cumhuriyet merkez solu, Hürriyet ana akım/sağ liberal ve Zaman muhafazakâr ve İslamcı sağ temsilen, toplam üç gazete oluşturmaktadır. Bu gazetelerin seçiminde başvuru temel kriterler ise gazetelerin farklı politik duruşları temsil etmeleri, yaygın görüşlere hitap etmeleri, dolayısıyla belli yükseklikte tiraja sahip olmaları ve en önemlisi 33 yıllık sürecin incelenmesi söz konusu olduğu için gazetelerin süreklilik göstermesidir.

Toplumsal bellek ile medya arasında kurulacak ilişkinin en temelinde “iletişim” ve en basit anlamıyla bireylerarası iletişim yatmaktadır. Toplumsal bellek bireysel belleklerden çıkış alarak toplumsal şartlara ve içinde bulunduğumuz gruplara bağlı

olarak oluşmakta, iletişim ve dil aracılığıyla devamlılığını sürdürebilmektedir. Medyanın dil ve iletişim ağlarını kurarak, yaşanan olayları bize nasıl aktardığı, üzerinden geçen yıllarla birlikte bu olayları bize nasıl hatırlattığı veya unutturduğu noktasında toplumsal bellek ve medya konuları bir bütünlük kazanmakta ve aynı potaya girmektedir. Bugün canlı kaynaklar aracılığı ile ulaşabildiğimiz bazı anılara, yarın medya aracılığı veya kitaplarla ulaşabilecek olmamız iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerin ve kitle iletişim araçlarının toplumsal bellek açısından önemini ortaya koymaktadır. Medya ve toplumsal bellek problemi çerçevesinde, ilk akla gelen sorular medyanın, belleğin inşa ve yeniden inşasında neden ve nasıl etkili olduğudur.

İnsanlar yaşadıkları topluma dair bilgileri, kendi deneyimleri dışında kalan dünyada olup bitenleri öğrenmek için temel olarak kitle iletişim araçlarından faydalanmaktadır. Diğer taraftan medya; dünyada ve toplumlarda meydana gelen her olay ya da olguyu haber haline getirmemektedir. Medya bazı toplumsal olaylara gündemde geniş yer verip, belli sıklıkta hatırlatıp, bilgileri güncelleme görevi görürken, bazı olaylara ise daha az yer vermekte hatta kimi zaman tamamen gündem dışında tutarak, görmezden gelebilmektedir. Burada temel olarak medyanın ekonomi politikası çerçevesinde birçok makro ve mikro etmenler devreye girmektedir. Toplumsal belleğin gazetecilerin elinde nasıl şekillendiğini medya ve politika alanında uzmanlaşmış akademisyen Jill Edy açık bir dille aktarmaktadır: “Eğer geçmişimizin medyada bizim için nasıl anlamlı hale getirildiğini ve politik geleneklerimiz, kültürümüz ve kimliğimizin bize nasıl devredildiğini anlarsak, o zaman gazetecilerin geçmişi nasıl kullandığını ve yeniden ürettiğini keşfederiz.”³ Bu bağlamda, medya hangi konunun “hatırlatılıp,” hangisinin “unutturulacağı” noktasında büyük görev üstlenmektedir. Bir diğer deyişle, bellek ve toplumsal hafıza kısmen medya kontrolü altına girmektedir. Bir anlamda, medyanın sunduğu gerçek, toplumsal gerçekliğe dönüşmekte ve bellekler büyük ölçüde bu doğrultuda tazelenmektedir.

Çalışmamız temel olarak kavramı literatüre sokan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'ın “toplumsal bellek” tezine dayanmaktadır. Aynı zamanda belleğe farklı açıklamalar getiren Alman ejiptolog Jan Assmann, sosyolog Paul Connerton ve iletişim bilimci Micheal Schudson'un yaklaşımlarından da faydalandık. İletişim kuramları çerçevesinde ise sıklıkla Maxwell McCombs, Donal Shaw, Robert Entman, Shanto Iyengar, David Weaver gibi iletişim bilimcilerin tezlerine odaklandık.

Tezin birinci ana bölümünde toplumsal belleğin oluşumu, devamlılığı, özellikleri ve seçici karakteri çerçevesinde hatırlama ve unutma ile olan ilişkisine değindik. Medya özeline indiğimiz bir başka alt başlıkta; medyanın işlevini, izler / okur kitlenin hangi ihtiyaçlarına cevap verdiğini ve haber üretim sürecini anlamaya çalıştık. Sonrasında ise kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımıyla, toplumsal bellek kavramını bir potada eriterek, aslında tarihin medyada nasıl yeniden üretildiğini yorumlamaya çalıştık.

Tezin ikinci ana bölümünde ise 12 Eylül darbesi üzerine yaptığımız söylem çözümlemesinin sonuçlarına yer verdik. Öncelikle nicel verilere değinerek, gazetelerin 12 Eylül yıldönümlerinde darbeye ne ölçüde ve ne önemde yer ayırdıklarını rakamsal

³ Jill A. Edy, *Journalistic Uses of Collective Memory*, Journal of Communication, Spring, 1999, s.71

verilerle anlamaya çalıştık. Sonrasında ise söyleme yönelik nitel sonuçları, 10 yıllık aralıklarda her dönemin mevcut siyasi yapısıyla birlikte değerlendirerek sunduk.

Toplumsal bellek ve medya temeli üzerine kurduğumuz analiz çalışmamızın temel hipotezini gazetelerin, 12 Eylül darbesini genel olarak hatla(t)ma çabasından yoksun olacağı ya da gündemine aldığı noktada darbeyi meşru gösterme veya günün çıkarları doğrultusunda kullanacağı yönünde olmaktadır.

Analizimiz sonucunda elde ettiğimiz bulguların, tezin genel hipotezi ve daha detaylı varsayımları büyük ölçüde destekler nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın başında belirlenen varsayımlara paralel olarak, ana akım sağ basının konuya çok yer vermediği, İslamcı / muhafazakâr sağ basının yine çok geniş alan ayırmamakla birlikte mevcut iktidarın söylemiyle kapandığı ve sol basının konuyu tüm yıllar genelinde oldukça geniş ve kapsamlı işleyerek iktidar odaklarına karşı muhalif tavrını sürdürdüğü görülmüştür. Temel olarak sağ liberal ve İslamcı basının 12 Eylül darbesini farklı dönemlerde, günün değişen çıkarları doğrultusunda sunduğu görülmektedir. Diğer gazetelere göre siyasi arka plandan daha bağımsız hareket eden ve muhalif tavrını sabit sürdüren gazete sol basında görülmektedir.

Sonuç olarak, 12 Eylül'ün medya dolayımı ile toplumsal bellekte yeniden üretimi; gazetelerin, benimsedikleri politik görüş ve duruşlarına göre, dönemden döneme, iktidar odakları ile kurdukları ilişkiler ve yaşanan dönemin siyasi-ekonomik arka planına paralel olarak değişmektedir. Böylelikle unutma, hatırlama ve çarpıtarak anımsama olguları çerçevesinde gazeteler, okuyuculara sundukları içeriklerle bir görüş vermekte ve belleklerin bir biçimde tazelenmesine katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde toplumsal bellek, unutma ve hatırlama denkleminde iki temel farklı yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bir yandan, modern toplumlar ciddi ölçüde amnezi hastası olarak tarif edilmekte, geçmişe dair önemli olayların basit bir “medya olayına” dönüştürüldüğü ve tarihsel bilgi ve farkındalığın gittikçe azaldığı ileri sürülmektedir. Öteki taraftan, dünyadaki bazı kırılma ve gelişmelerle birlikte 80'lerin sonu 90'ların başından itibaren toplumsal bellek alanında bir yükselişin olduğu görülmektedir. Toplumsal bellek kavramı ve toplumların bir uyanışla birlikte hafıza arayışına girmesi bizi geçmişle hesaplaşma / yüzleşme kavramlarına götürmekte ve artık bu pratikler dünyada siyasal kültürün bir parçası haline gelmektedir.

Dolayısıyla her ülke için bu çalışma alanına geçiş yapmak, şimdiye kadar bastırılanların konuşulup tartışılması gerekli görünmektedir. Türkiye de geçmişte yaşanan birçok konu bağlamında bu uyanışa eklemlenmektedir. 12 Eylül 1980 askerî darbesi de Türkiye'nin kabarık nisyan listesinin en üst sıralarında yer almaktadır. Bu sebeple toplumsal bellek bağlamında gazetelerin 12 Eylül'ü hatırlama biçimlerine odaklanan bir söylem çözümlemesi, ele alınabilecek yüzlerce alandan sadece bir tanesi olması sebebiyle basit bir girişim ama diğer taraftan bu konu üzerine oluşacak toplam literatüre katkı sağlayabileceği için de oldukça önemli bir adım olmaktadır.

GİRİŞ

Bireylerin olduğu gibi toplumların da geçmişleri vardır ve hem bireysel hem toplumsal düzeyde, geçmişte yaşananlar ve geçmişle kurulan ilişki bugüne direkt etki etmektedir. Kendi yaşantılarımızdan da yola çıkarak, geçmişle kurulan ilişkiyi en basit şekilde hatırlama ve unutma denklemi üzerinden irdeleyebiliriz. Sadece kendi geçmişimizi ele alalım; yaşanan her şeyi hatırlıyor muyuz, yüzeysel veya detaylı bir düşünme sürecine girdiğimizde neleri hatırlıyoruz, neleri yarım yamalak anımsıyoruz, neleri hatırlamıyoruz? Aklımıza ilk gelenler sevinçli ve gururlu anlar mı, yoksa tam tersi üzüntülü, belki dönüm noktaları niteliği taşıyan travmalarımız mı? Peki, güzel anıları anımsamak, zor veya kötü olanları hatırlamaktan çoğu zaman daha mı kolay gelmekte ve hatta olumsuz / travmatik anılar belleğin en gerilerine itilerek unutulmaya mı terk edilmekte? İşte bu sorular geçmiş ve bellek ilişkisi incelendiğinde temel çerçeveyi belirlemektedir.

Buradan hareketle, geçmişle ilişki içinde hatırlama ve unutmayı toplumsal bağlamda düşünmek ise bizi “toplumsal bellek” kavramına götürmektedir. Aynen bireylerde olduğu gibi toplumların da belleği vardır ve aynı şekilde toplumlar da bazı olayları hatırlarken, bazılarını unutmaktadır. Toplumsal ölçekte de herhangi bir utanç duygusu barındırmayan gururlu ve mutlu dönemler daha rahatlıkla hatırlanmakta, öte yandan bazı dönemlere dair siyasal, toplumsal ve kültürel bellek yitimi dünyada birçok ülkede veya toplumda görülmektedir. Basit bir örnekle, bir ülkenin bağımsızlığını kazandığı tarihi anması ve kutlaması veya Dünya Futbol Şampiyonası’nda finale kalarak şampiyon olduğu yılı hatırlaması daha kolayken, ülke içinde iç çatışmaların bulunduğu, ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı ve daha birçok olumsuz gelişmenin olduğu dönemlerin geri plana atılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu örnek, zamanın

oldukça hızlı aktığı ve çok fazla bilginin dolaşımında olduğu günümüz dünyası ile bir arada düşünüldüğünde, unutmanın gittikçe kolaylaşmakta ve hatırlamanın da aynı şekilde zorlaşmakta olduğu görülmektedir.

Buna karşılık, unutma halindeki bu gidişat 20. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş değişime uğramaktadır. Toplumsal bellek üzerine çalışmaları olan hukukçu yazar Mithat Sancar'ın da belirttiği üzere 1980'lerle birlikte dünya “ hafızanın uyanışı”na tanıklık etmektedir. Bu tarihten itibaren Latin Amerika'da diktatörlüklerin dağılması, Sovyetler Birliği'nin yıkılması gibi dünyada yaşanan çeşitli olaylarla birlikte hafıza konusu gündeme gelmekte ve toplumların kendi geçmişleriyle ilişkilerinde bir değişim sürecine girilmektedir.⁴ Bununla birlikte Alman ejiptolog Jan Assmann ise bu “hafıza ve hatırlama furyasını” üç temel faktöre bağlamaktadır: yeni elektronik medya ile hafıza dışı kaydın mümkün olması, geçmiş kültürü hatırlama ve anlama tutumunun yaygınlaşması ve insanlık tarihinin büyük felaket ve insanlık suçlarına tanıklık etmiş kuşakların artık dünyaya veda ediyor olması.⁵

Temeli 20. yüzyılın başlarına dayanan toplumsal bellek kavramı ilk olarak Fransız sosyolog Maurice Halbwachs tarafından 1920'lerde, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* ve *Kolektif Hafıza* adlı eserlerinde ortaya atılmaktadır.⁶ Halbwachs, hafıza ve hatırlama gibi kavramların bireysel psikolojiye ait olgular olması ve basit bir şekilde toplumlara uyarlanamayacağı yönünde o dönem eleştiriler almış ve ancak 1990'ların başında daha çok II. Dünya Savaşı'nda yaşananların tetiklemesi ile toplumsal bellek kavramı büyük gelişme göstermiştir.

Bugün toplumsal bellek disiplinler arası bir konu olarak psikolojiden tarihe, medyadan sosyolojiye, siyaset biliminden sanata birçok alanın çalışma konusunu oluşturmakta ve farklı açılardan ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal bellek ile medya arasında sıkı bir ilişkinin kurulması da pekâlâ mümkündür.

⁴ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 64

⁵ Jan Assmann, **Kültürel Bellek**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 16

⁶ Maurice Halbwachs, **La Mémoire Collective**, Paris: Albin Michel, 1997

Buradan hareketle, toplumsal bellek ve medya arasındaki ilişki, diğerk bir deyişle medyanın toplumsal belleğin yeniden inşa sürecinde üstlendiğı rol bu tez çalışmasının problematiğini oluşturmaktadır. Bu ilişki en bariz şekilde, toplumsal belleğin sahip olduğı karakteristik özellikler ve yeniden inşası ile medya teorilerinden gündem oluşturma ve çerçeveleme modeliyle harmanlanarak gösterilebilir.

Halbwachs, toplumsal belleğin sosyal şartlar ve gruplar aracılığıyla oluşmasından, bununla birlikte dil ve iletişim ile devamlılığının sağlandığından bahsetmektedir. Daha basit olarak iletişim bilimci Schudson toplumsal belleğe, işlediğı üç alan üzerinden üç tanım getirmekte ve kavramı daha somutlaştırmaktadır: toplumsal koşullar aracılığıyla edinilmiş bireysel anılar, toplumsal arabuluculuk için kültürel biçimler (örneğin, müzeler, filmler, vb.) ve son olarak kültürel biçimlerden edinilmiş bireysel anılar/birikim.⁷ Görüldüğü üzere aslında Schudson'ın bu üç tanımı, döngüsel olarak takip eden alanlar olarak birbirini beslemektedir. Toplumsal çerçeveler, içinde sahip olduğumuz anılarımızdan yola çıkarak üretilen kültürel yapıntılar ve bunlardan beslenerek edindiğimiz anılar ve bir anlamda algı şeklinde devam etmektedir. Dolayısıyla toplumsal bellek, sürekli bir iletişimsel devinim ve döngü içerisinde.

Bellek ve medya sorunsalı bağlamında baktığımızda ise toplumsal belleğin yeniden üretimi sürecinde çok büyük etkiye sahip kurumlardan birinin kitle iletişim araçları olduğu görülmektedir. Bu durumda medya içeriklerinin pekâlâ Schudson'ın tarif ettiği ikinci tanım, kültürel biçimlere girdiğini söyleyebiliriz. Daha basit bir dille, içinde bulunduğumuz bilgi ve iletişim çağında medya sunduğı içerikler aracılığıyla toplumların neleri unutup neleri ve nasıl hatırlayacağı konusunda yönlendirme yapma gücüne sahiptir. Medyanın sahip olduğu gücü anlattığı *Medya Denetimi* adlı kitabında Noam Chomsky, medyanın karar verici, fikir dönüştürücü ve değer yaratıcı özellikleri olduğundan bahsetmektedir.⁸ Haberin şeklini ve içeriğini belirleyerek Vietnam Savaşı sırasında medyanın nasıl etkin bir rol üstlendiğini detaylandırmakta, bir anlamda

⁷ Michael Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", *Cogito, Bellek: Öncesiz, Sonrasız*, no 50, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 180

⁸ Noam Chomsky, Edward S. Herman, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, İstanbul: BGST Yayınları.

medyanın istediği konularda suskun kalıp toplumun algısını nasıl değiştirdiğine değinmektedir.

Halbwachs da “Hayatım boyunca olup biten tarihsel olaylara değindiğimde, gazetelere başvururum (...) yani benim belleğim, aslında başkalarının belleğidir”⁹ ifadesiyle medya ve toplumsal bellek arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Aynı şekilde bu ilişki, medya çalışmaları çerçevesinde “gündem oluşturma kuramları” ile de desteklenmektedir. Medyanın, haberleri belli sunum biçimleriyle öne çıkararak ya da çerçeveleyerek siyasal-toplumsal gündemi belirlediğine dair çalışmalar, bellek ve medya arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle toplumsal belleğin yeniden üretiminde medyanın rolüne odaklanan tez çalışmamız, Türkiye tarihinde siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda büyük kırılmaya sebep olan 12 Eylül 1980 askerî darbesi özelinde toplumsal belleğin medya aracılığı ile nasıl yeniden inşa edildiğini anlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda ulusal basından seçtiğimiz gazetelerin, 12 Eylül 1980 askerî darbesini hatırla(t)ma biçimleri incelenecektir. Eleştirel söylem analizi yöntemi ile gazetelerin darbeden sonra, 2013 yılına kadar geçen toplam 33 yıl boyunca 12 Eylül günlerinde yaptıkları darbe içerikleri çözümlenecek ve bu şekilde darbeyi nasıl hatırladıkları ve dolayısıyla topluma nasıl hatırlattıkları anlaşılmasına çalışılacaktır.

Sancar Türkiye’de toplumsal hafızanın oluşum ve işleyiş şeklinin ne olduğu sorusu çerçevesinde geçmişin kahramanlık ve zafer temelli olaylarının sürekli hatırlatılmasının yanı sıra temelde bastırma ve unutmaya dayalı olduğunu belirtmektedir. Unutuş, eski dilde nisyan, bu memleketin bir idare tekniğidir, şeklinde açıklamaktadır Tanıl Bora 11 Eylül 2005 tarihli “*Unutmak, her şeyi unutmak*” başlıklı köşe yazısında.¹⁰ Türk siyasal tarihinin “nisyan katmanlarından” oluştuğuna dikkat çeken Bora, “*Türkiye’de geçercililiğini sadece resmi ideoloji düzleminde değil popüler tarih şuurunda da sürdüren*

⁹ Halbwachs, **op.cit**, s. 94

¹⁰ Tanıl Bora, “Unutmak, Her şeyi Unutmak”, **Radikal İki**,
//www.radikal.com.tr/radikal2/unutmak_her_seyi_unutmak-872973

kolektif hafıza siyasetinde, travmatik siyasal-toplumsal deneyimlerle yüzleşmemenin, onları unutmaya/unutturmaya terk etmenin neredeyse bir 'kurucu unsur' hükmünde olduğunu” anlatmaktadır. Bu nisyen katmanları içinde ilerlediğimizde soykırım ve katliamlardan tüm faili meçhullere ve darbelere, burada tek tek saksak sayfaları alacak, kabarık bir liste ortaya çıkacaktır. 12 Eylül 1980 askerî darbesi de Türkiye'nin bu nisyen listesinin en üst sıralarında yer almaktadır. Bu sebeple toplumsal bellek bağlamında 12 Eylül'ün ele alınacağı bir çalışma önem kazanmaktadır.

Sancar'ın tespiti çalışmamızın amacı doğrultusunda önemli olmaktadır: *“Türkiye'nin unutuş stratejisinin, resmi ve sivil, bilinçli ve bilinçsiz, açık ve zımnî savunuları var mı, varsa bunların söylem analizi ne söylemektedir?”*¹¹ Tam da bu noktada, gazetelerin 12 Eylül'ü hatırlama biçimlerine odaklanan bir söylem çözümlemesi, hem ele alınabilecek yüzlerce alandan sadece bir tanesi olması sebebiyle basit bir girişim ama diğer taraftan bu konu üzerine oluşacak toplam literatüre katkı sağlayabileceği için de oldukça önemli bir adım olmaktadır.

Buradan hareketle çalışmamızda incelenecek temel hipotez, gazetelerin 12 Eylül 1980 askerî darbesini genel olarak hatla(t)ma çabasından yoksun olacağı ya da gündemine aldığı noktada meşru gösterme veya günün çıkarları doğrultusunda kullanacağı yönünde olmaktadır.

Çalışmamız temel olarak Halbwachs'ın “toplumsal bellek” tezine dayanmaktadır. Belleğe aynı zamanda farklı açıklamalar getiren Alman ejiptolog Jan Assmann, sosyolog Paul Connerton ve iletişim bilimci Micheal Schudson'un pencerelerinden bakarak, görüşlerine sıklıkla yer veriyor olacağız. İletişim kuramları çerçevesinde ise sıklıkla Maxwell McCombs, Donal Shaw, Robert Entman, Shanto Iyengar, David Weaver gibi iletişim bilimcilerin tezlerinden faydalanacağız.

Bu kapsamda hazırladığımız tez çalışmamızın birinci bölümünde, toplumsal bellek sahip olduğu özellikleri ve dinamikleriyle ele alınacaktır. Aynı bölümde toplumsal

¹¹ Sancar, **op. cit.** s. 258

belleğin yeniden üretiminde en etkili kurumlardan bir tanesi olan medyanın bu süreçte nasıl bir işleve sahip olduğu, iletişim kuramlarında haber üretim süreç ve modellerine değinilerek değerlendirilecektir. Bölümün son aşamasında ise toplumsal bellek ve medyanın işlevleri bir arada harmanlanarak, bu sıkı ilişki özetlenecektir.

Çalışmanın ikinci ana bölümünde ise 12 Eylül üzerine gerçekleştirdiğimiz, gazetelerin söylem çözümlemesi sonucunda elde edilen bulgular aktarılacaktır. Öncelikle gazetelerin 33 yıl boyunca sunduğu 12 Eylül darbesine ilişkin haber ve köşe yazılarının nicel verileri sunulacak ve böylelikle gazetelerin 12 Eylül'e gündemlerinde ne ölçüde yer verdiği tespit edilecektir. Sonrasında farklı dönemler halinde siyasi tarihsel arka plan ile birlikte gazetelerin 33 yıl boyunca 12 Eylül darbe söylemleri ve söylemlerindeki değişimlere değinilecektir. Toplumsal tasavvurun oluşmasında büyük rol düşen aydın / köşe yazarları özelinde de söylem çözümlemesi yapılacaktır. Son kısımda ise elde edilen bulgular ışığında, 12 Eylül'ün toplumsal bellekte medya dolayımı ile nasıl yeniden üretildiği tartışılacak ve başta ortaya koyulan varsayımların analizler sonucunda nasıl bir resim ortaya çıkarttığı değerlendirilecektir.

“Allende'nin öldürülmesi, Bohemya'nın Ruslarca işgalinin anısını çabucak sildi, Bangladeş'teki kanlı toplu kırım, Allende'yi unutturdu, Sina göllerindeki gürültülü savaş, Bangladeş'in sızlanmalarını bastırdı, Kamboçya'daki toplu kırım, Sina'ya unutturdu ve böylece ve böylece her şeyin herkes tarafından tümüyle unutulmasına kadar olaylar sürüp gitti. (...) Günümüzde zaman büyük adımlarla ilerliyor. Tarihi olaylar bir gecede unutuluyor, hemen ertesi sabah, bir yenisinin çiğ damlacıkları parıldamaya başlıyor.”¹²

I. TOPLUMSAL BELLEK ve MEDYA

I.A. Toplumsal Bellek, İnşası ve Yeniden İnşası

Toplumsal veya kolektif bellek/hafıza kavramı çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bireysel bellek; tarih, hatırlama ve unutma ile tek tek ilişki içerisindedir. Bu noktadan hareketle toplumsal belleğe dair birçok farklı soru yöneltebiliriz. Akla ilk gelebilecek “Toplumların hafızası var mıdır? Toplumların hafızası nasıl oluşur ve çalışır? Hafızalar devamlılık sağlar mı? Toplumlar nasıl hatırlar veya unutulur?” gibi temel sorular olacaktır.

Bellek araştırmaları felsefi bir bakış açısıyla Platon, Aristoteles, Locke, Cicero gibi antik çağ filozofları tarafından ele alınmış, modern çağ batı felsefesi boyunca da yol almıştır. Freud'dan başlayarak psikoloji alanında da belleğin nasıl işlediğine dair birçok araştırma yapılmıştır. Geçtiğimiz yüzyılda bellek kavramının yükselişe geçmesi, belleğin tarihçiler ve sosyologlar tarafından konu edinilmesine paralel düşmektedir.

¹² Milan Kundera, **Gülüştün ve Unutuştun Kitabı**, İstanbul: Can Yayınları, 1991, s. 15

En basit haliyle “bilgiyi kodlama, saklama, yeniden ortaya çıkarma yetisi”¹³ olarak tanımlayabileceğimiz bellek kavramını, biz çalışmamızda sosyolojik çerçevede ele alan tezlere dayandırarak inceleyeceğiz. Detaylı anlatıma geçmeden önce, toplumsal belleği hangi çerçevede işleyeceğimizi daha açık göstermek adına, iletişim bilimci ve sosyolog Michael Schudson’un “toplumsal” ya da “kolektif” veya “kültürel” bellek olarak nitelendirdiği genel tanıma ve bu kavramın temel ve daha somut olarak ne olduğuna ve neleri kapsadığına bakmak faydalı olacaktır:

“Öncelikle, kolektif bellek, bireysel belleğin toplumsal biçimde düzenlenmesi veya toplumsal koşullar aracılığıyla edinilmesi gerçeğine gönderme yapıyor olabilir. İkincisi, kolektif bellek, geçmişte o dönemde yaşamış olan bireylerin toplumsal ivmeyle oluşmuş anılarına değil, bu anıların deposu işlevini gören toplumsal olarak üretilmiş yapıntılara gönderme yapıyor olabilir; kütüphaneler, müzeler, anıtlar, klişeleri ve sözcük oyunları dil, yer adları, tarih kitapları vb.. Üçüncüsü, kolektif bellek geçmişi kendileri yaşamamış fakat onu kültürel yapıntılar aracılığıyla öğrenmiş olan bireylerin geçmişe dair imgesi olabilir.”¹⁴

I.A.1. Toplumsal Bellek ve Farklı Yaklaşımlar

Toplumsal bellek ve medya üzerine olan çalışmamız temel olarak Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs’ın geliştirdiği toplumsal bellek tezine dayanmaktadır. Halbwachs toplumsal bellek kavramını, 1925 yılında yayımlanan *Les Cadres Sociaux de la Memoire* adlı kitabında ilk defa ortaya koymuş ve ölümünden sonra 1950 yılında

¹³ E. Tulving, **Concepts of Memory**, Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 33

¹⁴ Michael Schudson, **op.cit.**, s.182

yayımlanan *La Memoire Collective* adlı eserinde de geliştirmiştir. Halbwachs kitaplarında toplumsal belleğin inşası ve yeniden inşasına dair temelleri atmıştır.¹⁵

Durkheim'in toplumsal bireyselden ayırması çerçevesinde, bireysel olanın psikolojinin araştırma konusu, toplumsal olanın ise sosyolojinin konusu haline gelmektedir. Durkheim'in öğrencisi olan Halbwachs da toplumsal bellek kavramının temellerini atarken bu noktadan hareket etmektedir. Halbwachs'ın bellek alanına getirdiği farklılık, belleği yalnızca biyolojik çerçevede incelenen bir kavram olmaktan çıkartmak ve onu kültürel bir çerçeveye sokmak olmuştur. Halbwachs'a göre, bellek her ne kadar bir bireye ait olsa da toplumsal olarak şekillenmekte ve belirlenmektedir. Bu bağlamda, Halbwachs belleğin inşa ve yeniden inşa sürecinin toplumsal şartlara ve gruplara bağlı olduğunu söyler ve teorisinde bellek için bir nevi "filtre" görevi gören "sosyal/toplumsal çerçeveleri" ortaya koyar.

Halbwachs'ın toplumsal bellek çalışmaları ışığında, farklı sosyal bilimciler de bellek ve toplumsal belleğe dair, tanımladıkları fonksiyonlara göre, farklı bakış açıları geliştirmişlerdir. Halbwachs'ın toplumsal bellek kavramına tüm detaylarıyla değinmeden evvel, bellek alanına önemli katkılarda bulunmuş Alman ejiptolog Jan Assmann ve sosyal bilimci Paul Connerton'ın bakış açılarına kısaca değineceğiz.

Assmann çalışma alanını toplumsal bellek olarak tanımlamaktansa "kültürel bellek" olarak tanımlamayı tercih etmektedir.¹⁶ Assmann insan belleğinin iç ve dış boyutları arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Bellek denildiğinde akla genel olarak beyin fizyolojisi, nöroloji veya psikoloji gibi iç olguların geldiğini belirtir. Fakat Assmann belleğin dış boyutunun, belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin nasıl organize edildiğini ve ne kadar süre muhafaza edileceklerini belirleyen kültürel ve sosyal çerçeveleri kapsadığını söylemektedir.

¹⁵ Ayrica bkz; Maurice Halbwachs, *La Topographie Légendaire des Evangiles en Terre Sainte*, Paris, 1941. Halbwachs'in eserleri belleği biyolojik çerçeveden çıkartıp kültürel çerçeveye sokarak, sosyolojinin konusu haline getirmiştir.

¹⁶Assmann, **op. cit.**

Assmann belleğin dış boyutuna bağlı olarak dört bellek çeşidinden bahseder. Bu çeşitlerin tamamı iç dinamiklerden farklı olarak bir alışveriş veya geri dönüşümlü etkileşim içermektedir. Genel tezinin de adını alan, anlamın aktarımı olarak tanımladığı, *kültürel bellek* bu dört bellek çeşidinden biridir. Diğer bellek çeşitlerini; mimetik bellek, nesnel belleği ve iletişimsel bellek olarak tanımlamaktadır.

Mimetik bellek diğer adıyla taklit belleği, taklitler yoluyla edinilmiş davranışlarımızın depolandığı bellek olarak tanımlanmaktadır. Nesnel belleği, bizi çevreleyen tüm günlük ve özel eşyaları kapsamaktadır. Bunlar bize aynı zamanda geçişimizi de hatırlatır. İletişimsel bellek ise diğer bireylerle kurduğumuz ilişki çerçevesinde dil ve iletişim yeteneğimizi kapsamaktadır. Assmann aslında kültürel belleğin diğer üç bellek çeşidinin bir bütünü oluşturduğundan, bu bellek alanlarının üzerinden ilerledikçe bir noktada kültürel belleğe varıldığını anlatarak aslında tezin genel adının neden kültürel bellek olduğunu da açıklamaktadır.

Assmann toplumsal belleği açıklarken daha çok iletişimsel bellek ve kültürel bellek olarak iki kategori üzerinde durmaktadır. Bu iki bellek çeşidinin birbirlerinden içerik, biçim, araçlar, zaman yapısı ve taşıyıcılar bakımından ayırttığı belirtir. İletişimsel bellek kişinin çağdaşları ile paylaştığı yakın tarihe dair anıları kapsamaktadır. İletişimsel deneyimle kazanılan bu hafıza taşıyıcıları ile sınırlıdır, yani zamanla yok olma tehlikesi vardır. Kültürel bellek ise anmalar ve geleneksel kodlamalarla çok daha sistematik ve organize çalışmaktadır. Kültürel bellekte grubun katılımı iletişimsel hafızaya göre çok daha belirgindir ve öğretmenler, yazarlar, rahipler, gibi özel taşıyıcıları vardır. Diğer bir deyişle, kurumsal bir hafıza aktarımı söz konusudur.¹⁷

Toplumsal bellek alanında çalışan diğer bir sosyal bilimci Paul Connerton ise belleği üç grupta inceler: kişisel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık belleği. Kişisel bellek bizim deneyimlerimizden oluşur. Bir takım şeyleri ne zaman, nerde yaptığımızı hatırlamamız kişisel belleğin konusunu oluşturmaktadır; “Geçen yaz Paris’e gittim,” örneği kişisel belleğe işaret etmektedir. Bilişsel bellek geçmişte öğrendiklerimize

¹⁷ *Ibid.*, s. 24-59

dayanmaktadır. Okulda aldığımız dersler, sözcüklerin anlamları, şarkılar, şiirler vb. anımsamamız bilişsel belleğimizdir. Alışkanlık belleği ise aslında tam olarak ne zaman, nasıl ve nerede öğrendiğimizi bilmediğimiz günlük hayatımızda yaptığımız bir takım aktiviteler ve yeteneklerimizi içermektedir. Okumayı, yazmayı hatırlamamız, bisiklete nasıl bineceğimizi anımsamamız alışkanlık belleğine örnek olarak verilebilir.¹⁸

I.A.2. Belleğin Sosyal Çerçevesi

Halbwachs'ın belleğin inşa sürecini ve buna bağlı olarak da bir anlamda belleğin ön koşulu olan anımsama / hatırlamayı sosyal gruplara ve sosyal koşullara bağladığını belirtmiştik. Dil, zaman, mekân ve aileden dinsel topluluklara çeşitli sosyal gruplar Halbwachs'in tanımladığı sosyal çerçevesi oluşturur.¹⁹ Bizler belleklerimiz zamansal ve mekânsal bağlamda ve içinde bulunduğumuz gruplar özelinde sınırlandırabiliriz.

Bireysel belleği değerlendirirken, Halbwachs, "*Bireysel bellek tamamen izole ve kapalı değildir. Birey kendi geçmişini hatırlamak için genellikle başkalarının anılarına başvurma ihtiyacı duyar. Kendi belleği dışında toplum tarafından belirlenmiş işaretlere başvurur,*"²⁰ açıklamasını yapar. Bireysel bellek ve toplumsal bellek arasındaki bağ bu argümandan çıkışını almaktadır. Özetle, bellek bireye ait olsa da aileden, dini ve ulusal topluluklara kadar içinde bulunduğumuz çok çeşitli sosyal gruplarca belirlenmekte, zaman ve mekâna bağlı olarak belleklerimizde yer bulmaktadır. Bu gruplar sınırlandırılmayacak ölçüde fazladır. Tatile birlikte çıktığımız grup, içinde yer aldığımız politik bir topluluk, sanatsal veya özel bir aktivite dâhilinde toplanmış arkadaşlar, iş veya okul arkadaşlarımız, aynı kasaba veya şehirde yaşayan gruplar gibi örneklendirilebilecek, kalıcı / uzun süreli ve geçici / kısa süreli tüm gruplar Halbwachs'ın ortaya koyduğu sosyal çerçevesi oluşturmaktadır. Fakat bu grupların da ötesinde, bugün kolektif hafıza kavramı sadece üyelerinin birbirini tanıdığı küçük veya orta büyüklükteki topluluklara değil; etnik gruplar, uluslar ve devletler gibi büyük

¹⁸ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 38-43

¹⁹ Maurice Halbwachs, *Les Cadres*, Paris: Albin Michel, 1994

²⁰ Halbwachs, *La Mémoire*, *op. cit.*, s. 98

topluluklara da uyarlanmaktadır.²¹ Bu bağlamda bir ülkede yaşanan siyasal, toplumsal, ekonomik veya kültürel bağlamda yaşanan olaylar o ülkede yaşayan insanların toplumsal hafızasına işlenmektedir.

Miztal da Halbwachs'ın teorisini temel alarak, geçmişi bu sosyal çerçeveler içinde ve onlar sayesinde hatırlamakta olduğumuzu belirtmektedir. Toplumsal bellek basitçe geçmişin temsili olarak tanımlanabilmektedir. Miztal'ın açıklamasıyla, toplumsal bellek, bir gruba kimliğinin özünü veren, mevcut koşullarını ve gelecek vizyonunu sağlayan, grup tarafından paylaşılanlar ve kolektif olarak anılanlardır.²²

I.A.3. Belleğin Devamlılığında Temel Unsurlar: Dil ve İletişim

Anımsama olgusunun altını çizerek Halbwachs, *Les Cadres Sociaux de la Memoire* isimli kitabında “neyi” hatırladığımızı ya da “neden” hatırladığımızı değil, daha kesin olarak “nasıl” ve “ne şekilde” hatırladığımızı incelemeyi tercih etmektedir.

Bu nokta Halbwachs belleğin *iletişim* halinde ve *dilin* katkısı ile devamlılığını sürdürdüğünü açıklamaktadır. Halbwachs, hafızanın iletişimsel süreçler dâhilinde, anıların anlatılması, alımlanması yoluyla, bir nevi iletişimsel alışveriş aracılığıyla oluşup varlığını devam ettireceğine değinmektedir. Diğer bir deyişle, genel olarak kendi başımıza, dışarıdan bir uyarıcı almadan hatırlamayız. Anılarımızın büyük bir çoğunluğunu ailemiz, arkadaşlarımız veya iletişimde olduğumuz diğer insanlar bize hatırlattığında hatırlarız. Bu noktada Halbwachs dilin temel rolüne dikkat çekmektedir:

“Geçmişin bireysel hafızalarda olduğu gibi muhafaza edildiği fikrinden vazgeçmek gerekmektedir. Toplum içinde yaşayan bireyler, anlamlarını bildikleri kelimeleri kullanır: Bu, kolektif düşüncenin koşuludur. Oysa her kelime (anlaşılan) anılara eşlik eder ve kelimelere karşılık gelmeyen

²¹ Sancar, **op.cit.**, s. 40

²² Barbara Misztal, **Theories of Social Remembering**, Open University Press, 2003, s. 25

*anılarımız yoktur. Kelimelere çağrışım yapmadan, önce anılarımızdan bahsederiz; bu dildir ve bu aynı zamanda, kendi içinde dayanışmacı, her an bizim geçmişimizi inşa etmemizi sağlayan sosyal anlaşmaların oluşturduğu tüm sistemdir.”*²³

Halbwachs'ın bu gözlemi toplumsal hafıza için dilin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, sözel anlaşma bellek için hem en temel, hem en sağlam çerçeveyi oluşturmaktadır. Yani esas olarak anlatılmak istenen toplumsal bellek, insanlar arasındaki devamlı iletişim koşulu ile varlığını sürdürebilmektedir. Eğer insan etrafındakilerle geçmiş olaylar hakkında konuşup iletişimini kesmezse, toplumsal belleğin devamlılığına katkıda bulunmuş olur. Anılarımızın büyük çoğunluğu, kişisel olanlar bile, ancak etrafımızdaki insanlar sayesinde hatıramıza gelmektedir. Şöyle ki, insanlar geçmişteki herhangi bir olayla ilgili bize soru sorduğunda, onları cevaplamak için belleğimize başvururuz. Halbwachs bu durumu açıkça özetlemektedir:

*“Hatırlıyorsam; bu sıklıkla, başkalarının beni hatırlamaya teşvik etmesi, onların hafızalarının benimkinin yardımına koşması ve benimkinin onlarınkinden destek bulması sebebiyledir. (...) Mensubu olduğum gruplar, onlara başvurma ve geçici olarak onların düşünme biçimlerini benimsemem koşuluyla, bana her an anılarımı inşa etmemi sağlayan araçlar sunmaktadırlar.”*²⁴

I.A.4. Geçmişin Yeniden İnşası olarak Bellek

Toplumsal belleğe Halbwachs'ın bir diğer temel tespiti ise, hafızanın tarihsel gerçekliği tam anlamıyla yansıtmadığı, daha çok geçmişin inşası olduğudur. Halbwachs'a göre, geçmiş belleklerimizde saf bir şekilde “yaşandığı ve olduğu gibi”

²³ Halbwachs, *Les Cadres*, **op.cit.**, s. 279

²⁴ **Ibid.**, s. VI.

korunmaz. “İlerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir.”²⁵ Özetle bellek, yeniden kurma işlemine dayanır.

Toplumsal belleğin yeniden inşa süreci zaman temelli birbirine bağlı iki ana durumdan etkilenmektedir; sosyal çerçevelerin zamana bağlı dönüşümü ve günün çıkarları. Birinci olarak, sosyal çerçevelerin *zamansallığı*, bireylerin algılarını ve duygularını etkilemekte ve onlara değişen zaman içerisinde farklı dünya görüşleri sunmaktadır. Halbwachs bu durumu basit bir örnekle açıklamaktadır: çocukken okuduğumuz bir kitabı, yıllar sonra yetişkin halimizle okuduğumuzda, ilk okuduğumuz zamana göre algımızın değiştiğini görürüz. Halbwachs, bunun temel sebebini içinde bulunduğumuz toplumsal çerçevelerin değişmesine bağlamaktadır.²⁶ Diğer bir deyişle insan, değişen zamana paralel olarak içinde bulunduğu çerçevelerin değişmesiyle, bakış açısını da değiştirebilmekte ve geçmişini farklı şekilde yorumlamaktadır. Özetle, belleğin içinde yer bulduğu çerçevelerin kaybolması veya değişikliğe uğraması aynı zamanda anılarımızın da değişikliğe uğramasına sebep olmaktadır.

İkinci olarak ise insan geçmişini hatırlar ve yeniden kurgularken *günün çıkarlarını* göz önünde bulundurur. “Geçmiş, gerçekte, olduğu gibi yeniden ortaya çıkmaz, korunmaz, fakat bugünden hareketle yeniden inşa ederiz,”²⁷ şeklinde açıklamaktadır Halbwachs. Her bir grup geçmiş olayları kendi perspektifinden güncel değerler ve çıkarlara göre yorumlar. Bir diğer deyişle, geçmiş algımız mevcut durumdan etkilenmektedir. Assmann da *Kültürel Bellek* kitabında toplumsal belleğin yeniden kurgulanabilir karakterini Alman filozof Hans Blumenberg’in sözleriyle özetlemektedir; “hatırlamanın saf gerçekliği yoktur.”²⁸

²⁵ Assmann, *op.cit.*, s.45

²⁶ Francis Farrugia, “Syndrome Narratif et Reconstruction du Passé dans Les Cadres Sociaux de la Mémoire et dans La Mémoire Collective”, içinde Bruno Péquignot, **Maurice Halbwachs: le temps, la mémoire et l’émotion**, Paris: l’Harmattan, 2007, s. 121

²⁷ Halbwachs, *Les Cadres*, *op.cit.*, s. VIII

²⁸ Assmann, *op. cit.*, s.44

I.A.5. Toplumsal Belleğin Mekânsal ve Zamansal Bağlamı

Belleğin hatırlaması bağlamında *zaman* ve *mekâna bağlılık* konusu ortaya çıkmaktadır. Anıların hatırlanması için ihtiyaç duyduğumuz zamansal ve mekânsal bağlam aynı zamanda toplumsal belleğin oluşumunda temel olan sosyal çerçeveler, yani gruplar ile de iç içe geçmiştir. Tüm bunların birleşiminden özetle, toplumsal bellek belirli bir zaman ve mekân içerisinde sınırları belirlenmiş bir grubun desteğine ihtiyaç duyar, tanımını çıkartabiliriz. Bu bağlamda zaman ve mekân, grubun anılarını anımsaması ve koruması açısından büyük önem taşımaktadır. Halbwachs zamanın toplumsal bellek için ne ifade ettiğini şu şekilde açıklamaktadır:

*“İzole edilmiş birey, zamanın akıp gitmesini gerekirse görmezden gelebilir ve kendini süreyi ölçemez durumda bulabilir; ama toplumda yaşam, tüm bireylerin zaman ve sürelerle uzlaşması ve nesnesi olduğu bu uzlaşmaları iyi tanınmasını içerir.”*²⁹

Toplumsal hayat açısından zaman evrensel olarak kullanılan yıl, ay, hafta, gün ve saat gibi dilimlere ayrılmıştır. İnsanlar bu zaman dilimlerine referans vererek toplumsal hayat içinde yaşamaktadır. Bu evrensel ve tek zaman dilimine göre bireyler arasında iletişim kurulmaktadır. Her bir sosyal grup farklı zaman dilimlerini referans göstererek iletişimini sağlar. Halbwachs bu durumu, eğitim öğretim yılı dini yıl ile aynı gün başlamaz, finansal veya ticari yıl belli periyodlara ayrılmıştır, tarım dönemi tarımsal işlerin gidişatına göre düzenlenmektedir, örnekleriyle açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, her bir grup veya topluluk zamanı kendi biçimine göre kullanmaktadır. *“Yani, ne kadar farklı grup varsa, o kadar farklı zaman kaynağı vardır. Tüm gruplar için belirli tek bir zaman yoktur.”*³⁰

²⁹ Halbwachs, *La Memoire*, **op. cit.**, s.143

³⁰ **Ibid.**, s. 166-172

Sosyal çerçeveler ile en az zaman kadar önemi olan mekânsallık arasında Halbwachs şu şekilde bağ kurmaktadır: “Evimiz, ev eşyalarımız ve konumlandırılma şekli, yaşadığımız odaların tüm düzeni; bize ailemizi ve bu çerçeve içinde sıklıkla gördüğümüz arkadaşlarımızı hatırlatır.”³¹

Aynı zamansallıkla olan bağ gibi, mekân da anıların gruplarca belleklerinde yer etmesini pekiştirmekte ve hatırlanır olma açısından anlam ifade etmektedir. Fransız tarihçi Pierre Nora “hafıza mekânları”³² kavramı ile toplumsal belleğin devamlılığı için mekânsal bağlılık düşüncesini geliştirmektedir.

Belleğin zaman ve mekâna bağlılığı konusunda Assmann da Halbwachs’i destekler nitelikte, anıların yaşanan bir mekâna ve zamana dayandığından ve bunun ortak belleğin bireylere somut bir dayanak noktası vermesi açısından önem taşıdığını vurgular.³³

I.A.6. Belleğin Seçici Karakteri: Hatırlama ve Unutma

Hatırlama ve unutma diyalektiğinden hareketle, bellek *seçici* bir karaktere sahiptir. Bazı olayları veya deneyimi *hatırlarken*, bir başkasını *unutabilmektedir*. Hatırlama ve unutmaya ek olarak, bellek bazı olay ve bilgileri de *çarpıtarak anımsamaktadır*. Bu bölümde, belleğin seçici karakterini bu üç etkinlik çerçevesinde detaylandırıyor olacağız.

Bu durumda bellek hangi olayları ve deneyimleri hatırlayacak, neleri unutacaktır? Bu soruya tek bir yanıt bulmak imkânsız olsa da, özetle hatırlama ve unutma süreçlerinin (çarpıtarak anımsama da buna dâhildir), bireysel ve toplumsal birçok faktörden etkilendiğini söyleyebiliriz. “*Bellek yalnızca bir kaydetme yöntemi olsaydı,*

³¹ **Ibid.**, s.194

³² Hafıza mekânları Fransız tarihçi Pierre Nora tarafından kavramsallaştırılmıştır. Ayrıca bkz., Pierre Nora, **Les Lieux de Mémoire**, Paris, Gallimard, 1992.

³³ Assmann, **op. cit.**, p. 42-43

'gerçek' bir anı da mümkün olabilirdi," şeklinde açıklamaktadır Schudson ve devam etmekte, "Fakat bellek yalnızca bir bilgi kodlama, bilgi depolama ve bilgiyi stratejik biçimde bulup getirme sürecidir ve bu sürecin her aşamasında toplumsal, psikolojik ve tarihi etkiler söz konusudur."³⁴

Deneysel psikoloji alanında uzmanlaşan psikologlar, anımsamanın bir yapım (konstrüksiyon) prosedürü olduğunu belirtmişlerdir. Yani, insanın bir olayı diğerlerinden ayırt etmesini ve bilince çağırmasını sağlayan bir kodlama veya bir şema yapımı olduğunu göstermişlerdir.³⁵ Diğer taraftan, 20. yüzyıl itibariyle belleğin seçiciliğinde toplumsal etkilerin rolüyle ilgili araştırmaların ortaya çıkması, hatırlama ve unutmamanın belleğin salt biyolojik ve fizyolojik limitlerine bağlı olmadığını, aynı zamanda toplumsallaşma sürecinde de şekillendiğini ortaya koymuştur. Schudson, toplumsal etkiyi şu şekilde özetlemektedir: "Kültürel açıdan değer atfedilen ve düzenli olarak kutlanan eylemleri anımsamak, eleştirilen veya bastırılan eylemleri hatırlamaktan çok daha kolaydır."³⁶ Bu noktadan hareketle, hatırlama ve unutmama süreçlerinde etkili olan pratiklerin neler olduğuna ve toplumsal belleğin inşa sürecinde nasıl bir role sahip olduklarına değineceğiz.

I.A.6.a. Hatırlama / Anımsama: Anlam Aktarımı, Ritüeller

Assmann'a göre toplumsal belleğin anımsaması iki şekilde işlemektedir: "kökensel hatırlama" ve "biyografik hatırlama." Kökensel hatırlamayı dil ya da dil dışı araçlarla (nesneleştirme), her türlü simgeye başvurma olarak ifade eder. Bu simgeler törenler, danslar, anlatılar, giysiler, resimler, takılar, dövmeler ve mekânlar gibi benzeri ögeler olabilmektedir. Biyografik hatırlama ise, kökensel hatırlamanın aksine, sosyal ilişkilere ve alışverişe dayanmaktadır. Bireysel deneyimleri ve yakın geçmişi kapsamaktadır.³⁷

³⁴ Schudson, **op.cit.**, s.181

³⁵ Connerton, **op.cit.**, s. 46

³⁶ Schudson, **op.cit.**, s. 194

³⁷ Assmann, **op.cit.**, s. 55

Her iki anımsama şeklinde de ortak payda olarak ortaya, hatırlamanın ön koşulunun *anlam aktarımı* olduğu çıkmaktadır. Anılar biyolojik olarak aktarılamayacağına göre, anlamların ve anıların kuşaktan kuşağa bir şekilde aktarılması, yani canlı kalmasının sağlanması gerekmektedir. Bugüne kadar geleneksel ve modern toplumlarda anlam ve anıların aktarımı bir takım ortak veya farklı yöntem ve araçlar kullanılarak sağlanmaktadır. Bu bağlamda, Assmann'ın yukarıda bahsettiğimiz, anlam aktarımında araç görevi gören dil ya da dil dışı araçlarını ritüel genel olgusu altında birleştirebiliriz.

Özellikle sözlü toplumlarda anlamların ve anıların sirkülasyonunun sağlanması bakımından ritüeller büyük önem taşımaktadır. Ritüel, yapısı gereği bir etkinliğin, olabildiğince az değişime uğrayarak, düzenli olarak tekrar edilmesi ve yeniden üretilmesidir. Tekrarlama, canlandırma ve yorumlama ritüelin içinde var olan temel eylemlerdir ve “ritüel bağdaşıklığı” garanti eder.³⁸ Bu eylemler grup belleğinin devamlılığına katkı sağlamaktadır. Lukes, ritüeli “onu kullananların dikkatini özel bir önem taşıdığını düşündükleri düşünceyle ve duyguyla ilgili şeylere çeken, simgesel nitelik taşıyan türden kurallarca yönetilen etkinlikler”³⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Bu şekilde, ritüel çerçevesinde tekrarlama, canlandırma ve yorumlama grubun zamansal ve mekânsal birlikteliğini sağlamakta, duygu ve düşüncenin devamlılığını var ederek, anıların nesiller arasında aktarımını sağlamaktadır.

Kuşaklar arası iletişimin bir hatırlama pratiği olarak önemine değinirken, Connerton kapsamlı bir olgu olan ritüelin bir parçası olan anma günleri ve bedensel pratikleri konu almaktadır. En geniş anlamda bir çeşit ritüel olan anma törenlerini açıklarken, Connerton Nazi Almanya'sının anma törenlerini kapsayan takvimini sunmaktadır. Hitler'in iktidara geliş tarihi 30 Ocak 1933 ile başlayan bu takvim Nasyonal Sosyalist Parti ve onun ideolojisini hatırlatan bir dizi anma töreni ile tüm yıl boyunca devam etmektedir. Connerton'ın açıklaması şu şekildedir: “*Bu oyun biçiminde canlandırılan bir kültür. Nasıl oynanacağı saptanmış olan ve ona göre yerine getirilen*

³⁸ **Ibid.** s. 92

³⁹ S. Lukes, “Political Ritual and Social Integration”, *Sociology*, 9, 1975, s. 289- 308, aktaran Connerton, **op. cit.**, s.70

bir törendi.”⁴⁰ Bunlar birtakım tarihi ve kahramanlık olaylarının anlatıldığı her yıl yeniden canlandırılan anmalardır. Bahsedilen bu törenler; geçmiş, yaşanmış olayların kafamızda temsil eden, buna yönelik bir resim oluşturan, bir anlamda geçmişin yeniden canlandırılmasıdır.

Benzer bir durum Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde eski kimliğin tasfiye edilerek, yerine yeni değerlerin ve kimliğin benimsetilmesini Nalçaoğlu şu şekilde açıklar: “Türk ulusu için sıfır noktası kesin bir tarihi 29 Ekim 1923’ü işaret eder.”⁴¹ Bu tarih ve bundan sonra kutlanan ulusal bayramlar doğal bir şeyden öte kurgulanmış bir gün olarak aslında bir amaca hizmet etmektedir: “yeni ulusal kimliğe ve onun kurucu mitosu Kurtuluş Savaşı’na.”⁴²

I.A.6.b. Unutma, Çarpıtarak Anımsama, Araçsallaştırma

Belleğin seçiciliği çerçevesinde söz konusu olacak diğer bir etkinlik unutma veya çarpıtarak anımsama olacaktır. Unutmayan bir bellek en uç hayal olurdu, diyor Fransız Filozof Paul Ricoeur *Bellek, Tarih, Unutma* adlı eserinde.⁴³ Bireysel veya sosyal amnezi (belleksizlik) derken, belleğin muhtemelen kaydedilmiş olan anıları veya bilgileri anımsamama, unutma, çarpıtarak anımsama durumlarını anlamalıyız.

“Unutma insan belleğinin fizyo-psikolojik bir özelliği olmaktan ziyade, belli bir toplumsal duruma ait olumsuz bir nitelime olarak algılanabilir.”⁴⁴ Diğer bir deyişle, geçmişin ya da bazı anılarımızın tamamen silinmesi anlamına elbette gelmemektedir. Unutma, kayıtların silinmesi olarak değil, herhangi bir olaya / duruma yer verilmemesi,

⁴⁰ *Ibid.*, s. 69

⁴¹ Halil Nalçaoğlu, “Nation and Celebration. An Iconology of the Republic of Turkey” içinde Linda K. Fuller (ed.) **National Days / National Ways**, London 2004, aktaran Hülya Uğur Tanrıöver, “Medyada İdeolojik Söylem ve Kadınların Araçsallaştırılması”, içinde Nasır Niray (ed.) *Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu*, Cilt 2, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Kasım 2007, s. 806-813

⁴² Tanrıöver, **op. cit.** s. 809

⁴³ Paul Ricoeur, **La Mémoire, l’Histoire, l’Oubli**, Paris: Seuil, 2003

⁴⁴ Ali Ergur (ed.), **Görkemli Unutuş: Toplumsal Belleğin Kıvrımlarında Dumlupınar Faciası**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s.10

bunun toplumsal çerçeve içinde yer bulmaması olarak tanımlanabilir.⁴⁵ Halbwachs'ın teorisine dayanacak olursak, toplum geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden inşa edebiliyorsa, bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutacaktır.

Bu bağlamda hangi geçmiş olayların çerçevenin dışında kalacağı noktasında ya toplumun genel tercihi belirleyici olmakta ya da tepeden dayatma yolu yönlendirici olmaktadır. Sancar bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Unutma, diğer bir şekilde bastırmanın, birinci durumda *kamusal suskunluk*, ikinci de ise *resmi hatırlama yasağı* olarak yer bulduğunu belirtmektedir.”⁴⁶ Marcuse'nin belirttiği gibi, “*Geçmişin hatırlanması tehlikeli fikirlerin ortaya çıkmasına neden olabilir ve yerleşmiş toplum, belleğin yıkıcı içeriklerinden korkmaktadır. (...) Hatırlama, bir anlamda var olan gerçeklerden uzaklaştıran, bu gerçeklerin iktidarını kısa bir süre için kıran bir aracılık biçimidir. Bellek geçmiş korkular gibi geçmiş umutların da yeniden hatırlanmasını sağlar.*”⁴⁷

Bu bağlamda, unutma ve bastırma tercihinin de aslında başka bir hatırlama politikasına dayandığını belirtmek yanlış olmaz. Tam da bu noktada anlamın çarpıtılarak hatırlanması etkinliği devreye girmektedir. Schudson, “*Artık ne anılar ne de geçmişini anlatan kayıtlar nesnel kabul ediliyor. Her ikisinde de seçimler, yorumlar ve çarpıtma toplumsal olarak koşullandırılmıştır,*”⁴⁸ yorumunu yapmakta ve toplumsal belleğin çarpıtılarak anımsamasını dört biçim ile açıklamaktadır: uzaklaştırma, öyküleştirme, uzlaşsallaştırma (bilişselleştirme) ve araçsallaştırma.

Bir anıya dair detaylar zamanla kaybolabilmekte ve duygusal açıdan da yoğunluğunu kaybedebilmektedir. Bu durum geçmişin geri çekilmesi anlamında *uzaklaştırma* sürecini işaret etmektedir. Zarecka bu durumu “geçen zaman anımsamayı yeniden yapılandırmaktadır”⁴⁹ olarak açıklamaktadır. Diğer bir çarpıtılarak anımsama şekli, geçmişin *öyküleştirilmesidir*. Bu durum geçmişte yaşanan olayların daha

⁴⁵ Sancar, *op. cit.*, s.53

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Herbert Marcuse, *One-dimensional Man*, London: Sphere Books, 1968, s.117

⁴⁸ Schudson, *op. cit.*, s. 181

⁴⁹ Iwona Irwin-Zarecka, *Frames of Remembrance*, New Jersey: Transaction, 1994, s. 95

ilginçleştirilmesi, yani bir hikâye yaratılmasına işaret etmektedir. Bu durumda yaşanan olay bir giriş, gelişme ve sonuç bölümü ile hikâyeleştirilerek anlatılır. Bu durum aslında bir anlamda geçmişte yaşanan olayın normalleştirilmesi ve basitleştirilmesi durumudur. Bir takım tarihi olayları konu edinen filmler veya kitaplar bu kategori içinde sayılabilir. Bu çerçevede hikâyenin/senaryonun nerede nasıl başlayacağı ve nasıl bitirileceğine karar verme konusunda yaratıcılar özgür olmaktadır. Söz konusu tarihi olay bilinçli olarak bir takım detaylar ve olaylar es geçilerek tamamen yaratıcı ekibin perspektifinden aktarılabilir. Bu bağlamda Schudson 1974 yılındaki Watergate Skandalının anlatıldığı *All the President's Men* (Başkanın Tüm Adamları) filmini ve *Anne Frank'in Günlüğü* adlı kitabı örnek olarak vermektedir. Bu iki örnekte Schudson tarihin tek bir bakış açısı üzerinden yeniden inşa edildiğini ve aynı zamanda gelecek kuşaklara da bu şekilde bir aktarım yapılmış olduğundan bahsetmektedir. Üçüncü çarpıtma formu ise *bilişselleştirmedir*. Bu durum geçmişin bilinebilir hale getirilmesine işaret eder. Arşivlenen ve kayda alınan anılar veya bilgiler diğerlerine göre çok daha kolay hatırlanabilmektedir. Bilişselleştirme metotlarından biri, örneğin anıtlardır. Bir takım tarihi olaylara dair anıtların yapılması geçmişin aktarımını sağlamaktadır.

Belleğin yeniden inşasında günün çıkarlarının göz önünde bulundurulduğunu toplumsal belleği anlatırken bahsetmiştik. Geçmişin yeniden inşasının güncel stratejik çıkarlar lehinde şekillenmesi Schudson'un bahsettiği dördüncü çarpıtarak anımsama biçimine işaret etmektedir: *araçsallaştırma*. Schudson araçsallaştırmanın iki yönteminden bahsetmektedir. Birinci durum, güncel çıkarlara hizmet etmek adına geçmişin yorumlarından birinin seçilmesi, tek bir bakış açısıyla olayın değerlendirilmesidir. İkincisi ise, belirli bir yorum seçmeksizin geçmiş olayları kullanmaktır.⁵⁰ Sansür ve örtbas etme uygulamalarını araçsallaştırmanın farklı örnekleri olarak sayabiliriz.

Bu bağlamda İngiliz yazar George Orwell'in *1984* adlı eseri belleğin araçsallaştırmasına temel bir örnek oluşturmaktadır. Bir kurgu roman olmasına rağmen sosyal bilimciler tarafından birçok kez atıfta bulunulan kitapta, iktidardaki kadronun

⁵⁰ Schudson, *op. cit.*, s.181-196

geçmişini kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda kullandıklarını anlatmaktadır. Her ne kadar kitapta anlatılan bir totaliter rejimi işaret etse de, araçsallaştırmayı sadece totaliter rejimle yönetilen ülkelerde aramak yanıltıcı olur. Tarih boyunca ulus devletlerin neredeyse tamamında benzer uygulamaları görmek mümkündür.

I.A.6.c. İktidarın Unutma ve Hatırlama ile İlişkisi: “İnsanın iktidara karşı savaşımı, belleğin unutuşa karşı savaşımıdır”⁵¹

Buradan hareketle mevcut egemen sistemin tepeden dayatmacı rolü ile hatırlama ve unutma kültürleri arasında kaçınılmaz bir bağ, ittifak kurulabilmektedir. Devletler, toplumların geçmişi hatırlama ve unutulmasında etkili olabilmek adına çeşitli figürleri, kurumları ve stratejileri hem *bastırma / unutturma politikası*, hem de *hatırlama politikası* çerçevesinde kullanabilirler.

18. yüzyılın sonundan itibaren ulus devletlerin kurulması ile birlikte belleğin politik düzlemde önemi daha da artmıştır. Ulus devletler, birliği sağlamak adına vatandaşların ulusal kimliklerini yerleştirmeyi, devlet meşruiyetini ve politik konsensüsü oturtmayı amaçlarlar. Eski rejimin üzerine kurulan bu ulus devletler, eski ile yeni arasında bir kopuş sağlamak için kendi hedefleri doğrultusunda toplumun belleğini yeniden inşa etmek ve pekiştirmek üzere çeşitli unutma / unutturma pratiklerini ve farklı hatırlama figürlerini kullanırlar. Bu yolla “*iktidar kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik kazandırır.*”⁵²

Siyasi güç ile hatırlama arasındaki ittifak, devlet meşruiyetini ve ulusal birliği sağlama amacından doğmaktadır. Bu bağlamda geçmişin gurur duyulan, utanç ve suçtan uzak, zafer ve kahramanlıklar barındıran olayları ve dönemleri hatırlanır, hatırlatılır. Ya da bu amaca uygun bir yorumu seçilerek, geçmiş çarpıtılarak anımsatılır. Devletler ritüeller, anma törenleri, dini ve ulusal bayramlar ve birtakım festivaller gibi hatırlama

⁵¹ Kundera, **op. cit.**, s.10

⁵² Assmann, **op. cit.**, s. 73

figürlerinden faydalanırlar. İktidarların icat ettiği anma törenleri ve bayramlar silsilesinden ibaret olan “ritüel takvimleri” (daha önce Nazi Almanya’sı örneğinde olduğu gibi) bu çerçevede başat rol oynar. Eric Hobsbawm’ın da *Geleneğin İcadı* adlı eserinde belirttiği gibi; “gelenekler”, her zaman bizlerin düşündüğü gibi geçmişle ilişkisi ve devamlılığı olan pratikler değil, çoğu zaman belli bir görevi olan egemen ideoloji tarafından “icat edilmiş” ritüellerdir.⁵³ Gelenek kavramı, süreklilik ve devam ettirme kavramlarını öne çıkartmakta ve bu bağlamda belleğin inşa ve yeniden inşa sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer yanda, siyasi güç ile unutmama arasında da bir ittifak mevcuttur. Devletler, iktidarlarının sarsılmaması ve ulusal bütünlüğün bozulmaması için geçmişte yaşanan suç niteliği taşıyan toplumsal trajik olayların hatırlanmamasını, buna karşılık içinde kahramanlık ve başarılar barındıran olayların hatırlanmasını sağlarlar. Ernest Renan unutmamanın, toplumsal uzlaşmada oynadığı rolü şu şekilde aktarmaktadır:

*“Ulus ancak iç savaşların canlanmasını engelleyen dev bir amnezi kolektif ile bir arada kalır. (...) Unutma, hatta tarihsel hata diyeceğeyim, bir ulusun kurulmasının temel etkenidir. (...) Bir ulusun özü, sadece tüm bireylerinin birçok şeyinin ortak olması değil, aynı zamanda birçok şeyi unutmuş olmalarıdır. Tüm Fransız vatandaşlar Saint-Barthélemy ve 13. Yüzyıl’daki katliamları unutmuş olmalıdır.”*⁵⁴

Aleida Assmann da ulusal hafızanın kurgulanması/ inşası düzleminde bugüne kadar yalnızca iki strateji olduğundan bahseder; “*Ya kahramanca bir geçmiş referans alınır ya da kurban/mağdur rolü benimsenirdi. Suçun hatırlanması ve kabulü hiç söz konusu olmamıştır.*”⁵⁵

İktidarlar, egemenliklerine tehlike oluşturabilecek olayların hatırlanması ve toplumsal travmalarla yüzleşmeyi engellemek üzere *bastırma / unutturma politikaları*

⁵³ Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006

⁵⁴ Ernest Renan, *Qu’est-ce qu’une nation?*, Paris: Presses Pocket, 1996, s. 41-42

⁵⁵ Sancar, *op.cit.* s.52

yürütürler. Connerton'ın açıkladığı gibi; “bir büyük güç, bir ülkeyi bilincinden yoksun bırakmak istediğinde, *sistemli unutturma* yöntemini kullanır.”⁵⁶ Politik ve kültürel düzlemde baskıcı devletler tarihi yeniden yazmak ve sansüre dayanan uygulamalarla unutmaya kültürünü dayatabilirler. Bu durum resmi hatırlama yasağına işaret etmektedir. Sansür, suç niteliği taşıyan toplumsal boyutta travmatik olayların örtbas edilmesi, bu olaylara dair anıların yaşandığı ve paylaşıldığı hafıza mekânlarının yok edilmesi uygulanan unutmaya politikaları içinde yer almaktadır. Kundera unutmaya politikasının nasıl uygulandığını çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır: “*Bir halkı ortadan kaldırmak için belleğini yok etmekle işe başlanır. Kitaplarını, kültürlerini, tarihlerini yok ederler. Bir başkası onlara kitaplar yazar, bir başka kültür verir, bir başka tarih uydurur.*”⁵⁷

Geçmişle Hesaplaşma kitabından Sancar, devletlerin unutturma politikasının kökenlerinin oldukça eskiye dayandığını anlatarak, geçmişten birçok örnek vermektedir. Cicero'nun Jules Cesar'in öldürülüşünün unutulmasını şu sözlerle desteklediğini yazar: “Cinayete dair bütün anılar ebedi unutuşa havale edilmelidir.”⁵⁸ Sancar, başka bir örneği Fransa'dan vermektedir. Fransız Devrimi sonrasında, Napoléon Bonaparte bazı ilkelerini imparatorluk açısından tehlike kaynağı olarak gördüğü Fransız Devrimi'nin hatırlanmasını engellemek amacıyla, devrime ilişkin tarih çalışmalarının ve kitapların yayımlanmasını yasaklamıştır.⁵⁹

I.A.7. Toplumsal Belleğin Oluşum ve Yeniden İnşasında Etkili Kurumlar

Günümüzde ve çoğulcu toplumlarda bellek üzerinde etkili olan tek bir egemen güç yoktur. Toplumsal belleğin neyi ne kadar ve hangi görünümde hatırlayacağı ya da unutacağını mutlak bir biçimde belirlemek imkânsızdır. Modern toplumların karmaşık yapısı, teknoloji ve kitle iletişim araçları alanında yaşanan gelişmeler bu imkânsızlığı açıklamaktadır. Hafızanın geçmişle olan ilişkisi yukarıda da bahsettiğimiz gibi farklı ilgi

⁵⁶ Connerton, *op.cit.*, s. 27

⁵⁷ Kundera, *op.cit.*, s.185

⁵⁸ Sancar, *op.cit.*, s. 37

⁵⁹ Sancar, *op.cit.*, s. 37

ve çıkarlara ve bununla birlikte çeşitli kurumların etkileşimine dayanmaktadır. Toplumsal belleğin şekillenmesinde etkili olabilen bu kurumları eğitim sistemi, mahkeme ve yasaları kapsayan hukuksal çerçeve, müzeler, sanat ve en genel anlamıyla kitle iletişim araçları (içine sosyal medyayı da dâhil ederek tüm medya kanallarını almalıyız) sayabiliriz. Her ne kadar bu kurumların kökenleri bahsettiğimiz ritüel ve anmalara dayanıyor olsa da, bu kurumlar yazılı kültürün doğması ve daha sonraki teknolojik gelişmeler ışığında çeşitlenmiştir.

Eğitim sistemi içerisinde, okullar ve ders kitapları, özellikle tarih kitapları, “ideal” tarihi belleklere yerleştirmek ve ulusal birlik pekiştirmek için en temel araçlardır. Çoğu zaman tarihsel “kahramanlara” saygı duymayı, “düşmanları” küçümsemeyi hedef alan bu kitaplar “günün koşullarına” göre güncellenmekte ve egemen ideoloji çerçevesinde yeniden yazılmaktadır. Devlet otoritesi ve toplumsal bağlılığa zarar verebilecek geçmiş travmatik olaylar ya detaylandırılmadan ya da hiç değinilmeden es geçilirken, zaferler ön plana çıkartılmaktadır. Toplumsal olarak paylaşılan hafızanın çocuklara aktarımı temel olarak sosyalizasyon sürecinde eğitim yoluyla gerçekleşmektedir.

Hukuk sistemi toplumsal belleğin yeniden kurgulanmasında önemli rolü olan diğer bir kurumdur. Bellek ile yasa arasındaki bağ bir ülkenin kuruluşu ile başlamaktadır. Mizstal’ın örneğine göre, Büyük Britanya’nın Magna Carta’sı veya Amerika Birleşik Devletleri’nin Bağımsızlık Bildirge’si gibi hukuki metinler ülkelerin değer ve kökenlerini anlamak için temel araçları oluşturmaktadır.⁶⁰ Hukuk sisteminin toplumsal belleğe, devletin unutmama politikasını ve geçmişle yüzleşme / anımsama politikasını destekleyebilme bağlamında iki yönlü katkısı bulunmaktadır. Yargılama süreci ve buna bağlı gelişebilecek maddi ve manevi zararlar için verilecek tazminat ve cezalar devletin geçmişle hesaplaşma/yüzleşme politikası çerçevesinde başvurabileceği en temel hukuki metotlardır. Toplumsal açıdan önemi olan tarihi olayların yargılanması sonucunda çıkacak kararlar kamuoyunun belleğinde yer edecek ve bir anlamda yeniden inşasında payı olacaktır. Mizstal’in II. Dünya Savaşı’na dair örneği açıktır;

⁶⁰ Mizstal, **op. cit.**, s. 20

*“Avrupa, savaştan sonra, Nuremberg davası temel örnek olarak, ulusun kolektif anılarını etkilemeye yönelik birçok cezai kovuşturma yaşadı. (...) Yeni hafızaların temelini inşa etmek için davaların başarıları ve yeni bir düzen ihmal edilmez.”*⁶¹

Hukuk sistemi bu örneğin tam aksi yönünde de isleyebilmektedir. Toplum için travmatik boyutu olan geçmiş bir olayın hukuksal çerçevede bastırılıyor ya da hukuk yolunda ilerlemesinin onu tıkanıyor olabilir. Bu durum bir anlamda, toplumsal belleğin yeniden inşa sürecinde yaşanacak çarpıtmaların yasal olarak teşvik edilebildiğine işaret etmektedir. Bu tip bir bastırma politikası tabii ki ancak demokratik olmayan, devlet kurumlarının güvenilir denetim mekanizmalarına bağlı olmadığı daha otoriter ülkelerde varlığını sürdürebilmektedir. Sancar unutmaya politikasının yasalar yoluyla nasıl desteklendiğini örneklendirmektedir: Atina’da Pelepones Savaşları’nın ardından geçmişteki acı olayları ve kötü durumları hatırlamayı yasaklayan bir yasa çıkarılmıştı.⁶²

Müzelerde geçmişin dondurma ve belli simgeler aracılığıyla koruma fonksiyonu açısından toplumsal hafızanın yeniden inşasında rol oynayan bir başka kurumdur. Müzelerin ivme kazanması yine ulus devletlerin kurulmaya başlaması ile yakından alakalıdır. 19. yüzyıl itibariyle, müzeler daha çok eğitim amaçlı bir misyon edinerek, ulus devletlerin milli kimliğini kurmasına katkı sağlamaya başlamıştır. Bunun da ötesinde, müzeler geçmişin nesneleştirilmesini sağlayarak, belleğin bazı olaylara dair anılarını sunulan belli objeler etrafında şekillenmesini sağlar.⁶³ Devletin başarılarının anlatıldığı tarih müzeleri veya askeri müzeler veya Yahudi soykırımının konu olduğu müzeler bu duruma güzel örnek oluşturmaktadır. Diğer taraftan, geçtiğimiz yüzyıl itibariyle, müzeler bir değişim içine girmiştir. Andreas Huyssen, *Alacakaranlık Anıları* adlı kitabının bir bölümünü bu konuya ayırarak, müze kültürü ve müzelerin modern ve postmodern dönemler arasındaki değişimine değinmektedir. Huyssen’e göre, müzeler artık sadece tarihin hazinelerinin, gelenekler veya kültürün basit bir koruyucusu değil, daha çok bir kitle iletişim aracına dönüşmüştür. Kalıcı sergilerden çok süreli

⁶¹ Misztal, *op. cit.*, s. 20

⁶² Sancar, *op. cit.*, s. 37

⁶³ Misztal, *op. cit.*, s. 21

organizasyonların yer almasıyla daha çok “gösteri dünyasına” yakınlaşmaktadır.⁶⁴ Bu geleneksek bağlamda müzeler geçmişi sunuş stratejilerini yeniden tanımlamaya ve marjinalize edilmiş olayları ve anıları sergilemek için daha çok alan bulmaya başlamışlardır.

Yazının bulunması bellek alanında bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Bunun gibi devrimsel nitelik taşıyan diğer bir dönemecin medya alanındaki gelişmeler olduğunu söyleyebiliriz. Assmann da bu noktaya değinmektedir: “*Yeni elektronik medya ile bellek dışı kaydın mümkün olduğu bir çağın içindeyiz. Böyle bir gelişim matbaanın ve ondan önce yazının keşfine eş değerde bir kültürel devrim anlamına geliyor.*”⁶⁵ Bugün hala canlı olan bazı anılara, yarın en temel olarak medya aracılığı veya kitaplarla ulaşabileceğiz. Bu nedenle ki toplumsal belleğin yeniden inşasında rolü olan kurumlar içinde kitle iletişim araçlarına büyük önem atfediyoruz.

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl boyunca iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler sonucunda iletişim araçlarının geniş kitleleri etkileyebilme kapasitesi ortaya çıkmıştır. Bu durum medyanın geçmişe dair bildiklerimizi belirleyebilme ve etkileyebilme konusunda son derece güçlü bir araç olduğunun göstergesidir. Matbaanın gelişmesiyle basın 19. yüzyılın temel kitle iletişim aracı olmuşken, bunun ardından telgraf, telefon, radyo farklı iletişim yöntemlerini getirmiştir. Fakat en büyük kırılımı geçen yüzyılın ortalarına doğru icat edilen televizyon, çok daha geniş kitlelere ulaşmayı başararak sağlamıştır. Bilgi akışının çok hızlı yaşandığı 21. yüzyılda ise internet ve sosyal medya kavramlarıyla karşı karşıyayız. Şüphesiz ki, bugün bize tarihi yeniden kurgulayabilmemiz için temel ham maddeleri sağlayan “anlık hafıza”⁶⁶ sosyal medya ile daha da anlam kazanmaktadır.

⁶⁴ Andreas Huyssen, **Alacakaranlık Anıları**, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s. 25-27

⁶⁵ Assmann, **op. cit.** s.16,17

⁶⁶ Zarecka, **op. cit.** s. 161-175.

I.B. TOPLUMSAL BELLEĞİN YENİDEN İNŞASINDA TEMEL UNSUR OLARAK: MEDYA

Toplumsal belleğin inşa ve yeniden inşası aktif bir devinim halindedir. Geçmişin, hatırlanarak yeniden kurulması bağlamında iletişim ve dilin önemli bir role sahip olduğuna ve yeniden inşa sürecinde etkili olan en temel kurumlardan birinin medya olduğunu bir önceki bölümde belirttik. Çalışmanın problemiği bağlamında, belleğin yeniden inşa sürecinin medya ile olan ilişkisini sözlü kültür ve sonrasında yazı ile gelen yazılı kültürün de dâhil olduğu bir çerçevede incelemek daha faydalı olacaktır.

Buradan hareketle, medyayı toplumsal belleğin yeniden inşasında temel unsurlardan biri olarak ele alacağımız bu bölümde, öncelikle sözlü ve yazılı kültürlerde iletişim ve bellek konusuna değineceğiz. Sonrasında iletişim alanında matbaa ile başlayan teknolojik gelişmelere ve en genelinde kitle iletişim araçlarına değinerek tarihsel bir çerçeve çizeceğiz. Sonraki bölümde, medyanın toplumsal belleğin yeniden inşasında nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu, medyanın işlevi, medyanın izler/okur kitlenin hangi ihtiyaçlarını karşıladığı ve haber üretim / yapımı konusu dâhilinde anlamaya çalışacağız. Bu kapsamda, öncelikle medyanın ekonomi politiği dâhilinde kuramsal altyapı çizeceğiz ve ardından haber üretim modelleri üzerinde duracağız. En son aşamada ise kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımıyla, toplumsal bellek kavramını bir potada birlikte değerlendireceğiz.

I.B.1. Sözlü ve Yazılı Toplumda İletişim ve Bellek

İnsanlar çok çeşitli yollardan iletişim kurmaktadır fakat esas olarak iletişime hâkim olan dil ve dilin dışavurumu olan seslerdir, diğer bir deyişle sözel iletişimdir. Amerikalı dilbilimci ve tarihçi Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı kitabında ses,

dil ve yazı arasındaki ilişkiye dair çarpıcı bir veri sunmaktadır. “Dil, o denli sese bağımlıdır ki, tarih boyunca konuşulan binlerce, belki on binlerce dilden topu topu 106 tanesi edebiyat üretebilecek derecede yazıya bağlanabilmiş, büyük bir kısmı ise hiç yazılamamıştır.”⁶⁷ Bu bağlamda ortaya çıkan kalıcı olgu, dilin temelden sözlü oluşu, yazının ise sonrada gelen bir buluş olduğudur. Bu bağlamında Ong, yazı ve matbaa kavramlarının varlığını dahi bilmeyen, iletişimin sadece konuşma dilinden ibaret olduğu kültürleri, “birincil sözlü kültür” olarak kavramsallaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, temeli yazı ve matbaa teknolojilerine dayanan telefon, radyo, televizyon ve diğer teknolojik araçları ise “ikincil sözlü kültür” olarak adlandırmaktadır. Bu grubun sözlü başlığı altında olması, üretimlerinin öncelikle yazıdan çıkması sonra ise tekrar konuşma diline dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁸

Kelimelerin sadece sestem ibaret olduğu sözlü kültürde, ne anımsayabilirsek onu biliriz. Sözleri hatırlamaya çalışabiliriz, fakat arayıp bulacağımız somut bir kayıt bulunmamaktadır.⁶⁹ Bu kapsamda, sözlü iletişime dayanan toplumlarda yazılı kayıt imkânının olmaması bilginin aktarımı için insan belleğine büyük bir önem yüklemektedir. Peki, sözlü kültürde bilgi kaynaklarının derlenip, düzenli bir biçimde anımsanabilmesi nasıl olmaktadır?

Genel tanımıyla, sözlü kültürde öğrenme biçimleri, bilginin kuşaktan kuşağa geçişini sağlayacak ritüel ve düşünsel çabalardır. Assmann, bu öğrenme sürecini, üç ön koşulun gerekliliğine bağlamaktadır: kaydetme, çağırma ve iletme. Diğer bir deyişle; şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılımdır. Kaydetme, bilginin saklanabilir bir formata sokulması anlamına gelirken, çağırma bu saklanan bilginin ses, belli bir ritim, vücut, el kol hareketleri, mimikler ile bir bütün olarak sanatsal iletişim araçları aracılığıyla sunumudur. İletme ise buluşma ve kişisel olarak orada bulunma, katılma olarak açıklanmaktadır. Bayramlar ve ritüeller, (daha önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi) düzenli tekrarı ile bilginin iletilmesi ve devredilmesi ile kültürel bilginin yeniden

⁶⁷ Munro E. Edmonson, “An Introduction to the Science of Folklore and Literature”, New York, 1971, s. 323-332, aktaran Walter J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözüün Teknolojikleşmesi**, İstanbul: Metis Yayınları, s. 19

⁶⁸ **Ibid.**, s. 20-24

⁶⁹ **Ibid.**, s. 46

üretimini sağlamaktadır.⁷⁰ Sözlü toplumlarda bilginin aktarımı için öyküler, destanlar kullanılmış, oldukça önemli ve uzun anlatılar ve anlatı dizileri geliştirilmiştir. Bu tip bir aktarıma verilebilecek en temel örnek, dünyaca bilinen Homeros'un Troya Savaşı'nı anlattığı destanları Ilyada ve Odyssea'dır.

Yazısız toplumlarda bir takım süreçlerden geçerek, deneme yanılma yöntemleriyle öğrenilen bilgi değerlidir. Dolayısıyla bilgiyi belleğinde muhafaza eden ve gelecek kuşaklara anlatan yaşlı ve bilge insanların yeri bu toplumlarda önemlidir. Toplumun tüm gelenek ve kültürüne dair bilgiler, tecrübeleri ve daha önceki nesillerden öğrendikleri yaşlı büyük insanların zihinlerinde depolanmıştır, dolayısıyla en uzun yasayan kişi bilginin ana kaynağı olmaktadır.⁷¹ Örnek olarak halklarının değerlerini, kültürlerini, yaşadıkları toplumsal olayları, sevinçlerini, acılarını, özetle tarihlerini şiirler ve türküler aracılığıyla yeni gelen kuşaklara aktaran dengbejler, Kürt kültürünün taşıyıcıları, üreticileri ve muhafaza edicileridir.

Özetle, yazısız toplumlardaki öğrenme biçimlerinin temelini kolay anımsanabilir, ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimleri, ritmik ve dengeli tekrarlar, belirli söz dizimleri oluşturmakta ve bu toplumlarda insan belleği, bilgi taşıyıcı olarak yazının bir ön biçimi olarak kullanılmaktadır.

Sözlü toplumda sadece sestem ibaret olan kelimeler, yazıyla birlikte somut bir nesneye, görsel işaretlere dönüşmektedir. Düşünme ve anlatım biçimine de temelden bir değişiklik getiren yazı, zihnin dışında devam eden bir süreklilik sağlamaktadır. En basit örnekle; okumakta olduğumuz yazının bağlamını kaçırdığımız noktada metnin başına geri dönüp bakabiliriz.⁷²

Ong tarafından “modern insanın zihinsel etkinliğini biçimlendiren ve güçlendiren teknoloji,” diğer bir deyişle “sözün teknolojikleşmesi” olarak nitelendirilen yazı, aslında tarihin epey geç buluşlarından biridir. Yazının tarihçesi oldukça karışık olmakla birlikte,

⁷⁰ Assmann, **op.cit.**, s. 59-60

⁷¹ Ong, **op. cit.**, s.57

⁷² **Ibid.**, s. 24-56.

yazının icadı en temelinde kayıt tutmayı gerektiren kentleşme, kent toplumlarında günlük ticari, yani ekonomik ve yönetim işlemlerinin gereksinimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yazı, zihnimizin dışında var olan bir sürekliliği garantileyerek, bilginin aranıp bulunacağı bir kaynak sunmaktadır. Sözlü kültürdeki aktarım biçimlerinin aksine yazılı kültürde, bilgi biriktirilip, saklanabilmekte ve bu şekilde aktarımı kolaylaşmaktadır. Böylelikle yazı, insan belleğinin yükünü hafifletmiş ve bu alanda yeni bir dönemin habercisi olmuştur. O kadar ki Assmann, Halbwachs'ın eserlerinde yazının toplumsal belleğin derlenmesinde oynadığı role etraflıca değinmemesini eleştirmektedir.

Öte taraftan bellekle olan ilişkisi bağlamında, Platon yazının belleği çürüttüğü eleştirisini getirir. Yazıya alışmanın unutkanlığı tetikleyeceğini ve insanların kendi öz kaynaklarından yararlanacağına dış kaynaklara bağımlı kalacağını açıklamaktadır.⁷³ Özetle yazının zihni zayıflattığını öne sürmektedir. Bu getirilen eleştiri aslında teknolojinin gelişmesi ve makineleşmenin artması ile paralel gelişen bir kritiktir. Bugün benzer eleştirel söylem hala gündemde olup, mevcut iletişim araçlarına da yöneltelebilmektedir.

Sosyoekonomik koşullara bağlı olarak bulunan yazıya Platon'un eleştirileri bir yana, yazının bir devrim niteliği taşıdığı birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Fakat bu devrimi tamamlayan çok önemli bir adım daha bulunmaktadır: matbaanın icadı. Yazı, okuma yazma bilen insan sayısının çok az olması ve çoğaltma kısıtlılıklarına bağlı olarak matbaanın icadına kadar sözlü aktarımın önüne geçememiştir. Matbaa, sözlü kültürden sonra yazının düşünme ve anlatıma getirdiği değişimi hem pekiştirdiği hem de şekillendirdiği için tarihsel sayfada önemli bir yere sahiptir. 15. yüzyılda Avrupa'da matbaanın icadı ile yazının elle üretilme zorunluluğu, yerini mekanik çoğaltıma bırakmış ve kültür tarihinde yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır.⁷⁴ Bu sayede bilgiye erişim kolaylaşmış ve sistematik aktarımı sağlanmıştır. Bu bağlamda aydınlanma olarak isimlendirilen tarihsel dönüşümün temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur.

⁷³ *Ibid.*, s.87

⁷⁴ Merih Zılhoğlu, **İletişim Nedir?**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2007, s. 135-153. *Ayr bkz:* Giovanni Sartori, **Görmenin İktidarı**, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006, s.18-20.

Matbaadan sonra, telgraf, telefon, radyo, televizyon ve çeşitli ses kayıt cihazlarının icadı ve gelişimi ile birlikte “ikincil sözlü kültür çağı” başlamaktadır. Ong’a göre bu yeni sözlü kültür, birinciye göre daha amaçlı ve bilinçlidir. Temelini ise araçların üretimi, işleyişi ve kullanımı için gerekli olan yazı ve matbaa oluşturmaktadır.⁷⁵

I.B.2. Teknolojik Gelişmeler ve Kitle İletişim Araçlarına Tarihsel Bakış

İnsanlık tarihi, ses ve dilden sonra yazı ve görüntüyü kapsayan tüm teknolojik araçların (kâğıt ve mürekkepten başlayarak, matbaa, fotoğraf, film, telgraf, telefon, kayıt cihazları, televizyon, uydu sistemleri, bilgisayar, internete kadar uzanan kayıt, çoğaltma ve yayma araçları) gelişim tarihini ve giderek artan yaygın kullanımını kapsamaktadır. Yazı ve matbaayla başlayan bu gelişim süreci, 19. yüzyılda basının temel iletişim aracı olmasıyla devam etmiş, sonrasında telgraf, telefon, radyo ve geniş kitlelerce kullanılan televizyon ile sürmüştü ve günümüzde yeni medya olarak kavramsallaştırılan internetin gittikçe yaygınlaşan kullanımı ile farklı iletişim yöntemlerini getirmiştir.

Toplumların yönetimine dair iletişim düşünüldüğünde, kitle iletişimi aslında en eski imparatorluklardan beri; savaş, ayin, merasim gibi toplumsal olaylar şeklinde, kitlelerin bilinç ve davranış yönetimi olarak görülmektedir. Fakat modern toplumlarda ve günümüzde kitle iletişim kavramı televizyon, radyo, basın, sinema ve interneti içeren araçlar olarak algılanmakta ve kullanılmaktadır. Bu bağlamda, modern kitle iletişimin başlangıç tarihi, birçok araştırmacı tarafından Gutenberg’in icadıyla gelişen matbaanın kullanılması olarak kabul edilmektedir. 1940’lerin başında Harold D. Lasswell siyasal erk ve propaganda üzerine yaptığı çalışmalarda ilk kez kullandığı, kitle iletişimi en temel anlamıyla tek ve aynı olan bir içeriğin / mesajın toplumun büyük bir kısmına iletilmesi ve bu amaç doğrultusunda kullanılacak olan teknik araçlar kastedilmektedir.⁷⁶ Diğer bir deyişle, gazete, radyo veya televizyon gibi bir araç ile dolayımlanan iletişim biçimidir.

⁷⁵ Ong, **op. cit.**, s.160-161

⁷⁶ İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Toplum**, Ankara: Bilgi Yayınları, 1990, s. 288

Kitle iletişimi için daha geniş bir tanımı Erol Mutlu'nun altını çizdiği özellikler ile ortaya koyabiliriz. İzler kitlesi (*audience*) çeşitli toplumsal kümelerden gelen ve değişik niteliklere sahip insanlardan oluşan topluluk olan kitle iletişimi kamusaldir, yani sunulan içerik herkese açıktır. Kitle iletişim araçları kaynaktan uzakta bulunan, birbirinden ayrı olarak konumlanmış çok sayıda insanla aynı anda ilişki kurabilmektir. Kitle iletişimi, beraberinde karmaşık biçimsel kurumları gerektirir. Bu biçimde iletişim tek yönlüdür ve izler kitlenin anında yanıt verme olasılığını dışlamaktadır, dolayısıyla gönderici ile alıcı arasında keskin bir kutuplaşma söz konusu olmaktadır.⁷⁷ Bu tanımın dışında kalan telefon, telgraf, teleks gibi iletişim araçlarının tarihi çok daha eskiye dayanmaktadır. Fakat burada en önemli nokta sonradan gelişecek olan tüm iletişim teknolojileri bu altyapılar üzerinde şekillenen araçlar olmaktadır.

Uzak mesafelere haber ve bilgi iletme ihtiyacı ile toplumlar, farklı tarihsel dönemlerde kendi coğrafya ve birikimleri doğrultusunda değişik iletişim yöntemleri kullanmıştır. Örneğin, birbirini gören yerlere yerleştirilmiş ve önceden belirlenmiş kol işaretleri ile mesajı ileten postacılar, kimi zaman davul telgraflar sayesinde uzak mesafe iletişimi sağlanmıştır. Eski Yunan ve Roma imparatorluklarının, meşale sinyallerini kullanarak oluşturdukları örgütlü uzak iletişim ağı da yine bu yöntemlerdendir. Bu tip ağlar askeri amaçlarla kurulmuş, birbirini görecek mesafede yüzlerce kuleden oluşmaktadır.⁷⁸ Bu tip iletişim ağları her ne kadar büyük kolaylıklar sağlamış olsa da, hepsinin sinyal kaybı ve yanlış mesaj iletme konusunda önemli kısıtlılıkları olmuştur.

Sanayi Devrimi ile gelen dönemde telgraf alanında büyük gelişmeler olmuş ve elektromıknatıs kullanılarak, bir telin ucundaki zilin çaldırılmasıyla elektrikli telgraf geliştirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok küçük telgraf şirketleri kurulması ve tren sevkiyatlarının telgraf ile yönetilmeye başlanması ile telgraf ticari boyut kazanmıştır. Telli telgraf ilk kez bir taşıyıcı kullanarak önceden yazılmış bir mesajı

⁷⁷ Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü**, Ankara: Ark Yayınevi, 1994, s. 130

⁷⁸ Armand Mattelart, **Mapping World Communication: War, Progress, Culture**, University of Minnesota Press, 1994, s.8

göndermek yerine, bir araç üzerine uzaktan yazmayı sağlamıştır. Telgrafla gönderilen “son, güncel haber” toplanması, düzenlenmesi ve para ödeyen müşteriye satılması gereken değerli emtia halini almıştır.⁷⁹ Telgrafın önemi, iletişim teknolojileri ve toplumsal bağlam ilişkisinin açıklanmasında sanayi devrimine ilişkin mükemmel bir ilk örnek olmasından ve aynı zamanda küreselleşen ilk iletişim aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Telgraf bugünden geriye bakıldığında bunca teknolojik gelişme içinde basit bir adım olarak nitelenebilir fakat elektrikli telgrafın ortaya çıkışı, endüstriyel sistemin gelişimi, buna bağlı kentsel büyüme ve demiryollarındaki gelişmenin gereksinimleri ile birleştiğinde çok yönlü bir etkileşime neden olmuş ve gelecek gelişimlerin altyapısını sağlamıştır. Haber ajanslarının temel başvuru aracı haline gelerek basın ve haber medyasının gelişimine de zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılda Batı Avrupa’da ticari kapitalizmin ürünü olarak ortaya çıkan gazetenin temelini, Avrupa’da Ortaçağ sonlarında rastlanan, esas olarak matbaanın icadından sonra yaygınlaşan haber mektupları oluşturmaktadır. Tacirlere, bankerlere ve gemicilere haber sağlayan ve özellikle onların gereksinimlerini karşılamak amacıyla ortaya çıkan haber mektupları gazeteciliğin doğuşunda ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Tokgöz’ün belirttiği gibi, gazetelerin doğuşu ve gelişiminin temelinde hiç kuşkusuz insanoğlunun haber alma gereksinimi ve isteğinin büyük etkisi ve katkısı bulunmaktadır. Gazetelerin gelişerek daha geniş bir coğrafya içinde daha çok sayıda insana ulaşmaya başlaması, gazetelerin içerik ve haber değeri açısından gelişmeleri ise Sanayi Devrimi ile birlikte olmuştur.⁸⁰

Aynı zamanda fakat ayrı mekândaki sözlü iletişimin gerçekleşmesi ise telefonla olmuştur. Uydu sisteminin gelişmesiyle telefonlar taşınır hale gelmiş ve böylece belli mekânlarda telefon kablosuna bağlılık ortadan kalkmıştır. Telefonun ardından sesin yazılması anlamına gelen ses kaydını gerçekleştiren gramofonun bulunması ve onu ardından plak ve teyp teknolojilerinin gelişmesi takip etmiştir.⁸¹

⁷⁹ Erdoğan, **op. cit.**, s. 307

⁸⁰ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2003, s. 97

⁸¹ Erdoğan, **op. cit.**, s. 309.

Radyo, kablosuz iletişim teknolojisinin, daha somut ve pratik biçimde telsiz telgrafın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Telefon icat edildiğinde, mucidi tarafından bu teknolojinin müzik ve haber başta olmak üzere toplumsal önemi olan enformasyonun taşınmasında kullanılabileceği düşünülmüş, fakat bu tür bir yayıncılık için radyoyu beklemek gerekmiştir.⁸² Radyo teknolojisi 20. yüzyılın hemen başında ortaya çıkmış, fakat I. Dünya Savaşı gelişmeleri yavaşlatmış ve ilk düzenli radyo yayınlarının başlaması ancak 1920’lerde gerçekleşmiştir.

Kitle iletişim araçları içinde en büyük kırılımı, geçen yüzyılın ortalarına doğru icat edilen televizyon, olayların çok daha geniş kitlelere eş zamanlı, yani gerçekleştiği anda, ulaşmasını sağlayarak yaratmıştır. 1930’ların başında geliştirilen televizyon, II. Dünya Savaşı nedeniyle ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Televizyon ses ve görüntüyü birleştirerek evdeki dinlenme ve boş zamanı tekeline almış, bu bağlamda kitlelere yönelik bilinç yönetimi araçlarının en kuvvetlisi olmuştur. Televizyon insanlara evlerindeki oturma odasından kendilerine binlerce uzaklıktaki bir olayı anında izleyebilme olanağını getirmiştir.

Tüm bunların ötesinde, günümüz dünyası televizyonun “tartışılmaz” üstünlüğünü bilgisayara bıraktığı, bilgi akışının çok daha hızlı yaşandığı ve kitleler arasında çift yönlü iletişimin gerçekleştiği 21. yüzyılda internet teknolojisini yaşamaktadır. Bu büyük değişimi Assmann, “Yeni elektronik medya ile bellek dışı kaydın mümkün olduğu bir çağın içindeyiz. Böyle bir gelişim matbaanın ve ondan önce yazının keşfine eş değerde bir kültürel devrim anlamına geliyor,”⁸³ sözleriyle ifade etmektedir. Bilgisayarla iletişim 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişmeye başlamış ve özellikle 1990’ların ikinci yarısında yaygınlaşmıştır. 1995 yılında dünya çapında %1 olan internet kullanıcı oranı⁸⁴, bu yıldan sonra hızla artarak geniş bir kullanıcı sayısına ulaşmış ve 2014 Haziran ayı itibarıyla dünyada internet kullanıcı sayısı %40 oranına ulaşarak toplamda 3 milyar

⁸² James Beniger, **The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society**, Harvard University Press, 1989, s. 19.

⁸³ Assmann, **op. cit.**, s. 16,17

⁸⁴ Amerika Savunma Bakanlığı günümüzde internet olarak bilinen ARPANET (Advanced Research Project Agency Network) bilgisayar şebekesini 1969’da yaratmıştır.

kullanıcıya çıkmıştır. Türkiye’de de yine 2014 verilerine göre, toplamda 35 milyon kullanıcı ile internet kullanım oranı nüfusun %47’sine denk gelmektedir.⁸⁵

Tüm bu teknolojik gelişmeler içerisinde internetin tarihi ayrı bir önem kazanmaktadır. “Ağ toplumu” kavramını ortaya koyan Manuel Castells’in deyişiyle, internet ağ toplumunun merkezinde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, “enformasyon çağının” bir anlamda teknolojik temelini internet oluşturmaktadır. Bilgisayar ağlarının yaygınlaşması, 60’li yıllarda Kanadalı teknolojik belirlenimciliğin savunucuları Harold Innis, Marshall McLuhan ve Daniel Bell’in küresel köy ve küresel toplum fikirlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Son birkaç on yılda bilgi ve iletişim teknolojileri, zaman, mekân ve coğrafi uzaklık faktörlerinin yarattığı sınırlılıkları ortadan kaldırmayı; ses, görüntü, hareketli görüntü ve veri biçimindeki tüm enformasyon aktarımlarını tek ve esnek bir ağ içinde bütünleştirmeyi mümkün kılacak bir biçimde gelişmiştir.

İletişim teknolojilerinin gelişmesi elbette kitlelerin geniş kullanımı amacıyla gerçekleşmemiş veya sadece belli tarihlerde belli kişilerin icatları olarak başlayıp sürmemiştir. İletişim teknolojilerinin gelişim tarihi kapitalist, sivil ve askeri pazar yapılarının rekabet ve işbirliğiyle yayılma tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Örneğin, telgraf, telefon ve radyo 20. yüzyılın başında savaş iletişimi gereksinimi için düşünülmüş ve askeri amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında uzaktan iletişim bu şekilde yürütülmüştür. Telefon ve radyo Amerika ve Avrupa’da ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra sivil halkın kullanımına açılmaya başlamıştır. Radyo ve sinemanın birer propaganda aracı olarak sivil kullanımını ise II. Dünya Savaşı sırasında görmekteyiz. Bu nedenle yukarıda bahsettiğimiz teknolojik gelişmelerin kabaca anlatımının ötesinde, her biri çıkış ve biçimleniş nedenleri, mülkiyet ve mülkiyet ilişkileri, üretim ve üretim ilişkileri, uluslararası propaganda, diplomatik ve savaş ilişkileri ve savaş teknolojilerinin geliştirilmesi bağlamlarında düşünülmelidir.⁸⁶

⁸⁵ <http://www.internetlifestats.com/internet-users/#trend>

⁸⁶ Erdoğan, **op.cit.**, s. 313-318.

Yazı ve matbaanın icadı ile başlayıp, en son aşamada internete kadar kitle iletişim araçlarının gelişimine tarihsel bir çerçeve çizdik. Bugün vardığımız son noktada iletişim araçlarının zaman ve mekân kavramlarını dönüştürmesiyle dilediğimiz her an ve nerede olursak olalım, farklı iletişim araçlarının yardımıyla, haberlere ve dünyadaki son gelişmelere ulaşabilmekteyiz. Böylelikle toplumsal konular görünür hale getirmekte ve bir anlamda insanların kendi aralarında konuştuğu konulara temas etmektedir. Diğer bir deyişle, sundukları haber ve bu haberlerin içerikleriyle kamuoyuna etki etmede en önde gelen kurumlardan biri olmaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarından çıkan haberler önem kazanmaktadır.

Buradan hareketle konumuzu kitle iletişim araçlarının üstlendikleri görevler ve içeriklerin izleyicilerin hangi ihtiyaçlarına cevap verdiğiine değineceğiz. Sonrasında konumuzu yazılı basın ve haber medyası çerçevesinde daraltarak, eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde haber üretim süreç ve kuramlarına dair bir izlenim edinmeye çalışacağız.

I.B.3. Medyanın İşlevi ve Haber Üretim Sürecini Anlamak

I.B.3.a. Medyanın İşlevi ve Alımlama Süreci

İletişim kuramlarında haber üretimi yaklaşımına geçmeden evvel öncelikle kısaca medyanın üstlendiği bilişsel işlevler çerçevesinde, içeriklerin izler kitlenin hangi ihtiyaçlarına cevap verdiğiine kısaca değineceğiz.

Bir medya içeriğinin etkinliği üzerine değerlendirme yapabilmek, içeriğin üretimi süreci ile birlikte, alımlama (*reception*) aşamasında da nelerin olup bittiğini anlamamız gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İletişim en basit düzeyde üç ögeye dayanır: İletiyi gönderen (kaynak), iletiyi alan (hedef kitle) ve bu ikisi arasında gönderilen bildirim (ileti). Alımlama klasik iletişim sürecinin alıcı kategorisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda medyanın işlevleri konusunda medya etki kuramlarına ve beraberinde içeriklerin izleyiciler için ne ifade ettiği konusu ile karşılaşmaktayız.

Kitle iletişim etki kuramları içerisinde aktif izleyici kavramını ele alan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için medyayı kullandığını ve bundan bir doyum sağladığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım kitle iletişim sürecindeki gönderici kategorisini ikincil plana iterken, izleyicinin gereksinim ve güdülerini ön plana çıkartmaktadır. Burada, alıcı kategorisine aktif bir rol biçilmekte ve alımlamanın içeriğin basitçe ve edilgen bir biçimde tüketildiği an değil, mesajın etkin olarak yeniden üretildiği süreç olarak konu edinilmektedir.⁸⁷

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı Jay Blumler ve Elihu Katz tarafından geliştirilmiştir. Yaklaşım, 1959 yılında Katz'ın "Medya insanlara ne yapıyor?" sorusu yerine "İnsanlar medya ile ne yapıyor?" sorusuyla kuramsal temellerini oluşturmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki çalışmalarda, izler kitle pasif olarak görülmekte ve medyanın izleyicisini yönlendirdiği, şekillendirdiği üzerinde durulmaktaydı. Blumler, McQuail ve Brown'un 1972 yılında İngiltere'deki televizyon izleyicileri üzerine yaptıkları çalışmalar, izleyicilerin araç sayesinde karşıladıkları ihtiyaçlarını dört temel başlık altında toplamaktadır. Bunlar i) oyalanma, kaçış; günlük hayatın sıkıntılarından uzaklaşma, eğlenme, katharsis sağlama, ii) kişisel ilişkiler; televizyon dolayısıyla başkalarıyla ilişki kurmak, yalnızlık duygusunun hafiflemesi, iii) kişisel kimlik; program içeriğiyle izleyicinin kendi yaşamı arasında bağ kurması, olası sorunlarla ilgili bilgi edinme ve var olan değerlerin pekiştirilmesi, iv) gözetim altına alma, dünya olaylarından haberdar olma, bilgilenme.⁸⁸

Bernard Berelson, aynı yaklaşımla yaptığı araştırmasında, gazetenin kullanım nedenlerini araştırmaktadır. 1945 yılında New York'ta gazetelerin iki haftalık toplu grevi sırasında yaptığı araştırma sonucunda, Berelson insanların gazete kullanım sebeplerini rasyonel ve rasyonel olmayan kullanımlar olarak iki grupta toplamaktadır. Rasyonel kullanımlar; gazetenin, kamu işleri hakkında bilgi edinme ve günlük yaşamı

⁸⁷ Erol Mutlu, **op.cit.**, s. 4-5

⁸⁸ **Ibid.**, s. 81-85

kolaylaştıran bir araç olarak işlev görmesi, rasyonel olmayan kullanımlar; dinlendirici bir araç, sosyal prestij kaynağı, sosyal temas sağlayıcı olarak kullanılmasıdır.⁸⁹

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı metinlerin ve üreticilerin izleyiciler üzerindeki mutlak kontrolüne ve etkisine karşı çıkar kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı işlevselci bir bakış açısı ile aktif izleyici ele almaktadır. Bu etki çalışmalarının yanı sıra 1980'ler sonrasında eleştirel kuramlardan kültürel çalışmalar geleneği etrafındaki araştırmacılar da, izleyicinin televizyon mesajlarını farklı şekillerde yorumlayabilecekleri düşüncesinden hareketle çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Kültürel Çalışmaların izleyiciyi odağa alan çalışmalarında, medya mesajlarının kodlanması, bu kodların çeşitli şekillerde kodaçımına tabi tutulabilir olması düşüncesi yatmaktadır. Buradaki inceleme alanı, medyanın egemen ideolojik tanımların ve temsillerin dolaşımında ve sağlamaştırılmasında oynadığı roldür. Buna göre, mesaj, bir etki oluşturabilmesi, bir ihtiyacı karşılayabilmesi ve bir kullanıma hizmet etmesi için, öncelikle söylem olarak gösterene uygun hale getirilmeli ve anlamlı bir biçimde kodlanmalıdır. İşte bu kodlanmış anlamlar bütünü algılama, alımlama, duygu, ideoloji ve davranışlarda çok karmaşık sonuçlarıyla beraber, bir etki oluşturur, eğlendirir veya ikna eder. (Hall Marx, 1997: 64).⁹⁰

I.B.3.b. Haber Üretimi: Gerçeğin Yeniden İnşası

En klişe anlatımla, kitle iletişim araçları dünya ile toplum arasında günlük ve uzun vadeli, bilgi ve eğlendirmeye dayanan bağlantılar kurulmasını sağlayan bir köprü görevi görmektedir. İnsanlar kendi deneyim alanları dışında kalan dünyayı anlayabilmek için ve hatta kendi deneyimleri içerisinde olsa bile daha fazla bilgiye ulaşmak için en temelde kitle iletişim araçlarına ve haber medyasına başvurur. Kitle iletişim araçlarının dış dünya ile alıcılar arasında bir köprü görevi gördüğü fikrini ilk olarak 1922 yılında *Kamuoyu*

⁸⁹ Bernard Berelson, "Gazetesiz Kalmak Ne Demektir", içinde, Ünsal Oskay, **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973 s. 139-156

⁹⁰ <http://www.iticu.edu.tr/uploads/Kutuphane/dergi/s11/M00163.pdf>

adlı kitabında Walter Lippmann ortaya atmıştır: “Bireyler dış dünyayı anlayabilmek için, onlara belli anlam haritaları oluşturan kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duyarlar.”⁹¹ Diğer bir deyişle, Lippmann, kitle iletişim araçlarının dış dünya hakkında çizdiği resimde öne çıkan öğelerin, izleyicilerin ve okuyucuların da kafasında öne çıktığını ileri sürmektedir. Günümüzde artık kitle iletişim araçlarına ihtiyaç ve başvurunun ötesinde, medya mesaj ve içerikleri internetin de yaygınlaşmasıyla günlük hayatın her köşesinde yer almakta, insanlar adeta bir içerik bombardımanı altında bulunmaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde bugün dünyanın bir ucunda meydana gelen insan hakları ihlalleri, kısımlar, benzeri olaylar veya haber değeri taşıyan birçok siyasal, toplumsal olay veya sorunlar dünyanın her tarafına iletilebilmekte, böylece ortak bir bilme durumu doğmaktadır.⁹² Medyanın gücü de işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, medya insanların dikkatlerini belli sorunlar üzerine çekme ve farklı konulara yönlendirme gücüne sahiptir. Bu bağlamda, medyanın (daha özelinde haber medyası) okuyucu ve izleyicilere bir içeriği nasıl sunduğu, ne kadar objektif veya yanlı olduğu medya çalışmaları içinde irdelenecek konuların ilk sıralarında yer almaktadır. Geniş kitlelere ulaşmada temel araç olan medya, toplumsal sorunlara nasıl bir anlam verdiği, diğer bir deyişle gerçeği nasıl yeniden inşa ettiği önem kazanmaktadır. Özetle, haber medyasının gücü, bilgiyi erişilebilir hale getirmesi, buna paralel olarak bellek tazeleme işlevi görmesinden gelmektedir.⁹³

Haber, en basit şekliyle, dış dünyada yeni bir durum yaratan ve doğrudan kamuoyunu ilgilendiren, içinde reklam içermeyen ve bir araç tarafından sunulan bilgi ve buna bağlı yorumlar olarak düşünülebilir. Medya araştırmacısı J. Curran’ın *Medya ve Demokrasi* adlı makalesinde yaptığı haber tanımı konuyu başka bir yüzünden görmemiz sağlıyor. Curran’a göre haber; “süreç yerine eyleme, soyutlama yerine görselleştirmeye, insan karmaşıklığı yerine basmakalıp yargılara vurgu yapan, basitleştirilmiş, kısaltılmış,

⁹¹ Walter Lippmann, **Public Opinion**, New York: Penguin, 1946, s. 59-60

⁹² Daniel Levy, **Natan Sznajder, Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust**, Frankfurt, 2001, aktaran Sancar, **op. cit.**, s. 83

⁹³ Shanto Iyengar, “Siyasette Erişim Yanlılığı: Televizyon Haberleri ve Kamuoyu,” Süleyman İrvan, (der.), **Medya Kültür Siyaset**, Ankara: Alp Yayınevi, 2002, s. 395

kişiselleştirilmiş, bağımsızlaştırılmış bilgidir.”⁹⁴ Bu bağlamda Gaye Tuchman da haberin, aslında günlük gazetelerde bulunanlardan daha fazlası olduğunu belirterek Max Weber’in politik düzleme oturttuğu argümanı hatırlatmaktadır. Weber’e göre, haber aslında katıksız bir bilgi değil ve gazeteciler de en iyi tedarikçiler olarak değil, daha çok “profesyonel politikacılar” olarak görülmelidir. Buna ek olarak, gazetelerin de basit birer kar amaçlı kapitalist işletmeler değil, aynı zamanda politik organizasyonlar olduğunu ileri sürer.⁹⁵

Haber, belirli bir üretim sürecinden geçen bir üründür. Medya teorileri içinde eleştirel yaklaşım olarak öne çıkan kurmacı / constructiviste yaklaşım, var olan gerçeğin, kitle iletişim araçlarının süzgecinden geçerek insanlara aktarıldığından bahsetmektedir. Burada amaç, gerçeğin olduğu gibi aktarılmasından ziyade, öznenin gerçeği algılaması istendiği gibi aktarılmasıdır. Bu bağlamda “medya gerçekliği” kavramından bahsetmekteyiz. Bu yaklaşımdan temelini alan medya çalışmalarında, haberin bir yapım aşamasından geçtiği anlatılmaktadır.⁹⁶ Bununla anlatılmak istenen; gazetecilerin haberleri uydurduğu değil, bilgileri yeniden inşa ederek haber haline getirdikleridir. Bu çerçevede Tuchman haber yapımının ne olduğunu açıkça ifade etmektedir: “Bir haberin ‘hikâye’ olduğunu söylemek, haberi küçük düşürmek veya onu kurmaca olmakla suçlamak anlamına gelmemektedir. Daha ziyade, bizi haberin, tüm diğer toplumsal belgelerde olduğu gibi, kendi içinde geçerliliği olan inşa edilmiş bir gerçeklik olduğu konusunda uyarılmaktadır.”⁹⁷ Erdoğan ve Alemdar da haberin yapımına dair benzer bir yorum getirmişlerdir; “Yansız ve değer yargısı taşımayan bir haber düşünmek olasılığı çok azdır. Haberdeki her sözcük, her kavram, her tümce, her paragraf, her konu ve her resim belli bir anlam taşır.”⁹⁸ Dolayısıyla haber toplama, yazma ve sunma faaliyeti, ister istemez bir seçme ve ardından da seçilenlerin düzenlenmesi işlemlerini kapsamaktadır.

⁹⁴ Mehmet Küçük, (der.), **Medya, İktidar, Ideoloji**, 1994, aktaran Ayşe Devocioğlu, “Medyada Uzun Operasyon”, **Birikim**, no 145, Mayıs 2001, s. 117

⁹⁵ Gaye Tuchman, “Qualitative methods in the study of news”, Klaus Bruhn Jensen and Nicholas W. Jankowski (der.), **A handbook of qualitative methodologies for mass communication research**, London, Routledge, 1991, s. 81

⁹⁶ Bu alanda verilmiş eserlerin başlıkları da bu anlamda çarpıcıdır: “Constructing the news, making news, social construction of reality, news is manufactured by journalists.” (Gieber 1964, Cohen and Young 1973)

⁹⁷ Gaye Tuchman, “Telling Stories”, **Journal of Communication**, no 26, 1976, s.97

⁹⁸ Erdoğan, **op. cit.**, s. 57

Bu noktada akla gelecek ilk soru haberin nasıl bir yapım sürecinden geçtiği, inşa sürecinin nasıl gerçekleştiği olacaktır. Medyanın görevinin tarafsız, ilkeli habercilik olduğu fikrini paylaşan ve bir anlamda mevcut düzenin meşrulaştırılması olarak yorumlanabilecek liberal-çoğulcu yaklaşımın karşıtı eleştirel yaklaşım, haberi belli makro ve mikro faktörlerin etkisi altında kurgulanmış bir ürün olarak ortaya koymaktadır. Bu alanda yapılmış çalışmaların özet çıkarımı, haberde anlamı oluşturan öğelerin bir seçim sürecinden geçtiği ve bu süreçte belli etmenlerin rol oynadığıdır. Haber üretim sürecinde; kapitalist toplumsal formasyonun belirleyiciliği, reklam verenlerin etkisi, devletin haber kaynağı olmadaki rolü ve etkinliğı, medya kuruluşlarının mülkiyet ve örgütsel yapıları ile diğer endüstrilerle olan ilişkilerini ve profesyonel ideoloji ile haber üretiminin gündelik rutinleşmiş pratikleri etkili olmaktadır.⁹⁹

Bu çerçevede haber üretimini şekillendiren iki temel ayağı ayrı ayrı inceleyeceğiz. Öncelikle büyük resme bakıp haber üretiminin görünmeyen arka planına teorik çerçeve çizeceğiz, sonraki bölümde ise haber üretim modelleri olarak açıklayacağımız teorileri aktaracağız.

I.B.3.c. Haber Üretim Sürecinin Eleştirel Kuramsal Altyapısı

Liberal-çoğulcu ana akım medya çalışmaları aksine biz konumuzu, temelini Marksizm'den alan eleştirel medya yaklaşımları çerçevesinde inceleyeceğiz. Medya ve iletişim kuramları arasında geniş yere sahip olan eleştirel yaklaşımların ortak yönü, var olan toplumsal ilişkilerin ve iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde iletişimin ne gibi bir rolü ve işlevi olduğunu sorgulamaktır. Genellikle Batı Marksizm'i olarak bilinen düşünürler, var olan toplumsal ilişkilerin korunmasında ve yeniden üretilmesinde kültür ve ideolojinin önemli işlevleri olduğunu ileri sürmektedirler. Temel olarak eleştirel

⁹⁹ Levent Yaylagül, **Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2008, s. 72-73

medya yaklaşımı, toplumsal kurumları ve kitle iletişim araçlarını kapitalist sınıfın egemen fikir ve görüşlerinin topluma aktarıldığı kültürel ve ideolojik aygıtlar olarak değerlendirirler. Bu bağlamda işçi sınıfının bilinç ve ideolojisinin gelişme/gelişmemesinde kapitalist kültür ve ideolojiye dikkat çekmektedirler.¹⁰⁰ Burada temel yaklaşım, medyanın ifade özgürlüğünü geliştirdiğini savunan çoğulcu-liberal yaklaşımların aksine kitle iletişim araçlarının *status quo*'nun yeniden üretilmesinde kullanıldığını belirtmeleridir.

Eleştirel yaklaşımlar içinde ekonomi politik, bütüncül bir bakışla ekonomi, siyaset, kültür ve ideoloji arasındaki ilişkiyi organik bir şekilde ele alır. Eleştirel ekonomi politik dar anlamıyla, iletişim kaynaklarının da dâhil olduğu, toplumsal kaynakların üretim, dağıtım ve tüketimini yaratan toplumsal ve iktidar ilişkilerinin incelenmesidir. Geniş anlamda ise, toplumsal yaşamda egemenliğin ve mücadelenin incelenmesidir.¹⁰¹ Daha açık bir tabirle, eleştirel ekonomi politik, ekonomik örgütlenme ile siyasal, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki etkileşimle ilgilenir.¹⁰²

Ekonomi politik yaklaşım, medyanın gücünü, ekonomik süreçlere ve medyanın üretim yapısına bağlamaktadır. Medyanın sahiplik yapısı ve ekonomik kontrolü, medya mesaj ve içeriklerinin kontrolünü belirleyen ana faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomi politik yaklaşım, ekonomik altyapının incelenmesi gerektiği ve ancak bu şekilde kültürel üretim süreci ve sonuçlarının açıklanabileceğini savunmaktadır.

Ekonomi politik yaklaşımın temel başvuru kaynaklarından İngiliz araştırmacı Graham Murdock, medya sahiplerinin üretim süreçleri ve içerikleri üzerinde doğrudan ve dolaylı bir kontrole sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, medya sektöründe iki temel kontrol düzeyinden bahsetmek mümkündür. Günlük üretim rutininde haberlerin seçiminden, haberde hangi fotoğrafın kullanılacağına kadar pek çok konuda

¹⁰⁰ **Ibid.**, s. 81.

¹⁰¹ Vincent Mosco, "Les Nouvelles Technologies de Communication", **Reseaux**, no:101, volume 18, 2000, s. 99-103.

¹⁰² Peter Golding, Graham Murdock, "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik", içinde İrvan, **op. cit.**, s. 54

karar alan editöryel kadro operasyonel kontrolün esas öznesi durumundadır. Dağıtıma dair kontrol ise daha makro düzeyde temel politikanın oluşturulmasını kapsayan medya şirketinin sahiplik ve örgütlenme yapısı ile ilgili olmaktadır.¹⁰³ Murdock kamusal düzenlemelerden, bir takım yatırımlarla müdahalede bulunan devlet veya hükümetleri, en önemli gelir kaynağı olarak reklamcılar ve tüketicilerin zevkleri ve beklentilerini de medyanın kontrolü başlığı altında detaylandırmaktadır.

Medyanın sahiplik yapısı çerçevesinde, tekelleşme ve mülkiyetin tek elde toplanması incelendiğinde, bunun basit bir ekonomik sorun olmaktan ziyade haberin oluşumunu ve içeriğini olumsuz biçimde etkileyen bir unsur olarak kendini ortaya koyduğu görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının sahiplerinin aynı zamanda çok değişik sektörlerde çıkarlarının bulunması topluma aktarılan haberlerin bilgi içeren nesnel tarafsız ürünler olmasını engellemektedir. Bu alanda çalışmalarını yürüten araştırmacıların medyanın toplumsal işlevine dair ortak kanısı, medyaya sahip olan ve onu denetleyen sınıfın çıkarlarını yanlış bilinç üretimi aracılığıyla meşrulaştırdığı yönündedir. Herbert Schiller'in de belirttiği gibi, "Devlet kapitalizminin egemen olduğu ekonomik bir sistemde, iş çevrelerinin ağır basan çıkarları, enformasyon akışının hem niteliğini hem de onun nasıl denetleneceğini belirler."¹⁰⁴ Dolayısıyla ortaya çıkan tabloda ekonomik bağımlılığın zorunlu sonucu olarak haberciler siyasal güç odakları ve resmi bilgi kaynakları karşısında yeterince bağımsız kalamamaktadır. Medyanın ekonomik bağımlılığına dair ortaya koyulanlar, sadece kitaplarda yazılıp çizilen ve teori boyutunda kalan tezler değil, bire bir tüm dünyada yaşanmakta, yani medyanın içinde bulunduğu mevcut durumdur.

Eleştirel ekonomi politik yaklaşım içinde İngiliz ekolün yanı sıra ön plana çıkan Amerikalı araştırmacılar Edward Herman ve Noam Chomsky de, *Manufacturing Consent: The political economy of the mass media* adlı yapıtlarında, özel mülkiyet altındaki iletişim araçlarının sınıf egemenliğinin dominasyon aracı olarak kullanıldığı fikrini belirtmişlerdir. Bu yaklaşımı bir adım öteye taşıyarak Herman ve Chomsky,

¹⁰³ Graham Murdock, "Capitalism, Communication and Class Relations," **Mass Communication and Society**, London: Arnold, 1977, s. 17

¹⁰⁴ Herbert Schiller, **Zihin Yönlendirenler**, Çev: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları, 1993, s. 71

“Propaganda Modeli” adlı bir model geliştirmişler ve Amerikan haber medyasına uygulamışlardır. “Propaganda modeli, servet ve iktidar eşitsizliği ile bu eşitsizliğin medyanın çıkar ve seçimlerine çeşitli düzeylerdeki etkisi üzerinde odaklanır. Paranın ve iktidarın ne gibi yollarla haberleri eleyip basılmaya uygun olanları seçtiğini, muhalif düşünceleri nasıl kenar sütunlara itip önemsizleştirdiğini, hükümete veya egemen özel çıkar çevrelerine ise nasıl mesajlarını halka kolayca verme imkânı sağladığını ayrıntılı olarak inceler.”¹⁰⁵ Bu noktada medyanın maddi getirisinin yanında altı çizilmek istenen konu, bu alana yatırım yapmış kişi veya grupların kitlelere istenilen mesajı verme ve buna bağlı olarak kazandıkları güçtür. Marksist terminoloji ile özetlemek gerekirse, maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf aynı zamanda bu sahipliğin bir getirisi olarak, düşünce ve zihinsel üretim araçlarını da kontrolü altında tutmaktadır.

Medyayı propaganda aracı olarak değerlendiren Chomsky'e göre kapitalist ülkelerdeki medyanın amacı halka 24 saat propaganda yaparak egemen değerleri topluma aşılmasıdır. Çünkü var olan düzenin kendini yeniden üretmesinde ve sürdürmesinde medyanın amacı geniş kitlelerin “rızasını” üretmektir. Totaliter rejimlerde cop ne anlama geliyorsa demokrasilerde de propaganda o anlama gelmektedir.¹⁰⁶

Eleştirel yaklaşımlar içinde bulunan diğer bir alan Kültürel Çalışmalar ise, çağdaş kapitalist toplumlarda kültür incelenmelerine odaklanmaktadır. Etki araştırması yaparken, toplumsal grubun anlayışını ve yaşam stillerini göz önünde bulundurarak, sınıfsal ve alt kültürel özelliklerin, medya mesajlarının alımlanmasını, yorumlanmasını ve davranışa dönüşme sürecinde etkili faktörler olarak görür. Kültürel çalışmalar bakış açısından, iletişim üzerine çalışmalar, “temelde anlamın inşasıyla -anlamın belirli anlatım formları içinde ve onlar aracılığıyla nasıl üretildiği ve günlük hayat pratikleri yoluyla sürekli olarak nasıl müzakere edildiği ve yapbozuma uğratıldığıyla- ilgilenir.”¹⁰⁷

¹⁰⁵ Chomsky, Herman, **op. cit.**, s 21-22

¹⁰⁶ Yaylagül, **op. cit.**, s. 154

¹⁰⁷ Golding, Murdock, **op. cit.**, s. 51

Bu yaklaşımlar, kitle iletişim kurumlarının da dâhil olduğu toplumsal kurumları, egemen sistemi ve baskın ideolojiyi meşrulaştıran kurumlar olarak değerlendirmektedirler. Medya yer verdiği olay ve olgulara belli anlamlar yükleyerek biçim vermekte ve böylece egemen sınıfın ideolojisinin topluma yayılmasını sağlamaktadır. Örneğin, haber medyası olayların seçilmesi, çerçevelenmesi, tanımın oluşturulması ve karşıtların belirlenmesini sağlar. Yani medya seçme, dışarıda bırakma, bazı noktaları ön plana çıkarma, çerçeveleme gibi haber üretim sürecinin rutin pratikleri ile gerçekleri ideolojik olarak yeniden inşa eder.¹⁰⁸

İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneği dayanak noktası olarak Althusser'in yapısalci Marksist ideoloji görüşüne dayanmakta ve Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırmasına başvurmaktadır. Bu çerçevede Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" kavramına ve medyayı bir ideolojik aygıt olarak nasıl tanımladığına değinmekte fayda vardır.

Althusser'e göre, devlet iktidarını sürdürmek ve onu toplumsal olarak içselleştirmek için birtakım ideolojik aygıtlar kullanır ve kitle iletişim araçlarını bu çerçevede ele alır. Devletin ideolojik aygıtları (DİA) ile devletin baskı aygıtlarının aynı şey olmadığını anlatır. Marksist teoride, devletin baskı aygıtları hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler (hukuki pratiğin gereklerine ilişkin olarak zorunluluğunu ve varlığını tanıdığımız aygıtlar) vb. kapsamaktadır. Devletin baskı aygıtları ile DİA'lar arasındaki en temel fark, baskı aygıtları "zor kullanarak" işlemekte, DİA'lar ise "ideoloji kullanarak" işlemektedir. İdeolojik aygıtlar içinde, dini (değişik kiliseler sistemi), eğitimsel (özel ve devlet okulları sistemi), aile, hukuki, siyasal (değişik partileri içeren sistem), sendikal, haberleşme (basın, radyo-televizyon vb.) ve kültürel (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) sayılmaktadır.

Baskı aygıtının kalkını ardında üretim ilişkilerinin yeniden üretimini de büyük ölçüde sağlayanlar bu ideolojik aygıtlardır. Egemen ideolojinin devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisinin etkisi burada yoğunlaşmıştır. Tüm DİA'lar, hangisi

¹⁰⁸ Yaylagül, **op. cit.**, s. 83

olursa olsun, aynı hedefe yönelir: üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi. Her bir kurum bu hedefe kendine özgü yoldan katkıda bulunmaktadır. Bu döngü içerisinde haber aygıtının, tüm insanları basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla beslediğini, bununla birlikte kültürel aygıtın da benzer şeyi yaptığını belirtmektedir.¹⁰⁹ Burada hareketle, siyasal yapıya yönelik rıza ve bu rızanın oluşum sürecinde, Gramsci'nin terminolojisi ile yönetenlerin "hegemonyalarını" kurma sürecinde, medya metinlerinin ve özellikle haberciliğin önemi göz ardı edilemez. "Bu süreçte toplumsal rıza, metinsel pratikler ve bu metinlerin okunma pratikleri dolayımı ile kurulur. Bu açıdan haberi ve tüm medya metinlerini bir söylem olarak kavramanın önemi ortaya çıkar. Bu söylem ise, toplumdaki güç/iktidar sahibi kişi ve kuruluşların söylemlerinden ayrı ve kopuk bir süreç değildir."¹¹⁰ Böylelikle, okuduğumuz ve izlediğimiz haberler, egemen ana akım düşünce ve fikirlerin insanlara empoze edilip, içselleştirilmesi noktasında bir araç görevi görmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar gazetenin birçok tanımı yapılmıştır. En genel anlamıyla dünyadaki gelişmeleri, geniş kitlelere aktarmak ve okuyucuyu bilgilendirmek olan gazeteye Napolyon Bonaparte'ın getirdiği tanım, Althusser ve Gramsci'nin teorilerinin pratiğe dökülmüş hali gibidir. Bonaparte, gazeteyi "Hükümetin kararlarını destekleyen onun istediği şekilde hareket eden, onun yasakladığı konulara dokunmamakla vatani görevini yapan bir matbuadır," şeklinde tanımlamıştır. Buna paralel başka bir tanım ise Rus Lider Lenin'in olmuştur. Lenin gazeteyi, "İhtilalin en kuvvetli silahıdır" şeklinde değerlendirmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Louis, Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1978

¹¹⁰ Ayşe İnal, **Haberi Okumak**, İstanbul: Temuçin Yayınları, s. 93

¹¹¹ Cevat Fehmi Başkut, **Gazetecilik Dersleri**, İstanbul: Sermet Matbaası, s. 7.

I.B.3.d. Haber Üretim Modelleri: Gündem Kurma, Eşik bekçiliği, Çerçeveleme

I.B.3.d.i. Gündem Kurma

Kitle iletişim araçları dünyada ve toplumlarda meydana gelen her olay ya da olguyu haber haline getirmez. Bazı konu ve olaylar medya tarafından sürekli ya da diğerlerine kıyasla daha çok ilgi görürken, bazı olaylar daha geri planda kalır, ya da bırakılır. Bu durumun tam tersi, bazı olayların gündeme hiç getirilmediği, adeta özenle gündemden uzak tutulması da sıkça rastlanan bir durumdur. Bir önceki bölümde eleştirel medya teorileri çerçevesinde bu konuya değindik. Peki, öyleyse tüm bu arka plana bağlı olarak hangi konular gündemde tutulmakta, hangileri dışarda bırakılmaktadır?

Medyanın bazı olaylara daha çok dikkat çekmesi bazı olayları da gündemden düşürmesi konusunda James Dearing ve Everett Rogers, mevzubahis olacak *konunun* (issue) iki yönlülüğü üzerinde durarak net bir tanım getirirler. Herhangi bir sosyal olayın medyada yer alacak *konu* olarak algılanabilmesi için öncelikle konunun *ihtilafli* (conflictual) bir yapıya (destekçi ve muhalif görüşleri içinde barındıran) sahip olması gerekmektedir ki haber değeri taşıyın. Fakat ihtilafli olmasına rağmen, haber konusu haline dönüşmemiş birçok sosyal olay veya problem bulabiliriz. Dolayısıyla konunun “kamusal mesele” olabilmesi için ikinci önemli nokta bu sosyal problemin medya gündeminde yer bulmasıdır.¹¹² Özetle, bir konunun, “genel olarak ihtilafli bir yapıya sahip olması ve medyada yer bulmuş sosyal olaylar olması” gerekmektedir.

İlk olarak Lippmann’ın fikrini ortaya attığı konu, daha sonra ilk olarak Donald Shaw ve Maxwell McCombs tarafından “gündem belirleme/kurma”¹¹³ olarak kavramlaştırılmıştır. Geçmişte yapılan çalışmaların öncülüğünde, Shaw ve McCombs 1968 ABD Başkanlık Seçimleri sırasında Chapel Hill’de bir araştırma gerçekleştirmiş ve

¹¹² James Dearing, Everett Rogers, **Communication Concepts 6: Agenda-Setting**, Thousand Oaks, CA: Sage, 1996, s. 3

¹¹³ İngilizce karşılığı “agenda-setting” olan ve dilimize çoğunlukla “gündem belirleme” diye çevrilen kavramın kimi çalışmalarda daha başka karşılıklarına da rastlanmaktadır. “Gündem oluşturma, gündem kurma, gündem hazırlama” gibi karşılık ya da çeviriler de dikkati çekmektedir.

literatüre gündem belirleme kavramını kazandırmışlardır. Shaw ve McCombs, bu yaklaşımın bir konunun *öneminin* veya *önceliğinin* topluma aktarımı ile ilgili olduğunu, belirli bir konu hakkında yandaş veya karşıt kanaatlerin oluşturulması anlamına gelmediğini ifade etmektedir.¹¹⁴ Gündem belirleme yaklaşımı temel olarak kitle iletişim araçlarının iletileriyle, bu iletilerle karşı karşıya kalan izleyicilerin ve okuyucuların gündemleri arasında nedensel bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Ampirik çalışma yapan McCombs ve Shaw, 1968 Amerikan başkanlık seçimlerinde, modelin kararsız seçmenlerin kararlarını nasıl etkilediğini araştırmışlardır.¹¹⁵ Çalışma kapsamında ikili, medyada yer alan konularla yani medya gündemi ile bu medyaya maruz kalan toplumun aklındaki konuların eşleştirmesini yapmış, bir anlamda medya gündemi ve kamu gündemi arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda her iki gündem arasında yüzde yüze yaklaşan bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Medyanın önemli gördüğü olaylar seçmenler için de önemli olaylar haline gelmeye başlamıştır. Buna göre medya kurduğu gündemle izleyicilerin/okuyucuların bilişsel dünyalarını biçimlendirmiştir. Fakat kamu gündeminin medya gündemini mi, yoksa medya gündeminin mi kamu gündemini etkilediğini sorusunun cevabı bu ilk araştırma sonuçlarında yer almamıştır. Her ne kadar gündem belirleme yaklaşımı, medya gündeminin kamu gündemini etkilediği ön kabulüne dayanıyorsa da, nedenselliğin yönünü belirleyebilmek için ikili 1972 seçimlerinde Charlotte şehrinde ikinci bir araştırma yapmışlardır. Araştırmanın sonucuna göre, medya gündeminin kamu gündemini, belirlemedeki etkisinin tersi durumdan daha büyük olduğunu söyleyebilmişlerdir. Fakat tabii ki diğer modeller gibi, gündem belirleme yaklaşımı da kitle iletişim araçlarının etkilerini tamamen açıklayabilme gücüne sahip bir model değildir.

¹¹⁴ Maxwell McCombs, "Building Consensus: The News Media's Agenda-Setting Roles", **Political Communication**, no:14, 1997, s. 433

¹¹⁵ Maxwell McCombs, Donald Shaw, **The Agenda Setting Function of Mass Media**, Public Opinion Quarterly, 1972, volume: 36.

1968 yılında Chapel Hill kentinde gerçekleştirilen araştırmada, henüz kime oy vereceğine karar vermemiş 100 denek seçilmiş ve onlara "Bugünlerde sizi en çok ilgilendiren sorun nedir? Sizce hükümetin üzerinde yoğunlaşarak bir şeyler yapması gereken iki veya üç sorun nedir?" şeklinde soru sorulmuştur. Bu şekilde beş ana konu belirlenmiştir. Ardından beş gazete, iki haber dergisi ve iki televizyon kanalına uygulanan içerik analizi yöntemiyle de medyada yer alan konuların sıralamasını belirlemişlerdir. Daha sonra elde ettikleri, yani seçmen gündemi ile medya gündemini karşılaştırmışlardır ve aralarında yüzde yüze yaklaşan bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Bernard Cohen'in gündem kurma üzerine ifadesi konuyu çok net biçimde açıklamaktadır: “Basın çoğu zaman insanlara *ne düşüneceklerini* anlatmada başarılı olmayabilir, fakat şaşırtıcı bir şekilde okuyucularına *ne hakkında düşüneceklerini* söylemede başarılıdır.”¹¹⁶ Diğer bir deyişle, medyanın verdiği haberler, insanların üzerinde kafa yordığı ve kendi aralarında konuştuğu konular haline gelmektedir.

Dearing ve Rogers gündem belirleme modelinin üç ana bileşenden oluştuğunu ve bu üç unsurun arasındaki ilişki olduğunu ileri sürerek modeli daha da geliştirmişlerdir. Bu üç ana bileşeni: medya gündemi, kamu gündemi ve politika gündemi olarak tanımlamışlardır. Dearing ve Rogers'in yaklaşımına göre, gündem kurma en iyi bu üç tip gündem arasındaki etkileşim süreci olarak anlaşılmaktadır. Medya gündemi genel olarak haber medyasının içerik analizi ile ortaya çıkmakta iken kamu gündemi kamuoyu araştırmaları ile saptanmaktadır. Politika gündemi ise parlamentoda bir konuya tartışmak üzere ne kadar vakit verildiği, yasalar ve politika eylemleri ile ölçülmektedir.¹¹⁷

I.B.3.d.ii. Eşik Bekçiliği (*Gate Keeper*)

Medya kurumlarında haber/mesaj üretim sürecinde neyin haber olacağına ya da olmayacağına karar verme konusunda habercilerin rolünü ortaya koyan “eşik bekçisi” kavramlaştırması önemlidir. İlk kez Kurt Lewin tarafından kullanılan, eşik bekçileri kavramı genellikle haber editörleridir. Haber kanalının eşiğinde yer alan bu insanlar, medyada yer alan mesajların seçimini, sırasını, biçimlendirilmesini, zamanlamasını ve tekrarını kontrol ederler. Böylelikle iletişimin akışını kontrol ederek insanlar üzerinde iktidar kurma gücü ellerinde bulunmuş olur.

David M. White ve Walter Gieber, Lewin'in kavramı ortaya atması üzerine, eşik bekçiliğini gazetecilik alanında uygulamışlardır. Ayrı ayrı yaptıkları çalışma ve

¹¹⁶ Bernard Cohen, **The Press and Foreign Policy**, Princeton: Princeton University Press, 1963, aktaran McCombs, Shaw, **op. cit.**, s. 120

¹¹⁷ Dearing, Rogers, **op. cit.**, s. 4

gözlemler sonucunda haber editörlerinin haberlerin seçim aşamasında oldukça öznel kaldıklarını tespit etmişlerdir. White, haber seçim sürecinde habercilerin kendi deneyim, tutum ve beklentilerinden etkilendiklerini tespit etmiştir. Gieber ise haberin etkisi ve toplumsal anlamının ötesinde, işin teknik baskısının (ezbere bir iş ortaya konulduğu), üretim hedefleri, bürokratik rutin ve haber odasındaki kişiler arası iletişimin etkili olduğunu tespit etmiştir.¹¹⁸

Yapılan araştırmalarla habercilerin kişisel özellikleri, etnik kökenleri, eğitim düzeyleri, tutumları, değerleri, beklentileri, yaşları, siyasi eğilimleri, inançları, cinsiyetleri, mesleki birikim ve deneyimleri gibi birçok etmen dış dünyadaki olay ve olgular ile ilgili bilgilerin toplanması, seçilmesi, işlenmesi ve sunulması süreçlerinde, diğer bir deyişle gerçekliğin medyatik gerçekliğe dönüşmesinde önemli rol oynadığı saptanmıştır.¹¹⁹ Çalıştıkları kurumların gündemini belirleyerek, Rogers ve Dearing'in bahsettiği bir sonraki aşamaya, yani toplumun gündeminin belirlenmesine katkıda bulunurlar.

Haberin üretilmiş bir mamul haline gelmesini gazeteci Umur Talu çarpıcı bir eleştirel söylemle açıklamaktadır: “Teorikleşmiş haliyle, medya dünyasında eşik bekçiliği denilen süzme-eleme-işleme dizisi ham bilgiyi alıp, yoğurup mamul ürün haline getirir ya da öldürür. Habere o haliyle “olan-biten” denilebilir mi artık? Haber bir yeniden yapımdır, mamuldür, inşa edilendir, siyasi temsildir, montajdır, bir sunuştur. En kötü ihtimalle bir manipülasyon, en iyi ihtimalle bir röprodüksiyondur. Diyebilirim ki gerçeğin dublörüdür.”¹²⁰

Özetle, konular gündemde bu eşik bekçileri ve haber merkezince atfedilen önemlerine göre sıralanır ve gazetelerin sayfalarında bu önem sıralamasına göre yer,

¹¹⁸ David Manning White, “The Gate Keeper: A Case Study in the Selection of News”, **Journalism Quarterly**, 27, 1950, s. 383-390. Walter Gieber, “Across the Desk: A Study of 16 Telegraph Editors”, **Journalism Quarterly** 33, 1956, s. 423-432.

¹¹⁹ Özlem Danacı Yüce, **Siyasal Kampanyalarda Medya: Yazılı Basın Haberlerinde Çerçeveleme ve Öne Çıkarmanın Politikacı Temsilindeki Rolü**, (yayınlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 81.

¹²⁰ **Ibid.**, s. 77.

konum, genişlik bulurlar. Ayrıca konular önemlerine göre tekrarlanır, haftanın ilerleyen günlerinde güncellenir.

Diğer taraftan editörlerin ve haber merkezinin gündem belirlemede aslında zincirin son halkasını oluşturduğunu (ama oldukça etkili bir son halka) belirtmekte fayda vardır. Eşik bekçisi olarak adlandırılan gündem belirleyicilerin en başında haber ajansları gelmektedir. Gazetelerin haber kaynağı olarak kullandığı ajanslardan gelen haberler çoğunlukla gazetelerde yer bulmaktadır. Ajansın haberi nasıl ele aldığı da bu anlamda o haberi olduğu gibi kullanacak gazete için önemli olmaktadır. Medyanın ekonomi politikasına direkt bağlı olarak, kapıcıların kararlarını verme aşamasında basımcı ve yayımcının ne düşündüğü, yani bir diğer deyişle gazetenin sahiplik yapısı çerçevesinde hangi medya gruba ait olduğu ve grubun çıkarları göz önünde bulundurulmaktadır.

I.B.3.d.iii. Çerçeveleme ve Öne çıkarma (*Framing & Priming*)

Birçok akademisyen ve araştırmacı çerçeveleme ve öne çıkarmanın gündem belirlemenin doğal uzantıları olarak görülmesini önermiş ve üç kavramı birlikte ele alarak araştırma yapmıştır. Medya iletişim kuramları çerçevesinde gündem belirleme, çerçeveleme ve öne çıkarma modelleri birbirleriyle sıkı bağlantı halinde olup, benzer fakat aynı olmayan bilişsel süreçler ve etkiler içermektedir. 1980'lerden sonra gündem belirleme süreci laboratuvar deneyleriyle test edilmeye başlanmış ve ikinci aşama gündem belirleme olarak adlandırılan çalışmalar sonucu geleneksel çizginin bir adım ötesine geçilmiştir. Çerçeveleme modeli, gündem belirleme ve öne çıkarma ile kıyaslandığında üzerine daha çok çalışılmış ve araştırma yapılmış bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.¹²¹

Bu üç kavram arasındaki temel ayrışmayı şu şekilde özetleyebiliriz; gündem belirleme ve ikinci safhası olarak ifade edilen öne çıkarma daha çok *hangi* ve *ne* soruları üzerinde yoğunlaşırken, çerçeveleme modeli *nasıl* sorusu üzerinde durmaktadır. Bu

¹²¹ David Weaver, "Thoughts on Agenda Setting, Framing and Priming", **Journal of Communication**, no:57, 2007, s.144

çalışmalar doğrultusunda, kitle iletişim araçlarının sadece *ne hakkında* düşünüleceği yönünde değil ayrıca *ne hakkında nasıl düşünüleceği* yönünde de etkileri olduğu ileri sürülmüştür.

Medya teorisi olarak incelediğimiz çerçeveleme modeli, temelini psikoloji ve sosyolojiden almaktadır. Çerçeve analizinin sosyolojik boyutta temelleri Goffman tarafından 1974 yılında atılmıştır. Bireylerin dünyayı tam olarak anlayamadıkları ve bu amaçla günlük deneyimlerini yorumlamaya çalışıp, etraflarındaki dünyayı anlamlandırabilmek için sürekli olarak bir mücadele içinde olduklarından bahsetmektedir. Bu doğrultuda bireyler bilgileri gruplandırmak ve anlamlı bir şekilde yorumlayabilmek için “birincil çerçeveler” olarak kavramsallaşmış açıklama/yorumlama şemaları kullanırlar.¹²² Basit tabirle bu çerçeveler, bireyin toplumu algılayabilmesi için kurduğu bir yapı veya sistemdir. Bu bağlamda biz de çalışmamızda çerçevelemeyi inşacı yaklaşıma dayandırarak bir anlamlandırma pratiği olarak ele alıyoruz.

Robert Entman’ın da ortaya koyduğu üzere, çerçeveleme, esas olarak bir parça bilgiyi izleyici ve okuyucular için daha anlamlı ve hatırlanabilir yapmak için kullanılan *seçim ve önem/belirginlik* pratiklerini içermektedir.¹²³ Özetle, ele alınan bir konunun bazı boyutlarını seçerek, metin içerisinde daha görünür hale getirmektir. Gazetecilerin ellerine ulaşan büyük miktardaki bilgiyi en çabuk ve kendilerince en etkili şekilde düzenleyerek haber haline getirmelerine olanak sağlayan yapı, çerçevelemedir. Birçok çerçeve, içerdiklerinin yanı sıra, yok saydıkları ve görmezden gelip seçmedikleri ile de önem kazanır. Weaver, gündem belirlemeden farkına değinerek, çerçevelemeyi net bir şekilde özetlemektedir; ilk seviye gündem belirleme, “konuların” algılanan önemi olarak da tanımlanabilecek görece önemlilikleri üzerine yoğunlaşırken, ikinci seviye gündem belirleme konuların sahip olduğu “niteliklerin” görece önemliliklerini incelemektedir.¹²⁴ Önem konusu ile ilgili anlatılmak istenen ise, metinlerin ufak bir bilgi parçasını bile

¹²² Erving Goffman, **Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience**, Harper & Row, 1974, s. 24

¹²³ Entman, **op. cit.**, s.53

¹²⁴ David Weaver, “Framing should not supplant agenda-setting”, **Communication Theory & Methodology Concepts**, 1997-1998, Winter, 27(2), 3, aktaran Weaver, *a.g.y.*, s. 142

konumlandırma, tekrar ve kültürel olarak aşına olunan sembollerle ilişkilendirerek daha önemli hale getirebilmesidir.

Modelin ana başvuru kaynaklarından biri olarak Entman'a göre çerçeveleme, ele alınan konuya belirli bir problem tanımı, nedenselliğine ilişkin yorum, ahlaki değerlendirme ve iyileştirme önerisi getirerek, konuyu bir iletişim metni içinde daha dikkat çekici hale getirmektir.¹²⁵ Bununla birlikte Entman çerçevelemenin dört zeminde oluştuğunu ifade etmektedir: iletişimci, metin, alıcı/izleyici/okuyucu ve kültür veya toplum. İletişimciler bilinçli veya bilinçsiz olarak bir takım çerçeveleri üretirler. Metinler içerdikleri anahtar kelimler, bilgi kaynakları, klişe görseller ile birtakım yargıların güçlendirilmesini sağlar. Alıcılar, iletişimcilerin metinler üzerinde kurduğu çerçeveleri kendi çerçevelerine göre yorumlarlar. Son olarak kültür ve toplum, kendi başına çoğunluk olarak hatırlanan çerçeve stoklarıdır.¹²⁶

Bu bağlamda, bu dört zeminde var olan çerçevelerin, birbirleri ile sıkı ilişki içinde ve üzerlerinde sınırlayıcı etkileri olduğu iddia edilebilir. Kültürel yapı ile de yakından ilişki içinde oldukları için süreç içerisinde doğallaşarak, normalleşmekte ve etkileri somut şekilde görülmemektedir. Çerçeveleri ideoloji taşıyıcıları olarak gören T. Gitlin'in ifadesi üzerinden gidersek, haber çerçeveleri, toplumun benimsediği egemen söylemleri ve baskın ideolojiyi, alternatif söylemlere belirli ölçüde yer vererek, yeniden üretmekte ve toplumsal uzlaşmayı sağlayarak meşrulaştırmaktadır. Böylelikle toplumsal gerçekliğin kurgulanmasında ve egemen dilin devamlılığında önemli rol üstlenmektedir.

¹²⁵ Entman, **op. cit.**, s. 52

¹²⁶ **Ibid.**, s. 52-53

I.B.4. Genel Değerlendirme: Medya ve Toplumsal Bellek: Tarihin Medyada Yeniden Üretimi

Toplumsal bellek ile medya arasında kurulacak ilişkinin en temelinde “iletişim” ve en basit anlamıyla bireylerarası iletişim yatmaktadır. Dolayısıyla, yüz yüze iletişimden, kitle iletişim araçlarına kadar arada ifade edilebilecek en ilkelden en gelişmişe tüm basamaklar toplumsal bellek olgusunu etkilemiş ve etkilemektedir.

Medya ve toplumsal bellek problemi çerçevesinde, ilk akla gelen sorular medyanın, belleğin inşa ve yeniden inşasında neden ve nasıl etkili olduğudur. İlk ana bölümde değindiğimiz üzere, toplumsal bellek iletişim, dilin kullanımı ve diyalog halinde varlığını sürdürebilmektedir. Ek olarak toplumsal bellek, bireysel belleklerin sosyal çerçeveler sayesinde bütünleşmiş, bir araya gelmiş hali olması ve geçmişin hatırlanarak yeniden kurulmasıdır. İşte bu noktada, medyanın dil ve iletişim ağlarını kurarak, yaşanan olayları bize nasıl aktardığı, üzerinden geçen yıllarla birlikte bu olayları bize nasıl hatırlattığı veya unutturduğu noktasında toplumsal bellek ve medya konuları bir bütünlük kazanmakta ve aynı potaya girmektedir. Halbwachs da, “Hayatım boyunca olup biten tarihsel olaylara değindiğimde, gazetelere başvururum (...) yani benim belleğim, aslında başkalarının belleğidir” ifadesiyle medya ve toplumsal bellek arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Bugün hala canlı olan bazı anılara, yarın sadece medya aracılığı veya kitaplarla ulaşabilecek olmamız iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerin ve kitle iletişim araçlarının toplumsal bellek açısından önemini ortaya koymaktadır. Assmann da, bu düşünceyi destekler nitelikte, yazının bulunmasının, bellek alanında yapmış olduğu devrimsel etkinin bir ikincisinin medyanın gelişimi olduğunu anlatarak medya ve toplumsal bellek arasındaki ilişkinin önemini vurgulamıştır.

Yazısız toplumlarda bilginin kopyalama ve çoğaltılması belleklerde ve periyodik ayinler / törenlerde tekrarlanan sosyal eylem ve etkinliklerle gerçekleşirken, yazı ve kitle iletişimiyle kayıt, kopyalama ve çoğaltma teknolojik araçlarla yapılmaya başlanmaktadır. Böylece bilgi ve anlam aktarımının formatı değişmekte ve

kolaylaşmaktadır. Teknik alanda sağlanan gelişmeler ve yeni buluşlar iletişim konusunun ön plana çıkmasını ve insanlara dünyada olup bitenlerden haberdar olma olanağını sağlamaktadır.

İnsanlar yaşadıkları topluma dair bilgileri, kendi deneyimleri dışında kalan dünyada olup bitenleri öğrenmek için temel olarak kitle iletişim araçlarından faydalanmaktadır. O kadar ki internet ile birlikte kitle iletişim araçları artık vücudumuzun ve varlığımızın bir uzantısı haline gelmiştir. Innis ve McLuhan iletişim teknolojisi tarihini uygarlık tarihinin merkezi olarak ele alır ve toplumsal değişimin kaynağının teknolojik gelişmelere bağlı olduğunu savunur. “İletişim teknolojisini; düşüncenin, bilincin, insanın nadir kavramsal yeteneklerinin uzantısıdır, dolayısıyla iletişim araçları gerçekte düşüncenin, beynin uzantısıdır,”¹²⁷ şeklinde açıklayarak bu araçların hayatımızdaki yerini daha 1960’lı yıllarda açıklamışlardır.

Diğer taraftan kitle iletişim araçlarını saf birer haber kaynağı olarak görmek bir yanılsama olacaktır. Haberlerin bir üretim sürecinden geçtiğini, aslında gerçeğin yeniden inşası olan birer ürün olduğunu şimdiye kadar irdeledik. Haberlerin yapım aşamasında medya sahiplik yapısı, devlet müdahalesi, ekonomik ilişkiler, ideolojik yapı gibi birçok makro etkinin yanı sıra; editörlerin seçim, çerçeveleme gibi günlük pratiklerini içeren birçok mikro etkilerin olduğunu da değerlendirdik.

Buradan hareketle, medya; dünyada ve toplumlarda meydana gelen her olay ya da olguyu haber haline getirmemektedir. Medyanın sahip olduğu gücü anlattığı *Medya Denetimi* adlı kitabında Noam Chomsky, dünyanın çeşitli yerlerinden örnekler vererek medyanın istediği konularda nasıl da suskun kalıp toplumun algısını nasıl değiştirdiğine değinmektedir. Bu bağlamda, Yoram Peri bellek ve medya üzerine yazdığı makalesinde medyanın üstlendiği rolü net bir şekilde ifade etmektedir, “Sonuç olarak, modern toplumda, medya ve özellikle televizyon, artan bir şekilde toplumsal belleği belirlemede merkezi bir unsur olan ritüel takvimi belirlemektedir.”¹²⁸

¹²⁷ Erdoğan, Alemdar, **op. cit.**, s. 153

¹²⁸ Yoram Peri, “The Media and Collective Memory of Yitzhak Rabin’s Remembrance”, **Journal of Communication**, Summer, 1999, 106-124, s.107

Haber medyası içinde yer alan gazetecilerin günlük rutinleri içinde bilinçli veya bilinçsiz yaptıkları tercihlerin, yayımlanacak haberlerin seçimlerinin, bu haberlerin gazetelerde belirlenen konularının ve sunuş biçimlerinin, izleyicilerin ve okuyucuların dünyayı algılayış biçimleri üzerinde önemli etkileri olduğu şimdiye kadar birçok medya çalışması ile saptanmıştır. “Eğer geçmişimizin medyada bizim için nasıl anlamlı hale getirildiğini ve politik geleneklerimiz, kültürümüz ve kimliğimizin bize nasıl devredildiğini anlarsak, o zaman gazetecilerin geçmişi nasıl kullandığını ve yeniden ürettiğini keşfederiz.”¹²⁹ Bu bağlamda, medya hangi konunun “hatırlatılıp,” hangisinin “unutturulacağı” noktasında büyük görev üstlenmektedir. Bir diğer deyişle, bellek ve toplumsal hafıza kısmen medya kontrolü altına girmektedir.

Önemli siyasal, ekonomik, sosyal olaylarda televizyonlarda veya gazetelerin manşetlerinde “tarihe tanıklık etmek” lafını çok görür, duyarız. O olay her ne ise o “tanıklık edildiği” andaki görüntüler bize sonraları, yıldönümlerinde vb. çokça hatırlatılır ve o kareler adeta kafalarımızda olayla özdeşleşir ve sembolik bir anlam kazanır. 20 yıl sonra, olay anıldığı zaman o görüntüler tekrar önümüze gelir ve aktarım devam eder ve hafızalarda o kareler kalır. Amerikalı mizah yazarı Will Rogers’ın, siyaset hakkında bildiklerini nasıl öğrendiği sorulduğunda, “Ben gazetelerde ne okuyorsam sadece onu biliyorum” şeklinde verdiği cevap haber ve haberlerin çevremizde olan bitenleri “nasıl” aktardıkları ve algılattıkları hakkında düşünülmesini gerektirmektedir.¹³⁰ Barbie Zelizer “tarih yapımında” gazetecilere düşen rolün altını çizmektedir, “Amerika’nın geçmiş hikâyesi, kısmen medyanın hatırla(t)mayı tercih ettiği hikâyeye olarak kalacak, dolayısıyla medyanın hafızasının, nasıl Amerika’nın hafızasına dönüştüğünün hikayesi olacak.”¹³¹

¹²⁹ Jill A. Edy, “Journalistic Uses of Collective Memory”, **Journal of Communication**, Spring, 1999, 71-85, s.71

¹³⁰ Danacı Yüce, **op. cit.**, s. 72

¹³¹ Barbie Zelizer, **Covering The Body**, University of Chicago Press, 1992, s. 214

Baudrillard medya mesajlarının ne bilgi verdiğini, ne de iletişim kurduğunu belirtmektedir. Akış, hız ve tüketime değinerek, her geçen gün daha çok haber ve bilgiyle daha az anlamın üretildiği bir evrende yaşadığımızı ifade etmektedir. “İletişim araçları aracılığıyla istediğimiz kadar mesaj ve içeriğe yeniden topluma pompaladığımızı varsaysak bile, anlamın yok oluş sürecinin hızı, anlamın pompalanma sürecinin hızından daha yüksektir,” sözüyle günümüz dünyasındaki hızı açıklamaktadır. Kitle iletişim araçlarının haberi eriten, ikna edici bir biçime sokan müdahaleleriyle gerçekleşen anlam yitiminin bir kısır döngüye dönüştüğünü belirtip, bu durumu “simülasyon” yani “hipergerçeklik” ile kavramsallaştırmaktadır.¹³² Diğer bir deyişle, sistemin bizi içine kapatmış olduğu anlam ve iletişim simülasyonu içinde olduğumuzu özetlemektedir. Akış hızı ve çok fazla içeriğe bağlı anlam yitimi günümüz medyasının bir yüzünü oluştururken, diğer taraftan günümüzde, konumuz dahilinde çok detaylandırmayacağımız, yeni medya olgusunu yaşamaktayız. İnternet temelli yeni medya, farklı toplumsal grupların farklı beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayan araç halini alarak, geleneksel medyanın tek taraflı ve eşitsiz ilişki yapısını aşma şansı sunmaktadır.

Toplumsal bellek ve medya bağlamında özetlediğimizde, mevcut ekonomik ilişkiler ağı içinde medya; seçme, dışarıda bırakma, çerçeveleme gibi haber üretim sürecinin rutin pratikleri ile “gerçekleri” medyanın sahiplik yapısı ve siyasi çıkarları doğrultusunda ideolojik olarak yeniden inşa eder. Bir anlamda tarih medyada yeniden üretilmiş olur. “Baudrillard'ın simulakra kavramıyla karşıladığı üzere, gerçek artık medyanın sunduğu kadardır diyebiliriz. Bu bağlamda, anımsamak / unutmak ne ifade eder?”¹³³ Son tahlilde, siyasal-toplumsal olaylara dair zihinlerde kalan büyük ölçüde televizyonlarda görüp izlediklerimiz ve “okumayı seçtiğimiz” gazetelerde yazılanlardır. Bir anlamda, medyanın sunduğu gerçek, toplumsal gerçekliğe dönüşmekte ve bellekler büyük ölçüde bu doğrultuda tazelenmektedir.

¹³² Jean Baudrillard, **Simülakrlar ve Simülasyon**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003, s.125-126

¹³³ Ayşegül Yaraman, “Hafıza-i Beşer Nisyan ile Maluldür”, içinde Ali Ergur (der.), **op. cit.**, s. 31

“Hayatım boyunca olup biten tarihsel olaylara değindiğimde, gazetelere başvururum (...) yani benim belleğim, aslında başkalarının belleğidir”¹³⁴

II. GÜNLÜK GAZETELERİN 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNİ HATIRLA(T)MA BİÇİMLERİ

II.A. Araştırmanın Kapsamı

II.A.1. Amaç, Örneklem ve Yöntem

Bu çalışma medyanın, toplumsal belleğin yeniden inşa sürecinde etkin kurumlardan biri olması bağlamında, ulusal günlük gazetelerin 12 Eylül 1980 askeri darbesini nasıl hatırladığını veya göz ardı ettiğini ve dolayısıyla darbeyi topluma nasıl hatırlattığı ve aktardığını incelemeyi amaçlayan bir çalışmadır.

Toplumsal bellek bağlamında medya içeriklerinin analiz edileceği konu olarak 12 Eylül 1980 askeri darbesinin seçilme sebeplerinin en başında, darbenin sonuçları itibariyle Türkiye toplumunun her kesimine bir şekilde sirayet etmiş olması ve ülke için bir dönüm noktası niteliğinde olması gelmektedir. 12 Eylül darbesi Türkiye'nin kabarık toplumsal travmalar listesinin en başında gelen konulardan ve yüzleşme olgusu bağlamında da ele alınan ana konulardan biridir. Bununla birlikte teknik açıdan bakıldığında, analiz edilecek konunun üzerinden yeterli bir süre geçmiş olması, bize konuyu, “geçmiş” kavramı ile direkt temas içinde olan toplumsal bellek bağlamında sağlıklı bir şekilde ele alabilme imkânı tanımaktadır.

¹³⁴ Halbwachs, *La Mémoire*, **op.cit.**, s. 94

Bu çalışma kapsamında, darbenin gerçekleştiği 1980 yılının ertesi yılı 1981'den 2013 yılına kadar, toplam 33 yıl boyunca darbenin her bir yıldönümünde, analiz edilecek gazetelerin 12 Eylül ile ilgili haber ve köşe yazılarının darbeyi nasıl sunduğu eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Toplumsal bellek bağlamında ele alınan bir çalışma olması sebebiyle, 1980'den sonraki tüm 12 Eylül günleri söylem çözümlemesine dâhil edilmektedir. Gazetelerin 12 Eylül darbesine dair tutumlarını anlamak ve yıllar içinde yaklaşımlarının ne yönde evrildiğini tespit etmek çalışma dâhilinde anlaşılmasına çalışılacaktır.

Araştırmanın örnekleme olarak, yazılı ulusal basın evreni içinden, Cumhuriyet merkez solu, Hürriyet ana akım / ortanın sağ ve Zaman muhafazakâr ve İslamcı sağ temsilen, toplam üç gazete oluşturmaktadır. Bu gazetelerin seçiminde başvuru temel kriterler ise gazetelerin farklı politik duruşları temsil etmeleri, yaygın görüşlere hitap etmeleri, dolayısıyla belli yükseklikte tiraja sahip olmaları ve en önemlisi 33 yıllık sürecin incelenmesi söz konusu olduğu için gazetelerin süreklilik göstermesidir.

Bu çalışmanın hazırlık sürecinde bir kez daha görülmüştür ki, Türk yazılı basını devamlılık açısından oldukça zayıf bir durumdadır. 33 yıl boyunca kısa kesintiler hariç devamlı basıma sahip olan gazeteleri aradığımız bu çalışmada, özellikle muhafazakâr sağ kesimden gazete seçiminde zorluk yaşanmıştır. Bu noktada Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri için planlanan süreklilik sağlanmış olsa da, Zaman gazetesi kuruluş yılı itibari ile ancak 1987 yılından itibaren analize dâhil edilebilmektedir. Süreklilik açısından baktığımızda, Zaman gazetesi dışında benzer siyasi eğilimde olan, temsiliyeti sağlayabilecek başka bir gazete mevcut olmamaktadır.

Analiz 1981 ile 2013 yılları arasında, yıldönümü olması sebebi ile konu ile ilgili gündemin daha genişleyeceği öngörülen 12 Eylül günlerinde yayımlanan ilgili baş sayfa haberleri (içeri devam edenler dâhil olmak üzere) ve köşe yazılarını kapsamaktadır. Böylelikle çalışma kapsamında toplamda 93 gazetenin çözümlemesi yapılmaktadır. Haberlerde kullanılan görseller örneklem büyüklüğü ve farklı analiz metodlarını gerektirmesi nedeniyle kendi başlarına bir analiz kalemi oluşturmamaktadır. Fakat içeriklerin söylem analizi yapılırken, metinle birlikte haberlerde kullanılan görseller de

göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle görseller söylemin belirlenmesinde katkı sağlamışlardır.

Çalışmada genel olarak medya araştırmalarında uygulanan, Teun A. Van Dijk ve Norman Fairclough tarafından geliştirilen eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmaktadır. Eleştirel söylem analizi disiplinler arası bir çalışma alanı olarak, 1960'ların sonu 1970'leri başı itibariyle sosyal bilimler alanında dil bilimi, antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve iletişim gibi birçok farklı disiplinde gerçekleştirilen çalışmalar ile gelişim göstermiştir. Özellikle sosyal bilimlerin devreye girmesi ile söylemin çözümlenmesinde dil bilimi odağı genişlemekte ve ana çalışma alanı olarak metin ve bağlam birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır.¹³⁵

Eleştirel söylem analizinin temel sorunsalı belli söylemlerin nasıl ve neden yeniden üretildiklerini göstermek ve bu yolla eşitsiz güç yapılarının söylemlerde nasıl yapılandığını açıklamaya çalışmaktır.¹³⁶ İnal da medya alanında eleştirel yaklaşımın gelişmesinde rol oynayan Tuchman, Hall, Schudson, van Dijk ve Fowler gibi kuramcılarının, haber söylemlerinin önemli özelliğinin güç, iktidar sahibi kişi ve kurumların söylemleriyle öne çıkması ve böylelikle var olan iktidar yapısını pekiştirdiği yönünde ortak fikirde birleştiklerinden bahsetmektedir.¹³⁷

Van Dijk haberi bir tür olarak değil bir söylem olarak ele almakta ve haberin söylemini, toplumda var olan egemen söylemlerin bir ürünü olarak görmektedir. Hall ise egemen söylemlerin haber metni içinde yeniden kurulduğuna işaret etmektedir. Her ikisinde de vurgulanan, haberin söyleminin egemen söylemlerden, yani güç / iktidar sahibi kurum ve kuruluşların söylemlerinden bağımsız olmadığıdır.¹³⁸

¹³⁵ Anders Hansen, Simon Cottle, **Mass Communication Research Methods**, London: Macmillian Press, 1998

¹³⁶ Teun A. Van Dijk, **News as Discourse**, New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates Publication, 1988

¹³⁷ İnal, **op. cit.**,s. 224

¹³⁸ **Ibid.** s.97.

Van Dijk haber söylemi çözümleme modelinde makro ve mikro yapıların ayırımından bahsetmektedir. Haberin makro yapısını, başlıklar, haber girişleri veya spotlar oluştururken; mikro yapısını sözcük seçimleri, sentaktik tercihler, öne çıkan temalar, cümleler arası ilişkiler oluşturmaktadır. İnal'ın da belirttiği üzere, haber metinlerinde farklı söylemler anlatıcının dilinde yeniden kurulmakta ve inanılırlıkları pekiştirilmektedir. Bu açıdan incelendiğinde haberin mikro yapısal özellikleri söylemin kurulmasında önemli bir işleve sahip olmaktadır.¹³⁹ Diğer bir deyişle, haberde kullanılan kelimeler ideolojik anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Belirli bir anlamı ortaya koymak için seçilebilecek kelimeler içinde yapılan tercih anlatıcının ve aynı zamanda gazetenin konu hakkındaki fikrini ve politik konumlanmasını ortaya koyabilmektedir.

Buradan hareketle, bu çalışmada medya içerikleri ve söylem konusunda belli göstergeler oluşturmak amacıyla önce niceliksel sonuçlara başvurulmakta, 12 Eylül darbesine ilişkin içeriklerin en çok hangi gazetede, hangi yıllarda ortaya çıktığı karşılaştırmalı olarak ve aynı zamanda gazetelerin bu içerikleri hangi uzunluk ve konumlarda yayımladığına dair de birçok sayısal veri sunulmaktadır. Sonrasında ise bu göstergeler doğrultusunda gazetelerin 33 yıl boyunca geliştirdikleri yaklaşım ve söylemlerin niteliği ve değişimi karşılaştırılmalı olarak bir bütün halinde değerlendirilmektedir.

Analizin bu şekilde iki yönlü yapılabilmesi için içeriğin türü, uzunluğu, konumu vb. temel göstergelerle birlikte, söylem çözümlemesine yardımcı olan içeriğin başlığı, spotu, kullanılan kelimeler, yer verilen kaynak ve yorumcular, haberin tonu, çerçevesi ve konu kategorisi gibi farklı birçok ölçüt belirlenmektedir. Çözümlemede yol gösterici olan bu analiz çerçevesi detaylı olarak neleri dâhil ettiği ekler bölümünde görülebilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁹ **Ibid.**, s.134

¹⁴⁰ Bkz. Ek 1.

II.A.2. Varsayımlar ve Kısıtlılıklar

Çözümlemeye başlamadan önce kurguladığımız varsayımlar, analiz edilecek örneklerin uzun bir zaman dilimine yayılıyor olması sebebiyle çeşitlilik göstermektedir. Temel olarak çalışmanın varsayımlarını şöyle sıralayabiliriz:

Ülkenin politik arka planına paralel, basının dönemsel olarak değişen bağımsızlık ve ifade özgürlüğü durumlarına göre yıllar içinde benzer eğilimde söylemlerle konuya gündemde yer vereceği, fakat iktidar odaklarıyla kurulan ilişkiler doğrultusunda da söylemlerin farklılaşabileceği düşünülmektedir. Yıllar arası dağılımda, genel anlamda tüm gazetelerde darbenin hemen ertesi yıllar olarak 1980'lerde darbeye dair olumlu yaklaşım getiren söylemlerin gündemde yer bulacağı fakat 2000'lerin sonlarına doğru ve özellikle 2010'lu yıllarda darbeye dair muhalif / olumsuz söylemin baskın olarak ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Daha derinlemesine düşünüldüğünde, gazetelerin 12 Eylül 1980 askeri darbesini gündeme alarak hatırla(t)ma ve aktarma konusunda farklılıklar gösterebileceği düşünülmektedir.

Genel anlamda darbe yıldönümlerinde ana akım ve sağ basında konuya gündemde çok yer verilmeyeceği öngörülmektedir. Ana akım basını temsilen Hürriyet gazetesinin 80'ler ve 90'lar döneminde güçlü olan asker / sivil seçkinlere uygun bir söylem geliştireceği, buna ek olarak sahiplik yapısı ve ekonomik ilişkilerini göz önünde bulundurarak 2000 sonrası siyasi iktidar söylemine yakın bir çizgi izleyeceği düşünülmektedir. İslamcı sağ basını temsilen Zaman gazetesinin ise 2014 yılına kadar AKP iktidarı ile olan yakın ilişkileri bağlamında, bire bir iktidar söylemini yeniden üreterek, pekiştireceği düşünülmektedir.¹⁴¹ Bu durumun aksine sol basını temsil eden

¹⁴¹ Zaman gazetesi Gülen Cemaati veya Hareketi olarak bilinen toplumsal grubun lideri olan Fethullah Gülen tarafından kurulmuştur. Gülen Cemaati ve AKP arasında açıkça bilinen bir yakınlığın sonucu olarak 2014 yılı sonlarına kadar Zaman gazetesi de AKP'ye yakın yayın yapan bir gazete konumundadır. Fakat 2014 yılı sonlarında cemaat ile AKP arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu gruplar karşı cephelerde yer almaya başlamışlardır. Bu durumda da Gülen Cemaati'nin yayın organı olarak Zaman gazetesi AKP

Cumhuriyet gazetesinin muhalif değerlere daha açık olması itibariyle konuyu oldukça geniş ve kapsamlı işleyeceği ve aynı zamanda incelenen yıllar genelinde syleninde daha sabit bir çizgi sergileyerek, muhalif tavrını diğer gazetelere göre daha net ve keskin ortaya koyacağı varsayılmaktadır.

Toplumsal bellek ve medya bağlamında ele aldığımız bu çalışmanın ana kısıtlılığını, ele aldığımız 12 Eylül askeri darbesini sadece gazetelerin içerik analizi ve sylen özmlemesi üzerinden inceliyor olmamız oluşturmaktadır.

Toplumsal bellek ve medya üzerine yapılacak böyle bir çalışmada, medya içerik çözümlemesini tamamlayıcı ve böylelikle resmi bir bütün olarak daha net görmeyi sağlayacak bir saha çalışması zincirin tamamlayıcı halkası görevini görecektir. Anket alışması veya derinlemesine görüşmelere dayanan bir saha çalışması okuyucu alımlamasını ortaya koyarak konuyu etraflıca inceleyebilmek adına önemlidir. Çalışmamız mevcut şekliyle ele alındığında, “medya merkezli,” yazılı basının içeriğine yoğunlaşan bir toplumsal bellek çalışması olarak değerlendirilmelidir.

Kapsamı bu şekilde belirlenen çalışmamızda öncelikle taranan toplam 93 gazetede ki ilgili haber ve köşe yazıları ile ilgili nicel veriler sunulacak, sonrasında bu bilgilerin ışık tuttuğu yolda yapılan sylen çözümlemeleri sonucunda ortaya çıkan bulgular değerlendirilecektir.

II.B. Rakamlarla 12 Eylül'ün Gazetelerde 33 Yılı

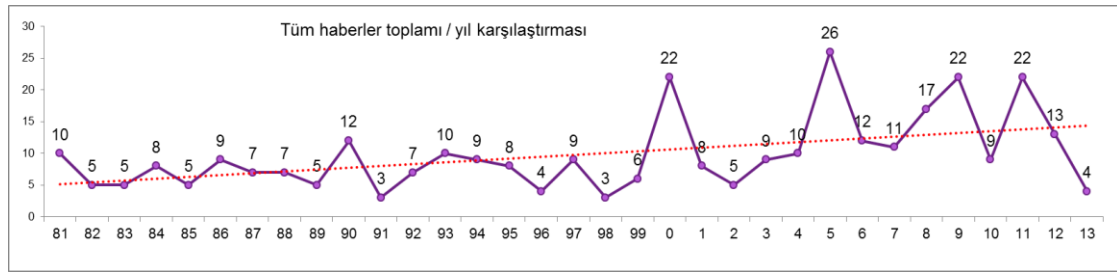
II.B.1. Genel Bakış:

1981-2013 yılları arası 12 Eylül günlerinde; Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin tümünde, 12 Eylül 1980 askeri darbesine ilişkin yayımlanan haber sayısı, baş ve iç sayfalarda yer alan haberler ve köşe yazıları dâhil olmak üzere, 322'dir. Toplam 322 yazının 97'sini baş sayfada görülen haberler, 124'ünü köşe yazıları ve geriye kalan 101'i de sadece iç sayfalarda görülen haberler oluşturmaktadır.

Tablo 1: Tüm gazeteler ve yıllar toplamında içeriklerin dağılımı

	Toplam gazeteler	
	n	%
Baş sayfada görülen haberler	97	30%
Köşe yazıları	124	39%
Sadece içeri sayfalarda görülen haberler	101	31%
Toplam haberler	322	100%

Toplam yazılı içeriğin yıllara göre dağılımına bakıldığında, analize başladığımız 1981 yılından, 2013 yılına kadar, 10 yıllık aralıklarda, haber sayılarının yükselen bir eğilim gösterdiği tespit edilmektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmez iken, bu yükselen eğilimin ana kaynağı, 2000 sonrası ortaya çıkan artış olmaktadır. 80'li ve 90'lı yıllar boyunca daha sabit bir eğilim çizgisi ile haber sayısı tüm gazeteler toplamında ortalama 7 olurken, 2000 yılı itibari ile anlamlı bir artışın ortaya çıktığı izlenmektedir. 2000-2013 yılları arasında ortalama haber sayısı 13'e yükselmektedir.

Şekil 1: Toplam içeriğin yıllara bazında trendi (frekans değerler)

33 yıl içerisinde en az haberin yapıldığı yıllar 1991 ve 1998'dir, sadece 3'er adet haber yapılmıştır. 1991 yılında gazetelerin gündemleri, PKK ve seçim haberlerini dâhil eden çeşitlilikler gösterirken, 1998 yılının tüm gazetelerce ana gündem maddesini, dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bill Clinton'ın 'Seks Skandalı' olarak belleklerde kalan haberi oluşturmaktadır.

Tüm yıllar içinde en fazla haberin yapıldığı yıl ise, 12 Eylül'ün 25. yıldönümü olan 2005 senesidir. 2005'te haber sayısı 26'ya ulaşmaktadır. Bunu takiben 2000, 2009 ve 2011 seneleri de 22'şer haber ile en çok 12 Eylül haberi yapılan diğer yıllar olmaktadır.

Ortaya çıkan tabloda, beklenebilecek bir sonuç olmakla birlikte dikkat çeken konu, gazetelerde yayımlanan 12 Eylül askeri darbesine ilişkin haberlerin beş ve 10. yıldönümlerinde sayısal artış yakalamasıdır. Bu durum analizi yapılabilecek birçok farklı toplumsal konu için de geçerli olabilmektedir. Bir ülkeyi ve o ülkede yaşayan insanları bir şekilde etkilemiş toplumsal olayların beş ve 10'lu yıldönümleri, medya tarafından bu konulara gündemde daha çok yer verilen ana tarihler olmaktadır. Bu durumu geçmişin çarpıtılması bağlamında eleştirel bir açıdan ele alan Irwin Zarecka'ya göre; araya giren zaman, hatırlamayı yeniden biçimlendirmektedir. Artık bu durum somut bireysel faaliyetlerinin hatırlanmasından genel ve kültürel bir arka planın anımsanmasına dönüştürmektedir. Böylelikle geçmişte kalan olayların yıldönümlerinin ve anma törenlerinin özellikle önem kazanmasını, yaşayan hatıranın giderek sönükleşip, geriye yalnızca kültürel olarak kurumsallaştırılmış anıların kalmasına bağlamaktadır.¹⁴² Bu bağlamda, bizim analizimizde de özellikle 10. yıldönümlerinde haber sayılarında artış dikkat çekmektedir. Bu tespitle ters düşen bir durum darbenin 30. yıl dönümü olan 2010 yılında karşımıza çıkmaktadır.

Ortaya çıkan bu resim bağlamında, nicel sonuçları 2000 yılından önce ve sonra şeklinde iki dönem olarak incelemek söz konusu olabilmektedir. Buradan hareketle,

¹⁴² Irwin-Zarecka, s. 94-95, aktaran Schudson, **op. cit.**, s.183

2000 öncesi döneme baktığımızda haber sayıları 3 ile 12 arasında değişmekle birlikte, temel olarak öne çıkan tarihler; darbenin hemen ertesi, 1981 yılı (10 haber) ve darbenin 10. yıldönümü olan 1990 yılıdır (12 haber). Toplam haber sayılarındaki bu trend, aşağıda en azdan en fazlaya, sarı ile yeşil arasında ölçeklendirilmiş Tablo 2’de görülebilmektedir.

Tablo 2: Toplam içeriğin yıllara göre farklılaşması (frekans değerler)

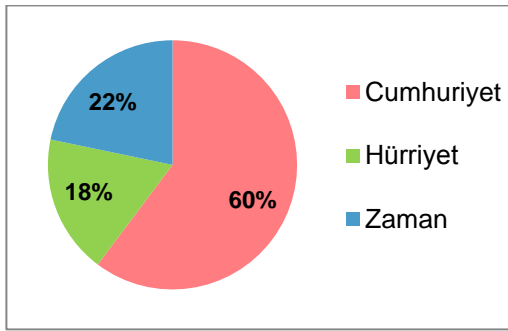
Seneler	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Toplam
Haber sayısı	10	5	5	8	5	9	7	7	5	12	3	7	10	9	8	4	9	3	6	22	8	5	9	10	26	12	11	17	22	9	22	13	4	322

2000 sonrasına bakıldığında ise, darbenin 25. yıldönümü olan 2005 yılında haber ve köşe sayılarının gelmiş geçmiş en yüksek rakamlara ulaştığını görmekteyiz.

Darbenin 30. yıldönümü olan 2010 yılında 12 Eylül’e dair yayımlanan haberlerin sayıca azlığı (toplam 9 haber) dikkat çekicidir. Önemli bir anma yılı olduğu üzere, haber sayısının tavan noktalara ulaşabileceği beklentisi olan 30. yıl yerine, 2009 (29. yıldönümü) ve 2011 (31. yıldönümü) seneleri, 12 Eylül gündemleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu durumu açıklamada, dönemin mevcut siyasal yaşamı ile ilgili bilgiler aydınlatıcı olabilmektedir. 2010 yılı 12 Eylül’ünde, 80 darbesinin sorumlularının yargılanmasını engelleyen ‘geçici 15. maddenin’ kaldırılmasını da öngören ve bunun dışında bünyesinde farklı birçok temel konuyu barındıran 26 maddelik anayasa değişikliği paketinin referandumu yapılmaktadır. Burada temel gündem maddesini referandum ile ilgili haberler oluşturmaktadır. Her ne kadar 12 Eylül ile ilgili öngörülen değişiklik, önemli ve kamuoyunun dikkatini çeken bir madde olsa da, referandum haberlerinin ana maddesini hukuk sistemini ilgilendiren temel değişiklikler oluşturmaktadır. 2010 yılı 12 Eylül’ünde gündemde en çok yer kaplayan diğer bir konu ise, Türkiye Erkek Milli Basketbol Takımının, Dünya Basketbol Şampiyonası’nda aldığı başarı olmaktadır.

II.B.2. Gazeteler Bazında Değerlendirme:

Toplam yayımlanan haberler içinde, gazetelerin aldığı paylara baktığımızda, sonuçların anlamlı şekilde ayrıştığı görülmektedir. 12 Eylül 1980 darbesi ile ilgili en çok haber yapan gazete açık ara farkla Cumhuriyet gazetesi olmaktadır. 33 yıl toplamında Cumhuriyet, 322 toplam haber ve köşe yazısının 194'üne sahip olmakta ve %60'lık paya ulaşmaktadır. Cumhuriyet'in ardından Zaman gazetesi 70 haber ve köşe yazısı (22%) ve Hürriyet gazetesi 58 ile (18%) arkadan gelmektedir.

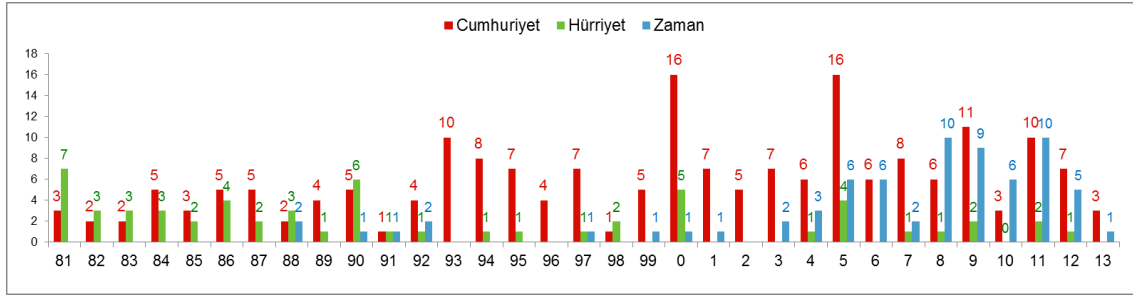

	Toplam gazeteler	
	n	%
Cumhuriyet	194	60%
Hürriyet	58	18%
Zaman	70	22%
Toplam	322	100%

Şekil 2: Toplam içeriğin gazeteler arasında dağılımı

Gazeteler bazında 12 Eylül darbesine ilişkin yayımlanan haberlerin yıllara göre farklılaşması bir diğer analiz kalemini oluşturmakta ve incelemeyi derinleştirmektedir. Her bir gazete, yayımlanan haber sayı ve söylemleri bakımından bir takım kırılma yılları ortaya çıkartmaktadır. Bu kırılma yılları, gazetelerin iktidarla, diğer bir deyişle egemen söylemle olan bağı ve mevcut ekonomik-siyasal değişkenlerle yakından ilişkilidir.

Analizimizde tespit edilen, üç gazetenin birbirinden farklı kırılma noktalarına sahip olduğudur. Çalışmanın başında kurulan hipotezlerimizden biri; medyanın değişen özgürlük / bağımsızlık durumuna bağlı olarak, bu üç gazetenin yayımlarının yıldan yıla benzer eğilimler sergileyeceği idi. Diğer bir deyişle gazetelerin yıllara göre benzer sayıda, derinlikte ve özellikle söylemde yayımlar yapabileceği doğrultusunda idi. Analizimiz sonucunda ortaya çıkan tablo ise tersi bir durumu işaret etmektedir: Her bir gazete farklı kırılma noktalarına sahip ve buna bağlı olarak haber sayı ve söylemlerinin farklı yıllarda değişikliğe uğradığı görülmektedir.

Şekil 3: İçeriklerin yıllara göre gazeteler bazında dağılımı (frekans değerler)

Tablo 3: İçeriklerin yıllara göre gazeteler bazında farklılaşması (frekans değerler)

	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Toplam
Cumhuriyet	3	2	2	5	3	5	5	2	4	5	1	4	10	8	7	4	7	1	5	16	7	5	7	6	16	6	8	6	11	3	10	7	3	194
Hürriyet	7	3	3	3	2	4	2	3	1	6	1	1	0	1	1	0	1	2	0	5	0	0	0	1	4	0	1	1	2	0	2	1	0	58
Zaman							0	2	0	1	1	2	0	0	0	0	1	0	1	1	1	0	2	3	6	6	2	10	9	6	10	5	1	70

İncelenen üç gazete içinde, 12 Eylül 1980 darbesini, 33 yıl boyunca gündemine her yıl alan tek gazete Cumhuriyet gazetesi olmaktadır. Cumhuriyet'in haber sayısı trendini incelediğimizde, 80'lerden 90'lara doğru bir artış gözlemlenmekte ve bu sonraki yıllar boyunca da artarak devam etmektedir. 80'li yıllar boyunca, Cumhuriyet'in ortalama haber sayısı 4, 90'lı yıllarda 5, 2000 sonrası ise 8 olarak ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi, ilk kırılmayı 1993 yılında haber sayısını 10'a çıkartarak yakalamaktadır ve sonraki yıllarda da benzer seviyelerde korumaktadır. Gazetenin, 1993 yılı sonrası haber sayısında en üst noktaya ulaştığı yıllar: 2000 (16 haber), 2005 (16 haber), 2009 (11 haber) ve 2010 (10 haber) olmaktadır. Mevcut gazeteler içerisinde en belirgin fark, Cumhuriyet'in genel eğilim olarak söz konusu tüm yıllarda, Hürriyet ve Zaman gazetelerine göre daha yüksek haber sayıları ile birlikte 12 Eylül'ü daha belirgin şekilde gündeme taşıyarak hatırlatmasıdır.

Cumhuriyet gazetesinin sergilediği 12 Eylül haber eğilimini, siyasal arka plan çerçevesinde irdelemek daha anlamlı olacaktır. 1983 yılında Milli Güvenlik Kurulu'nun hâkimiyeti altında yapılan 1983 seçimleri sonrasında hükümeti kurarak başbakan olan

Turgut Özal, bu görevini 1989 yılına kadar sürdürmektedir. 9 Kasım 1989'da Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı bitmekte ve siyaset sahnesinden fiili olarak çekilmektedir. Bu bağlamda, tam 1 yıl sonra, darbenin 10. yıldönümünde incelenen üç gazetenin ikisinde, Cumhuriyet ve Hürriyet olmak üzere, Evren'in 12 Eylül'e dair röportajlarının ilk defa yayımlanmış olması dikkat çekici ve destekleyici bir bilgi olarak durmaktadır. Sonrasında 1989 Kasım'ından 1993'e kadar Turgut Özal, cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir. Cumhuriyet analizlerimizde ortaya çıkan durum ise Evren ve Özal'ın siyaset sahnesinden çekilmesi ile birlikte, 12 Eylül daha çok gündeme sokulmakta ve eskiye oranla daha özgür bir ifade sergilenmektedir.

Cumhuriyetin 1993 yılında yaşadığı kırılmaya etki etmiş olabilecek diğer bir konu ise gazetenin yayın yönetmenliğini 1981'den 1993'e kadar Hasan Cemal'in yürütmesi, 1993 itibariyle Özgen Acar'ın görevi devralmasıdır. Gazetenin 12 Eylül'ü, 1993 yılında önceki yıllara göre daha çok gündeme taşımış olması, pekâlâ değişen yayın yönetmenin çizgisine paralel olarak da etkilenmiş olabilir.

Hürriyet gazetesi diğer iki gazeteye oranla 33 yıl boyunca haber sayısında en az iniş-çıkış gösteren gazetedir, diğer bir deyişle daha sabit bir trend sergilemektedir. Hürriyet gazetesinin yıllar içindeki en belirgin kırılma noktası 80'lerden 90'lı yıllara geçişle yaşanmaktadır. 80'li yıllarda 12 Eylül ile ilgili yayımladığı haber sayısı, 90'lı ve 00'li yıllara göre daha fazladır. 1981-1989 yılları arasında haber ortalaması 3 iken, 1990-2013 yılları arası haber sayısı ortalaması 1,3'de kalarak, konuyu gündeme neredeyse dâhil etmediği gözlemlenmektedir. Hürriyet gazetesi, incelenen 33 yılın 90'lı ve 00'li yıllara denk düşen 9'unda 12 Eylül'ü gündeme hiç dâhil etmemiş, 0 haberle aslında 12 Eylül'ü hatırla(t)mama pozisyonunu almıştır.

Hürriyet'in 12 Eylül ile ilgili en fazla sayıda habere sahip olduğu yıllar ise darbenin hemen ertesi 1981 yılı (7 haber) ve darbenin 10. yıldönümü 1990 yılıdır (6 haber).

Ortaya çıkan tabloda Cumhuriyet'in aksine Hürriyet ters bir eğilim göstermekte ve darbe sonrası ilk 10 yıl konuyu daha çok gündemine almaktadır. Siyasal arka plan ile

incelediğimizde, genel itibariyle yapılacak yorum, gazetenin, askerin *-fıilen-* iktidarda olduğu yıllarda konuyu daha çok gündeme taşıması, asker sahneden çekildiğinde ise 12 Eylül ile arasına bir mesafe koymasındır. Sonraki bölümde daha detaylı irdelenecek olan 90'lar boyunca medya ve asker ilişkisi bağlamında, ana akım gazetelerin en başında sayılabilecek Hürriyet'in sergilediği rakamlar daha da anlam kazanmaktadır.

Ek olarak, Hürriyet'in de, kırılma noktasına denk düşen yayın yönetmeni değişimi yaşamış olması ilgi çekici okunabilmektedir. 1990'a kadar değişen farklı yayın yönetmenlerinin aksine, 1990 sonrası yayın yönetmenliğine, bu görevi 20 yıl boyunca sürdürecektir olan Ertuğrul Özkök gelmektedir. Bu bağlamda, gazetenin 90 sonrası konuyu gündem dışı tutma eğilimini, yayın yönetmenin çizgisi ve devlet ile kurduğu ilişki bağlamında değerlendirmek anlamlı olacaktır.

Zaman gazetesi incelemelerinde, yine Cumhuriyet ve Hürriyet'te göre farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Zaman gazetesi yayın hayatına 1986 Kasım ayında başladığı üzere, analizimize 1987 yılı itibariyle girmektedir. Bu yıldan başlayarak incelendiğinde, gazetenin 2002 yılına kadar, toplam 16 yıl boyunca, 12 Eylül darbesini neredeyse gündem dışı tutarak, toplamda sadece 10 haber yaptığı görülmektedir. Gazetenin 1987-2002 yılları arasında konuyla ilgili yayımladığı haber ortalaması 0,6'dır. Bu durumun tam aksine gazete, 2003-2013 yılları arasında haber ortalamasını 5,5'e çıkartarak, çizgisini değiştirmektedir.

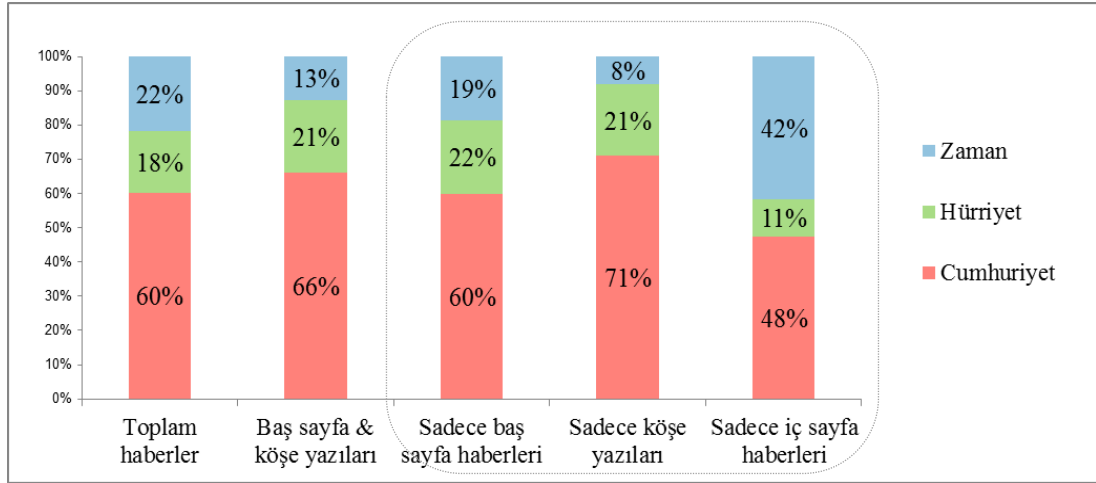
Zaman, 12 Eylül haberlerine dair asıl kırılmayı 2005 yılında haber sayısını 6'ya çıkartarak yakalamaktadır. Gazete 2005-2013 yılları arasında, 9 yıllık süre boyunca, toplamda 55 haber yayımlayarak, konuya gündeminde geniş yer ayırmaktadır. En fazla haber yaptığı yıllar ise 10'ar haberle 2008 ve 2011 yılları olmaktadır.

Siyasal arka plan açısından incelendiğinde; Zaman gazetesinin yıllara göre konuyu gündeme taşıma eğilimi, iktidarla olan ilişkisi ile birlikte incelendiğinde ortaya çok net bir tablo çıkmaktadır. Zaman, Adalet ve Kalkınma Partisi, (AKP)'nin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 seçimleri itibariyle, 2003 yılından başlayarak, AKP'nin söylemine, yani hâkim dile paralel, konuyu gündeme almaya başlamakta ve sonrasındaki yıllarda

iktidarın çıkışlarına uygun olarak konuyu gündeminde tutmaktadır. Bu durumun en temel bir diğer örneğini 2010 yılında gerçekleşen anayasa değişikliği referandumu haberlerinde söylem açısından da tespit edebilmekteyiz.

II.B.3. İçerik Türlerine Göre Değerlendirme:

Yazı türleri bazında gazetelerin dağılımları incelendiğinde anlamlı farklılaşmalar tespit edilmektedir. Cumhuriyet gazetesi, sadece iç sayfalarda görülen haberler dışarı bırakıldığında, yani baş sayfa haberleri ve köşe yazıları toplamı içerisinde, haber sayısı bakımından payını %66'ya çıkartarak yine birinci sırada gelmektedir. Ardından Hürriyet gazetesi payını %18'ten %21'e yükselterek ikinciliğe oturmaktadır.

Şekil 4: İçerik türleri bazında gazetelerin aldığı paylar

Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri 12 Eylül ile ilgili haberleri Zaman gazetesine göre, daha fazla oranda baş sayfada görmekte, Zaman ise daha çok iç sayfalarda konuyu haberleştirmektedir. Bu tablo da gazetelerin 12 Eylül konusuna, gündemlerinde ne kadar yer verdiklerine dair fikir vermektedir.

Gündemle ilgili genel fikri ilk olarak gazetelerin baş sayfalarına bakarak ediniriz. Gazetelerin baş sayfası, her gün haber editörlerince yapılan gündem toplantısından çıkan sonuçların, kâğıda yansımış halidir. Diğer bir deyişle, hangi haberin daha fazla öneme

sahip olduğu ve buna bağlı olarak sayfada hangi konumda ve ne uzunlukta yer bulacağına gündem toplantılarında karar verilmektedir.

Tablo 4: İçerik türleri bazında gazetelerin aldığı paylar

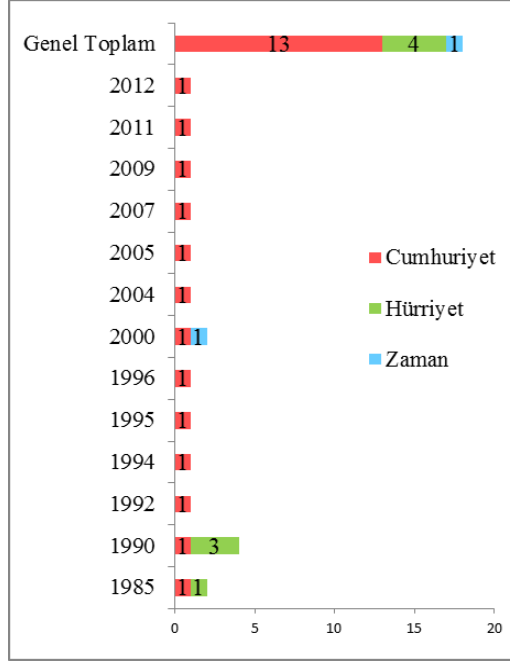
	Toplam haberler		Baş sayfa & köşe yazıları toplamı		Sadece baş sayfa haberleri		Sadece köşe yazıları		Sadece iç sayfa haberleri	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Cumhuriyet	194	60%	146	66%	58	60%	88	71%	48	48%
Hürriyet	58	18%	47	21%	21	22%	26	21%	11	11%
Zaman	70	22%	28	13%	18	19%	10	8%	42	42%
Toplam	322	100%	221	100%	97	100%	124	100%	101	100%

Köşe yazıları içinde dağılıma baktığımızda, Cumhuriyet gazetesi toplam 124 yazının 88'ini sahiplenerek payını %71'e çıkartmaktadır. Toplam yazılarda ikinciliği üstlenen Zaman gazetesi, sadece 10 köşe yazısı ile %8 pay almakta ve 12 Eylül'e dair en az köşe yazısı yayımlayan gazete olmaktadır.

Bu tabloda, Cumhuriyet gazetesinin, diğer gazetelere göre daha fazla sayıda 12 Eylül'ü konu edinen köşe yazısı yayımladığı görülmektedir. Bu durum, Cumhuriyet'in en az haberler kadar çok yorumlara da alan açan fikir gazetesi olması ve gazetenin bünyesinde bulunan köşe yazarlarının, gazetenin yayın çizgisine paralel olarak, politik konuları ve yaşanmışlıkları doğrultusunda kendi köşelerinde 12 Eylül'ü daha çok gündeme taşımalarından ileri gelebilmektedir.

Haber kategorisi altında değerlendirdiğimiz yazı dizilerinde, gazeteler 33 yıl boyunca toplamda 18 adet yazı dizisi yayımlamaktadır. Bu yazı dizilerinin 13'ü Cumhuriyet'e, 4'ü Hürriyet'e ve 1'i de Zaman gazetesine aittir. Yazı dizileri gazetelerin konuyu gündeme taşıma biçiminde farklı bir alan yaratmaktadır. Çok uzun yazılar olarak bazen tam sayfayı kaplayan yazı dizileri, tek bir haber gibi görünse de aslında oldukça detaya inen, konuya çok geniş epizodik bir çerçeve çizen yazılar olmaktadır. Bu noktada da Cumhuriyet'in baskınlığı görülmektedir.

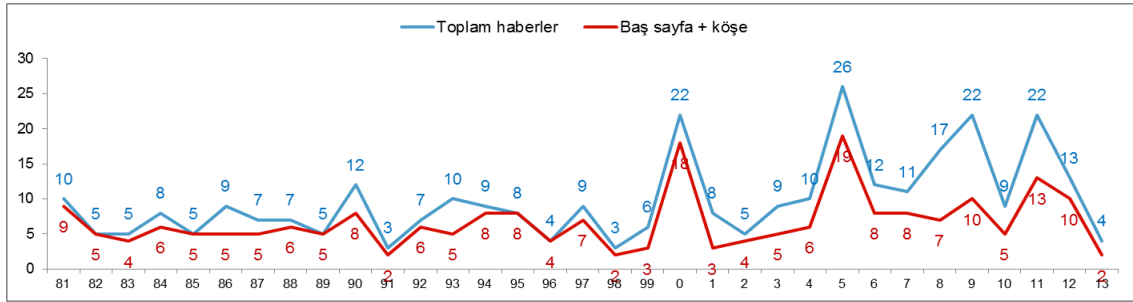
Burada temel eğilim, gazetelerin 12 Eylül'ün ana anmaları olan beş ve 10'lu yıldönümlerinde yazı dizileri yayımlaması şeklinde görülmektedir. Şimdiye kadar en çok yazı dizisi yayımlamış olan gazete Cumhuriyet, 2010 hariç tüm ana yıldönümlerinde yazı dizisi yayımlamaktadır.

Şekil 5: Yazı dizilerinin yıllara göre gazeteler bazında dağılımı (frekans değerler)

Yazı dizileri analizinde de, gazetelerin yıllara göre toplam haber sayılarında ortaya koyduğu tablo görülmektedir. Cumhuriyet toplam haber sayılarına paralel olarak, ilk kez yazı dizilerini 1985 ve 1990'da sunmakta, sonrasında 90'lardan başlayarak, özellikle 2000 sonrasında yazı dizisi yayımlama sıklığını arttırmaktadır. Buna karşılık, Hürriyet, ilgili tüm yazı dizilerini 1985 ve 1990 yıllarında vermektedir. Darbenin 10. yıldönümünde Hürriyet konuyu 3 yazı dizisi ile gündemine almıştır. Bu haberlerin tamamını baş sayfada; manşet, ikinci haber ve bir küçük haber konumları ile görmüştür. Zaman ise şimdiye kadar 12 Eylül ile ilgili yayımladığı tek yazı dizisini darbenin 20. yıl anması olan 2000 yılında yayımlamıştır.

Son olarak; çalışmamız kapsamında yaptığımız söylem analizine, sadece iç sayfalarda yer verilen haberler dışarıda bırakılarak, baş sayfada görülen haberler ve ilgili tüm köşe yazıları dâhil edilmektedir. Bu haberlere baş sayfada görülüp, içeriye devam veren haberler ve konuk olan köşe yazarları da dâhil edilmektedir. Toplam yazılardan sadece iç sayfalarda görülen haberler çıkartıldığında yıllara göre eğilimde anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemektedir.

Şekil 6: Toplam içerikler ve sadece baş sayfada görülen haberlerle köşe yazılarının toplamının yıllara göre dağılımı (frekans değerler)

Bu çerçevede, ileri bölümde yapacağımız söylem analizi kapsamına giren yazı sayısı 221 olmaktadır. Yazı türü dağılımında, toplam 221 yazının 97'sini baş sayfa haberleri ve 124'ünü köşe yazıları oluşturmaktadır. İlerleyen bölümlerde yapacağımız tüm nicel ve söylem analizleri bu 221 haber ve köşe yazısı üzerinden derlenmektedir.

Tablo 5: Baş sayfada haberleri ve köşe yazılarının gazetelere göre dağılımı

	Toplam gazeteler		Cumhuriyet		Hürriyet		Zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Baş sayfada görülen haberler	97	44%	58	40%	21	45%	18	64%
Köşe yazıları	124	56%	88	60%	26	55%	10	36%
Toplam	221	100%	146	100%	47	100%	28	100%

II.B.4. Haberlerin Kapladıkları Alana Göre Değerlendirme:

Gazetelerin bir konu üzerine sundukları içeriklerin sayısı kadar, kapladıkları alan da gündem kurma veya habere verilen önem açısından anlamlıdır. Değerlendirmeleri sadece haber sayısı veya sadece kapladıkları alana indirgemek sağlıklı bir analize olanak vermeyecektir. Bir gazete belirli bir konu hakkında sayıca az içerik yayımlayıp, alanını daha geniş tutabilmektedir. Bu çerçevede, içerikte verilen bilginin fazlalığı veya detayı da buna oranla değişebilmekte ve böylece gündemde aldığı yeri belirleyebilmektedir.

Çalışmamızda, haberlerin ve köşe yazılarının kapladıkları alanı veya uzunluğunu kısa, orta, uzun ve çok uzun olarak dördümlü skalada ölçeklendirdik. Aşağıdaki tabloda her bir ölçü biriminin ortalama olarak ne kadar alana eşit olduğu yer almaktadır:

Tablo 6: İçeriklerin kapladığı alan skalası

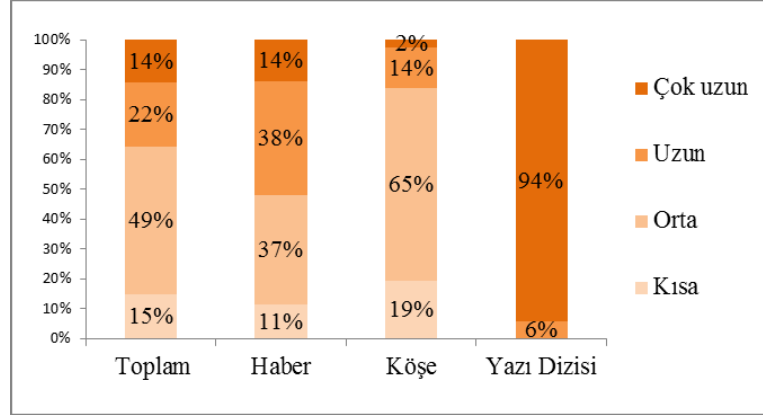
Kısa	Yarım sütuna kadar
Orta	Yarım sütun-2 sütun arası
Uzun	3-4 sütun arası
Çok uzun	5 sütun ve fazlası (tam sayfalar dahil)

Baş sayfada görülen haberlerin neredeyse tamamına yakını içeriye devam etmektedir. Buradan hareketle, analizimizde haberlerin uzunlukları, baş sayfada ve iç sayfada kapladığı alanın toplam uzunluğu göz önünde bulundurularak ve ayrıca haber içinde kullanılan görsellerin kapladığı alan da dâhil edilerek değerlendirilmiştir.

Analize dâhil olan haber ve köşe yazılarının yarıya yakını, 109'u orta uzunlukta bulunmakta, ardından 48 içerik, uzun ve 31 içerik de çok uzun ölçeğine girmektedir. Toplam içerikte orta ölçeğin daha baskın konuma gelmesinin ana sebebini köşe yazıları oluşturmaktadır.

Gazetelerde köşe yazılarına ayrılan bölümler belirli bir standartta olduğu üzere, köşe yazılarının çok büyük çoğunluğunun orta uzunlukta, yani yarım – iki sütun arasında

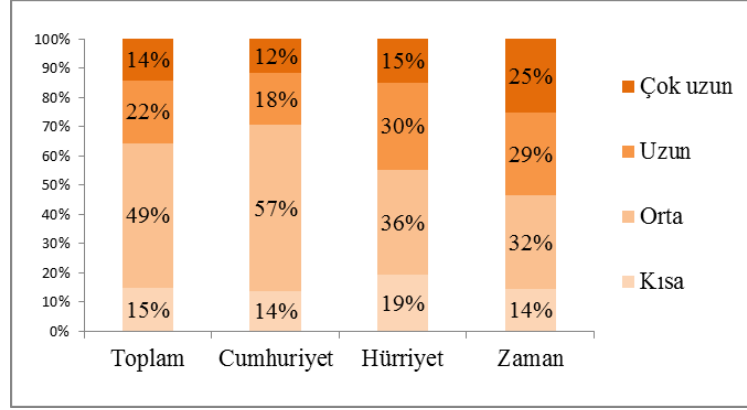
olmaktadır. Köşe yazılarını dışarda bırakarak haberlerin uzunluklarına kendi içinde baktığımızda orta ve uzun kategorilerin başa baş gittiğini izlemekteyiz. Sayıca diğer türlere göre çok daha az olan yazı dizilerinin ise beklenebileceği üzere, 5 sütün ve fazlası ve çoğu durumda da tam sayfa olduğuna rastlamaktayız.

	Toplam gazeteler		Haber		Köşe yazısı		Yazı Dizisi	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kısa	33	15%	9	11%	9	19%		
Orta	109	49%	29	37%	29	65%		
Uzun	48	22%	30	38%	30	14%	1	6%
Çok uzun	31	14%	11	14%	11	2%	17	94%
Toplam	221	100%	79	100%	79	100%	18	100%

Şekil 7: İçerik türlerinin kapladıkları alanlar

İçeriklerin kapladıkları alanlar gazeteler bazında anlamlı farklılıklar göstermektedir. Tüm gazetelerde en yaygın ortaya çıkan haber uzunluğu orta ölçektir. Fakat Cumhuriyet gazetesi içinde bu oran artmakta ve toplam haberlerin %57'si orta ölçüğe dâhil olmaktadır. Zaman gazetesinde kategoriler arasında fark daha az olmakta ve en çok, 'çok uzun içerik' kategorisi bu gazetede görülmektedir.

	Toplam gazeteler		Cumhuriyet		Hürriyet		Zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kısa	33	15%	20	14%	9	19%	4	14%
Orta	109	49%	83	57%	17	36%	9	32%
Uzun	48	22%	26	18%	14	30%	8	29%
Çok uzun	31	14%	17	12%	7	15%	7	25%
Toplam	221	100%	146	100%	47	100%	28	100%

Şekil 8: Gazeteler bazında içeriklerin kapladıkları alanlar

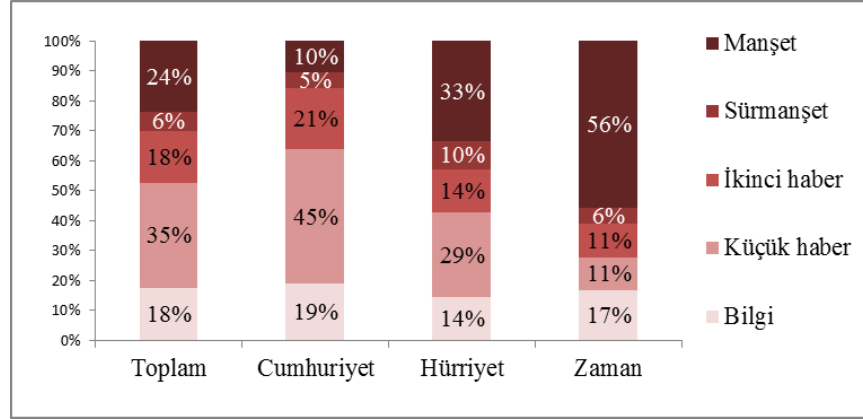
II.B.5. Baş Sayfa Konumuna Göre Değerlendirme¹⁴³

Bir haberin baş sayfada hangi konumda sunuluyor olduğu direkt olarak haberin gündem sıralamasında nasıl bir öneme ve yere sahip olduğu ile ilişkilidir. Gazete okuyan herkesin fark edebileceği üzere, editörler gündemin ana maddesini manşete taşırlar. Sonrasında önemi daha yüksek olan haberler, sürmanşette ve ikinci haber olarak gazetelerin baş sayfasında yer bulur.

Analiz sonuçlarında ortaya çıkan, 33 yıl boyunca üç gazete toplamında 12 Eylül anması ile ilgili haberler, baş sayfada en çok “küçük bir haber” olarak verilmektedir.

¹⁴³ Gazete içeriklerinin konum değerlendirme kapsamına, köşe yazıları dışarıda bırakılarak sadece baş sayfada görülen haberler alınmıştır.

Bunu ardından en çok manşette yer bulmaktadırlar. Toplam 97 adet 12 Eylül haberinin 34'ü küçük haber olarak verilirken, 23'ü manşetten verilmektedir.¹⁴⁴

	Toplam gazeteler		Cumhuriyet		Hürriyet		Zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Bilgi	17	18%	11	19%	3	14%	3	17%
Küçük haber	34	35%	26	45%	6	29%	2	11%
İkinci haber	17	18%	12	21%	3	14%	2	11%
Sürmanşet	6	6%	3	5%	2	10%	1	6%
Manşet	23	24%	6	10%	7	33%	10	56%
Toplam	97	100%	58	100%	21	100%	18	100%

Şekil 9: Gazeteler bazında haberlerin baş sayfada konumları

12 Eylül haberlerini en çok manşete taşıyan gazete, Zaman olarak görülmektedir. Zaman, yaptığı toplam 18 haberin 10'unu manşetten vermektedir. 12 Eylül manşet haberi Zaman gazetesinde ilk kez 1988 yılında yer bulmakta, diğer manşetlerin tamamı 2006 yılı sonrasında gerçekleşmektedir. Cumhuriyet gazetesi ise 12 Eylül haberlerini en az sayıda manşette gören gazete konumundadır. Baş sayfasında gördüğü toplam 58 adet 12 Eylül haberlerinin, 26'sını küçük haber konumunda sunarken, sadece 6 tanesini manşetten vermektedir. Fakat aynı zamanda 12 haberi de ikinci haber olarak görmektedir.

¹⁴⁴ Gazeteler bazı zamanlarda ana manşet başlığı altında, ana konuyla ilgili olan farklı kaynak ve temalarda haberleri bir arada vermekte, haberleri iç sayfaya devam vererek, içeride detaylandırmaktadır. Manşette tek başlık gibi görülen bu haberler iç sayfada birbirinden bağımsız ayrı haber konumları almaktadır. Analizimiz kapsamında, bu durumdaki haberlerin her biri, ayrı birer haber sayılarak konumları hesaplanmıştır.

Gazetelerin 12 Eylül haberlerini manşette gördüğü yıllar Tablo 7’de yer almaktadır. Pembe ile işaretlenen yıllar Cumhuriyet ve Hürriyet’in ortak, mavi olanlar ise Hürriyet ve Zaman’ın ortak manşetten gördüğü yıllardır.

Tablo 7: Gazetelerin 12 Eylül haberlerini manşette gördüğü yıllar

Manşetten verilen yıllar		
Cumhuriyet	Hürriyet	Zaman
1981	1981	1988
1986	1983	2006
1994	1986	2008
2000	1988	2010
	1990	2011
	1994	2012
	2000	

Zaman gazetesi, konuyu gündemine 2000 sonrası almaya başladığı üzere, manşette de ancak 2000 sonrasında yer verebilmektedir. Cumhuriyet ve Hürriyet’in konuyu manşete taşıdığı yıllar oldukça benzerlik göstermektedir. Genel eğilim darbenin hemen ertesi yılı ve 10. yıldönümlerinde manşetten görmek şeklinde okunabilir.

Haberlerin konumlanmasına dair önemli notlardan bir diğeri de; gazetelerin değişen politik konumlanmaları, yayın çizgi ve söylemlerine bağlı olarak aynı haberleri farklı konumlarda, farklı önem derecelerine göre vermesidir. Bir gazete bir haberi manşetten görebilirken, aynı haberi başka bir gazete baş sayfada küçük bir haber olarak sunabilmektedir.

II.C. Gazete Söylemlerinde 12 Eylül'ün Hatırlanması

Gazetelerin geçmişi hatırlaması veya unutması söz konusu olduğunda, mevzu olan konuya dair sunulan haber sayıları, kapladıkları alan ve edindikleri konum, mevcut konunun nasıl ve ne derece gündeme alındığını değerlendirmede tek başına yeterli ve tanımlayıcı olmamaktadır. Resmi bir bütün olarak yorumlayabilmek için gündeme taşınan konunun nasıl haberleştirildiği, nasıl bir çerçeve içerisinde, konunun hangi bileşen / temalarının öne çıkarıldığı, kısacası söylemi de önemlidir. Dolayısıyla bir önceki bölümde üzerinden geçtiğimiz 12 Eylül anma haberlerinin nicelikse verilerini, bu haberlerin söylemleri ile birleştirerek, 12 Eylül'ün gazetelerdeki 33 yılına bütüncül bir bakış elde etme olanağını bulabileceğiz.

Eleştirel söylem analizine geçmeden evvel, haberlerin söylemi adı altında incelediğimiz kalemleri belirtmek ve bunları bir bütün halinde değerlendirdiğimiz notunu düşmek gerekmektedir. Haberin gazetedeki fiziksel varlığının yanı sıra; haberin başlığı, spotu, giriş cümlesi, haberde kullanılan kelimeler, söz konusu olan aktörlerin / kaynakların tanımlanma ve tanıtılma biçimi haberin genel tonunu ve söylemini doğrudan oluşturan hususlar olarak karşımıza çıkmakta ve ideolojik anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktadır.¹⁴⁵ Bunlarla birlikte, haberin olaya odaklı, tematik çerçeve veya geçmiş bilgilere yer vererek öyküleyici (epizodik) bir çerçeveye sahip olması, sunulan haberin derinliğini de etkilemektedir. Köşe yazılarında da, içeriğin bire bir yazan kişinin yorumu olması söylemi direkt ortaya koymaktadır. Kullanılan dil, anlatım biçimi, yazının odaklılığı ve formatı da yazarın konuyu ele alış biçimini ve söylemini oluşturan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle söylem analizimizi tüm bu kalemleri göz önünde bulundurarak yapıyor olacağız.

Bu kapsamda, okuyacağımız ilk bölümde, sonraki derinlemesine analiz kısmında konu bütünlüğünü sağlamamız açısından bize yardımcı olacak iki temel analiz çerçevesi: konu kategorileri ve kaynak / yorumculara dair genel tespitleri sunacağız. Sonraki derinlemesine söylem analizi bölümünde ise 1981-2013 yılları arasında gazetelerin

¹⁴⁵ Van Dijk, **op. cit.**

değişen söylemlerini, içinde buldukları tarihsel dönem ve özellikleri ile birlikte analiz edeceğiz. Böylelikle hem gazetelerin kendi içinde yıllar arasındaki söylem değişimine hem de gazetelerin birbirlerinden farklılaşan söylemlerine değiniyor olacağız.

II.C.1. Söylemi Şekillendirenler: Konu Kategorileri ve Kaynak / Yorumcular - “Anma, ama nasıl?”

II.C.1.a. Genel Giriş:

Gazetelerin söylemlerinin derinlemesine analizine geçmeden evvel, aşağı yukarı nelerle karşılaşacağımıza dair genel bir çerçeve çizmek faydalı olacaktır. Analizimizde en karışık alanlardan birini, gazete içeriklerinde 12 Eylül’e dair hangi temaların işlendiği, daha çok hangi konuların öne çıkartıldığı ile ilgilidir. Bu noktadan hareketle, hem genel tespitlerimizi hem de analizi yaparken daha kolay anlaşılır bir yolda ilerleyebilmek için haberlerde konu alınan temaları topladığımız ana söylem gruplarını önden sunmak gerekmektedir.

İçeriklerde ele alınan konular ve bunların kategorik gruplaması sırasında ortaya çıkan en önemli tespitlerden biri, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin çok boyutlu ve geniş zamana yayılan bir konu olması nedeniyle gazetelerin sunduğu anma içeriklerinin çoğunlukla birden fazla konu kategorisine dâhil olmasıdır.

12 Eylül darbesi; öncesi, gerçekleştiği dönem ve sonrası dönemi kapsayarak, toplumun her kesimine bir şekilde değmekte; siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel birçok alanı kaplaması dolayısıyla hayatın her alanına sirayet etmektedir. 12 Eylül’ü doğrudan yaşayan kuşaklar ve darbeden sonra doğan kuşaklar, özetle bu toplumda yaşayan herkes devam eden zaman içinde darbenin şekillendirdiği bir düzen içinde yaşamış ve hâlihazırda da yaşamaktadır. Dolayısıyla 12 Eylül’ün etkileri 34 yıl sonra bile, günlük hayatın her alanında görülmektedir. Bu bağlamda tüm içeriklerde, özellikle de yazı dizileri ve köşe yazılarında 12 Eylül’e genel perspektiften bakış; nedenlerinden o dönem yaşananlara, sonuçlarından bugün hala günümüzde 12 Eylül’ü nasıl yaşadığımızı

dair birçok tespit ve görüş sunulmaktadır. Dolayısıyla, konu kategorilerini oluştururken izlediğimiz yol, yazıda en büyük alan ayrılan ya da en baskın olarak sözü geçen konular dâhil olmak üzere, genel olarak değinilen her konu için de bir kategori ataması yapmak olmuştur.

Bu duruma verilebilecek pek çok örnekten bir tanesi 1996 Cumhuriyet gazetesinde “Adım Adım 12 Eylül’e” başlığını taşıyan Ali Er imzalı yazı dizisidir. Haberin sunuşunda anlatıldığı üzere:

*“(…) hiçbir darbe, yapıldığı ülkenin temel taşlarını bu denli yerinden oynatmadı. Daha da önemlisi kurumlaşmadı ve görevi teslim ettiği sivil yönetimlerin rehberi olmadı. 12 Eylül darbesini doğru algılamamanın ve objektif yansıtmanın koşulu, konuyu 11 Eylül’ün gerekçeleriyle değerlendirmek olsa gerek. **Yazımızda bu noktalara dikkat çekerek, ülkemizi adım adım 12 Eylül’e taşıyan süreci, darbe günlerinin iz bırakan olaylarını ve darbenin kurumlaşmasını yansıtmaya çalışacağız.**”*

Haberde 12 Eylül’e dair retrospektif bir bakış açısı kurularak, tüm resme bakılacağıın altı çizilmektedir. Tam sayfayı kaplayan böyle bir yazı dizisinde 12 Eylül darbesi etraflıca ele alınmakta ve böylelikle birçok kategoriye dâhil olabilecek bilgiler yer almaktadır. Bu husustan hareketle, sonraki bölümlerde gazetelerin söylem analizlerini sunarken vereceğimiz haber örnekleri aslında sadece belirtilen konu grubuna ait olmayıp, çarpıcı örnekler oluşturduğu için sunulmaktadır.

II.C.1.b. Söyleme Genel Bakış: Konu Kategorileri

1981-2013 yılları arası 12 Eylül günlerinde gazetelerin darbe ile ilgili yaptıkları haberlerde dâhil edilen konular çok çeşitlilik göstermekte ve analiz kapsamında aşağı yukarı 95 adet konu başlığı karşımıza çıkmaktadır. Bu 95 başlık, 32 ana kategori altında toplanabilmekte ve bu ana kategoriler de en nihayetinde beş ana grup altında derlenebilmektedir.

Analizde belirlenen beş ana grup: a) 12 Eylül 1980 askeri darbesinin nedenleri, b) uygulamaları ve sonuçları, c) sorgulaması, d) darbe sonrası siyasal-ekonomik yaşam ve e) diğer grubu şeklinde oluşmaktadır. Bu ana grupların altında yer alan 32 ana kategorinin bazıları, birbirleri ile sıkı ilişki içerisinde olmakta ve ele alındıkları bağlam farklılığı dolayısıyla iki farklı ana gruba dâhil olabilmektedir.¹⁴⁶ Beş ana grup ve 32 alt kategori Tablo 8’de görülebilmektedir:

¹⁴⁶ Tablo 8’de kırmızı ile belirtilen kategoriler birden fazla ana grup içerisinde yer alan kategorilerdir.

Tablo 8: Ana ve alt konu kategorileri

A	Nedenleri
1	12 Eylül öncesinde şiddet / anarşi / terör vardı
2	12 Eylül - ABD ilişkisi / yurtdışı desteği vardı
3	Darbe gerekliydi
4	Darbe ile huzur ve güven sağlandı
5	Darbeye siyasilerin sorumluluğu var
6	Ordu / asker işin içindeydi
7	24 Ocak kararları için darbe yapıldı
B	Uygulamaları & sonuçları
8	12 Eylül dinin / islamın önünü açtı
9	12 Eylül'ün getirdiği yasaklar
10	<i>24 Ocak kararları eleştirisi</i>
11	<i>12 Eylül hukuksuzluğu</i>
12	<i>82 Anayasa'sı ve darbe yasaları eleştirisi</i>
13	Anı haberleri
14	Darbenin ekonomi boyutu
15	<i>Demokrasi gerekliliği vurgusu</i>
16	İşkence, idam & bilanço haberleri
C	Sorgulaması
17	12 Eylül sorgulaması
18	12 Eylül genel rejim eleştirisi
11	<i>12 Eylül hukuksuzluğu</i>
19	12 Eylül soruşturması / yargılamaları
20	12 Eylül aktarımı
12	<i>82 Anayasa'sı ve darbe yasaları eleştirisi</i>
15	<i>Demokrasi gerekliliği vurgusu</i>
21	Hesaplaşma ve yargılama olmalı
13	<i>Anı haberleri</i>
22	12 Eylül hala devam ediyor
D	Sonrası ekonomik-siyasal yaşama ilişkin
23	12 Eylül üzerinden mevcut iktidarı / siyaseti eleştirmek
24	12 Eylül ve ekonomik liberalizm
25	12 Eylül ve Ergenekon davası
26	12 Eylül ve referandum
10	<i>24 Ocak kararları eleştirisi</i>
27	Turgut Özal / ANAP eleştirisi
E	Diğer
	Anma
28	Belge, bildiri haberi
29	Darbeyi kutlama haberi
30	Yıldönümü / sade haber
	Kategori Dışı
31	12 Eylül ana odak olmayan
32	Alakasız 12 Eylül haberi

12 Eylül 1980 askeri darbesinin “nedenleri” ana grubu altında; toplumsal yaşam, iç siyaset, ekonomi ve dış ilişkilere bağlanan darbe nedenleri yer almaktadır. Sokakta şiddetin varlığından siyasetçilerin yetersizliğine, 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için ortam hazırlanmış olmasından Amerika bağlantılı gerekçelere kadar birçok konu haber ve köşe yazılarında darbenin nedenleri olarak ele alınmaktadır. Genel olarak dönem dönem haber ve köşe yazılarında her bir kategoriden söz ediliyor olsa da, bu grupta temel olarak ön plana çıkan söylemler: özellikle 1980’ler döneminde “12 Eylül

öncesinde şiddet/anarşi/terör vardı” ve “darbe ile huzur ve güven sağlandı,” olmaktadır. Sonrasında darbeye dair olumsuz tonlu içeriklerin başlaması ile “ordu / asker işin içindeydi, darbe bir düzendi” söylemi ön plana çıkmaktadır.

Darbenin getirdiği “uygulamalar ve sonuçları” ana grubunda ise daha çok darbenin hemen sonrasında Milli Güvenlik Kurulu altında getirilen uygulamalarla toplumsal hayatta yaşanan baskılara değinen haberler görülmektedir. Bu grup altında temel olarak, darbeyle birlikte siyasi partilerin ve meclisin kapatılarak sivil siyasetin sonlandırılması, sendika ve her türlü derneğin kapatılması, toplumsal hayatta ve medyada yaşanan baskılar, DGM, YÖK, RTÜK gibi kurumların kurulması, kısacası toplumsal muhalefetin susturulmasını konu edinen haberler görülmektedir. Bu grupta en çok öne çıkan temalar ise bilanço haberlerini de içeren işkence ve idam haberleri, 12 Eylül adaletsizliği ve buna bağlı farklı anı haberleri, o dönem görülen davalarda yaşanan haksız yargılama ve adaletsizlikler, hatta yargısız infazlar ve 82 Anayasası’nın eleştirisiyle birlikte demokrasi vurgusu içeren haber kategorileridir.

“Darbenin sorgulaması” ana grubunda ise 12 Eylül genel rejim eleştirisi, darbenin bir çözüm olup olmadığına dair sorgulamalar, gerçek demokrasiye geçilip geçilemediği gibi konular görünür hale gelmektedir. Özellikle 2000’lerde öncelikli olarak “12 Eylül hala devam ediyor” baskın bir şekilde görünen temel kategori olmakta ve bununla birlikte “darbe ile hesaplaşma/yüzleşme,” “darbe generallerinin yargılanma talebi” ve “12 Eylül sorgulaması” da geniş alan bulmaktadır. 12 Eylül adaletsizliğinin anı haberleri üzerinden sorgulama ve darbeye dair genç kuşaklara aktarım konusu da bu grupta ele alınmaktadır.

Darbe sonrasında bugünlere kadar çekilebilecek, “siyasal-ekonomik yaşama ilişkin haberler” ana grubu ise geçen süre boyunca iktidara gelmiş partilerin ve siyasal düzenin 12 Eylül bağlamında eleştirisi ve 24 Ocak kararlarına bağlı ekonomik değişimin konu edildiği kategorileri kapsamaktadır. Çoğunluklu olarak 2000’lerin ikinci yarısında görünür hale gelen 12 Eylül üzerinden AKP eleştirisi ile birlikte 12 Eylül’ün Ergenekon davası ve 2010 referandumu ile olan ilişkisine dair haberler bu grupta en çok görünen konu kategorileridir.

“Diğer” şeklinde oluşturulan beşinci grupta ise 12 Eylül’ü daha sade derinlemesine bir analize girmeden konu edinen yıldönümü ve anma haberleri, 80’lerin başında daha çok görülen askeri bildirimler ve “darbeyi kutlama, askere minnetle teşekkür etme” haberleri dâhil edilmektedir. Aynı zamanda içinde 12 Eylül veya darbe kelimelerinin geçtiği fakat konunun ana odak olmadığı, analize elverişsiz, teğet haberler de bu grupta toplanmaktadır.

Genel söylemlerle ilgili önemli bir konu, ele alınan temaların farklı gazeteler içerisinde, politik konuları ve yaklaşımlarına bağlı olarak değişen yoğunluklar göstermesidir. Bir gazete kendi çizgisi doğrultusunda 12 Eylül haberlerini yaparken bir takım temalara daha fazla değinebilmektedir. Bu durumda da, bazı kategorilerde ağırlık olarak belirli gazetelerin varlığı söz konusu olmaktadır. Örneğin; “12 Eylül dinin / İslam’ın önünü açtı” kategorisi ağırlık olarak Cumhuriyet gazetesinin haber ve köşe yazılarından ileri gelmektedir. Buna benzer durumlar diğer gazete ve kategoriler için de söz konusudur. Örneğin; 12 Eylül’ü 2010 referandumu bağlamında ele alan haberler temel olarak Zaman gazetesinde yer almaktadır.

II.C.1.c. Haberlerde kaynak / yorumcular

Gazeteciler hangi konuda haber yaparlarsa yapsınlar farklı bilgi kaynaklarına veya ele alınan konuya dair görüşler almak üzere farklı kişi ya da kurumlara başvurmak durumundadır. Stuart Hall ve arkadaşları, profesyonel etik kodlar kapsamında haberin yorumdan ayrılması gerektiği konusundaki genel kabulün gazetecileri, güvenilir buldukları, akredite kaynaklara bağımlı kıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda; siyasetçiler, asker, bürokrasi ve özel örgütlerin üst düzey kişileri, baskı grupları ve uzman olarak tanımlanan kişi ve kuruluşlar gibi akredite kaynaklar “birincil tanımlayıcılar” olarak kavramlaştırılmaktadır. Bu tip resmî kaynakların açıklama ve demeçleri, kaynağa duyulan güven nedeniyle genelde sorgulanmadan aktarılmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁷ İnal, **op. cit.**, 224.

Bu noktada, haberde yer verilen kaynak ve yorumcuların haberin söylemini doğrudan oluşturan etmenlerden bir tanesidir. Birincil kaynakların sorgulanmadan öne çıkarıldığı durumlarda haberi yapan kişinin gazeteciler değil, doğrudan haber kaynağı olan siyasal, ekonomik ve askeri seçkinler olabileceği görülmektedir. Böylelikle iktidar konumunda olan haber kaynaklarının söylemleri haber olurken, gazetecilerin günlük haber yazma pratikleri içinde kaynakları kullanma, alıntılama ve aktarma biçimleri bu söylemlere güç kazandırabilmektedir.

12 Eylül analizimizde de, haberin muhabir veya ajanstan çıkmış olmasına bakmaksızın, özellikle anma / yıldönümü haberleri ve anı haberlerinde kullanılan kaynak ve yorumcuların, haberin söyleminde açıkça görünür etkinlik kazandığı tespit edilmektedir. Yorumcuların politik eğilimi ve söylemi bir anlamda haberin söylemi ile özdeş olabilmektedir.

Çalışmamız kapsamında, kaynak/yorumcu ve söylem bağlamında iki kritik soru tespit edilmektedir: haberlerde yer verilen görüşler 12 Eylül'ü nasıl yorumlamaktadır ve yorumcular arasında çeşitlilik gözetilmekte midir? Yorumcuların çeşitliliğinden anlaşılması gereken husus, haberde sadece gazetenin kendi politik çizgisine yakın olan gruplardan mı görüş alınmaktadır, yoksa muhalif / karşıt görüş ve yorumlara da yer verilmekte midir, olmalıdır.

Bu kapsamda analizimizde dikkat çeken durum Zaman ve Cumhuriyet gazetelerinde görülmektedir. Her iki gazetede de genel eğilim, kendi politik konumlanmalarına uygun düşen grup ve kurumlardan görüş almak şeklinde okunmaktadır. Örneğin, Zaman gazetesinde daha çok Alperen Ocakları, Milliyetçi Hareket Partisi, Büyük Birlik Partisi gibi muhafazakâr, milliyetçi ve İslami gruplardan daha çok görüş alındığı görülürken, Cumhuriyet gazetesinde ise sol örgütler, sendikalar, Cumhuriyet Halk Partisi, vb. sol eğilim gösteren gruplardan alınmaktadır. Bu genel eğilimi bozan istisnalarla her iki gazetede de karşılaşılacaktır; bazı yıllarda yorumcularda görülen çeşitlilik açısından daha eşitlikçi söylemlere denk gelmektedir.

Kaynak ve görüşlerin çeşitliliğine ek olarak, haberde egemen söylemi, diğer bir deyişle bağlam içinde gücü temsil eden kaynaklar mı kullanılmaktadır yoksa mağdur konumunda olan güçsüz taraftan kaynak ve görüşlere de yer verilmekte midir konusu da söylem açısından önemlidir. İnal'ın belirttiği üzere, farklı eleştirel söylem analizi kuramcılarının ortak vardığı nokta, basının profesyonel ideolojisinin, var olan güç/iktidar yapısını pekiştirdiği yönündedir.¹⁴⁸ Eleştirel haber söylemi analizlerinde, haberde kimin ve nasıl konuştuğu üzerinde odaklanılan temel analiz sorularındandır. Analizimizde karşılaştığımız ortak kaynak ve yorumcular Tablo 9'daki gibi gruplanmaktadır:

Tablo 9: Haberlerde başvuru kaynak ve yorumcular

1	Akademisyen
2	Asker, emniyet, askeri bildiri / belge
3	Dernek, sendika vb. örgütler
4	Mağdur yakınları, tanıklar, vatandaş
5	Sanatçı, yazar vb.
6	Siyasiler
7	Diğer

33 yıl içerisinde 12 Eylül anma haberlerinde tüm gazeteler incelendiğinde, en çok başvuru kaynak ve yorumcular; siyasiler ve mağdur vatandaş, yakınları, tanıklar, vb.dir. Bu iki grubu takiben asker ve orduyu ilgilendiren kaynaklar ve dernek, sendika, örgüt, vb. kaynaklar gelmektedir.

Yıllar içindeki dağılıma bakıldığında, tahmin edileceği üzere, askeri kaynakların ağırlıklı görüldüğü yıllar 1981-1989 yılları arasındadır. Mağdur ve yakınları görüş ve yorumlarına ise bu tarihten itibaren ilk defa başvurulmakta ve özellikle 2000'lerin sonlarında artış göstermektedir. Kaynak ve yorumcular içinde yıllar arasında en sabit seyri siyasetçi görüşleri göstermektedir.

¹⁴⁸ **Ibid.**

Yorumcularla ilgili ilginç bir tablo gazeteler arasındaki farklılaşmalarda görülmektedir. Cumhuriyet haberlerinde en çok başvurulan kaynaklar; dernek, sendika ve sol örgütler ve hemen arkasından mağdur ve yakınları olurken, Hürriyet gazetesinde birinci sırada askeri kaynaklar, ardından siyasiler yer almaktadır. Zaman gazetesinde ise 2000'ler sonrasındaki haber sayısı artışı ve mağduriyet haberlerinin de aynı zamana denk düşen artışına paralel olarak, mağdur ve yakınları görüşleri ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 10: Haberlerde başvurulan kaynak ve yorumcuların gazetelere göre dağılımı

	Toplam gazeteler		Cumhuriyet		Hürriyet		Zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Akademisyen	4	4%	2	3%			2	8%
Asker, emniyet, askeri bildiri / belge	17	17%	10	16%	6	33%	1	4%
Demek, sendika vb. örgütler	17	17%	17	28%				
Mağdur yakınları, tanıklar, vatandaş	26	25%	15	25%	1	6%	10	42%
Sanatçı, yazar vb.	3	3%	1	2%	2	11%		
Siyasiler	26	25%	14	23%	5	28%	7	29%
Diğer	10	10%	2	3%	4	22%	4	17%
Toplam	103	100%	61	100%	18	100%	24	100%

II.C.2. 12 Eylül Söylemlerinin Tarihsel Sürece Paralel İncelemesi

Bu bölümde, incelenen üç gazetenin 33 yıl boyunca 12 Eylül günlerinde, darbeyle ilgili yaptıkları haberlerin söylemini, dönemlerinin mevcut siyasi yapısıyla birlikte değerlendireceğiz. Söylem analizini tarihsel süreç arka planıyla bir arada kurgulamamızın ana sebebi, gazetelerin konuyu gündeme nasıl taşıdıkları ve ele alış biçimlerinde yıllara göre ortaya çıkabilecek farklılaşmaları tespit etmek ve bu farklılaşmaların bütünsel bakış açısı ile bağlantılarını görebilmektir.

Diğer taraftan, 12 Eylül 1980 askeri darbesi, konunun anımsanması ve aktarımı bağlamında, farklı kesimlerin farklı dönemlerde kendi çıkar ve söylemlerini desteklemek adına araçsallaştırdığı, diğer bir deyişle geçmişin kullanıldığı bir konu olabilmektedir. İngiliz tarihçi Peter Burke'ün bahsettiği gibi, artık ne anılar ne de geçmişi anlatan

kayıtlar nesnel kabul edilmektedir, zira her ikisinde de seçimler, yorumlar ve çarpıtma toplumsal olarak koşullandırılmıştır. Diğer bir deyişle, bir görme biçimi aynı zamanda bir görmeme biçimidir; bir hatırlama biçimi de aynı zamanda bir unutma biçimine işaret etmektedir.¹⁴⁹ Buradan hareketle, 12 Eylül darbesinin bir anlamda kendi gerçekliğinden çıkarak, darbenin yapıldığı günden bugüne dek geçen süre boyunca dönem dönem anlam değişimine, bir nevi kostüm değişimine uğramış olduğu varsayımını, içinde bulunulan mevcut tarihsel süreç ile bağlantı kurarak test etmeye çalışacağız.

Analiz kapsamında, öncelikle içeriklerin yaklaşım ve çerçevelerini rakamlar üzerinden genel bir bakış açısı ile sunacağız. Sonrasında tarihsel süreç içerisinde kırılma noktalarına değinerek, yaklaşık 10 yıllık dönemler halinde gazetelerin 12 Eylül'ü hangi bağlamlarda, nasıl bir söylemle 33 yıl boyunca okuyucularına aktardığını ve söylemlerindeki değişimleri örneklendirerek inceleyeceğiz.

II.C.2.a. Rakamlarla Genel Bakış

Bu bölümde gazete içeriklerinin söylem açısından çizdiği resmi genel tonu / yaklaşımı ve çerçevesi üzerinden inceleyeceğiz. Haber ve köşe yazılarının yaklaşımlarını dört temel kategori üzerinden değerlendirdik: 12 Eylül 1980 askeri darbesine olumlu yaklaşan, olumsuz yaklaşan, nötr / bilgi verici ton ve alakasız darbe haberleri. Olumlu yaklaşım, bir anlamda “darbe iyi ki oldu, gerekliydi, başarılı olmuştur,” vb. söylemdeki haberler için bir grup oluştururken, darbeyi sorgulayan, uygulamalar ve sonuçları itibarıyla olumsuzluklara değinen yaklaşımdaki içerikler ise olumsuz tona sahip haber grubunu oluşturmaktadır. Sade bilgi verici amaçlı, herhangi bir yargı bulundurmayan haberler nötr grubu oluştururken, içinde herhangi bir yargı veya yaklaşım belirtmeden sadece bir şekilde “12 Eylül, askeri darbe” vb. kelimeleri geçen ancak ana odağında darbe olmayan haberleri de alakasız haberler grubu altında toparlanmaktadır. İçeriklerin çerçevesi ise iki gruptan; epizodik ve tematik çerçevelerden oluşmaktadır.

¹⁴⁹ Schudson, **op. cit.**, s. 181

33 yıl boyunca 12 Eylül günlerinde yayımlanan ilgili baş sayfa haber ve köşe yazıları incelendiğinde, çoğunluğun 12 Eylül darbesine yönelik olumsuz bir yaklaşımla yazıldığı görülmektedir. Toplam 221 içeriğin 145'i olumsuz iken, bu kategoriye arkadan 44 içerik ile tarafsız / bilgi verici grup takip etmektedir.

Yıllar içinde dağılıma bakıldığında, darbeye dair olumlu tonda yapılmış haber ve köşe yazılarının neredeyse tamamı 1990 yılına kadar görülmektedir. Bununla birlikte 1987 tarihine kadar hiç olumsuz yaklaşımlı haber veya köşe yazısı görülmemekte, bu tarihten itibaren ise olumsuz yaklaşım giderek ağırlığını arttırmakta ve özellikle 2000'ler sonrasında çok yükselmektedir. Nötr / bilgi verici haberler, diğerlerinin aksine 33 yıla yayılmış olsa da ağırlıklı olarak 80'li yıllarda karşımıza çıkmaktadır.

Gazeteler bazında baktığımızda, olumsuz haber oranı en yüksek Cumhuriyet gazetesi içinde tespit edilmektedir.¹⁵⁰ Burada dikkat çekici nokta, darbeye olumlu yaklaşımın en çok getirildiği dönemlerde bile Cumhuriyet'te darbeyi olumlayan haber oranının, diğer gazetelere göre çok daha düşük seviyede kalmasıdır. Cumhuriyet'te toplam 146 haber ve köşe yazısının sadece 3'ü olumlu tona sahiptir. Zaman gazetesinde de yine Cumhuriyet'e benzer şekilde olumsuz tonda haber sayısı daha yüksek orandadır.

Tablo 11: Gazeteler bazında içeriklerin 12 Eylül 1980 darbesine dair yaklaşımları

	Toplam gazeteler		Cumhuriyet		Hürriyet		Zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Alakasız / kararsız	11	5%	5	3%	5	11%	1	4%
Nötr / bilgi verici	44	20%	23	16%	13	28%	8	29%
Olumlayan	21	10%	3	2%	16	34%	2	7%
Olumsuzlayan	145	66%	115	79%	13	28%	17	61%
Toplam	221	100%	146	100%	47	100%	28	100%

¹⁵⁰ Gazeteler bazında haber tonlarının yıllara göre dağılımını detaylı gösteren tabloyu Ekler bölümünde Ek 2'de görülebilir.

Hürriyet gazetesinde ise, diğer iki gazeteden farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Hürriyet'in yayımladığı haberler içinde en çok 12 Eylül darbesine yönelik olumlu haberler yapılmaktadır. Toplam 47 içeriğin 16'sı olumlu tona sahipken, arkadan olumsuz ve bilgi verici iki grup eşit oranda gelmektedir. Hürriyet'teki içerik sayısının 80'lerde sonraki yıllara göre daha yüksek olması ve bu dönemde hali hazırda genel söylemin olumlu olması bu tablonun çıkmasına kaynaklık etmektedir.

Türler bazında bakıldığında ise, köşe yazıları içinde olumsuz yaklaşımın, haberlere göre daha yüksek oranda olduğu tespit edilebilmektedir. Köşe yazılarının %72'si olumsuz tona sahipken, haberlerin ancak yarıya yakını olumsuz tondadır. Köşe yazarlarının özel kaleminden çıkan bu yazılar, gazetenin genel çizgisi etrafında kurulan haberlerden bir nebze daha bağımsız olabildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu tablo beklenen bir sonuçtur.

Tablo 12: Türler bazında içeriklerin 12 Eylül 1980 darbesine dair yaklaşımları

	Toplam gazeteler		Haber		Köşe yazısı		Yazı Dizisi	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Alakasız / kararsız	11	5%	4	5%	7	6%	0	0%
Nötr / bilgi verici	44	20%	22	28%	19	15%	3	17%
Olumlayan	21	10%	11	14%	9	7%	1	6%
Olumsuzlayan	145	66%	42	53%	89	72%	14	78%
Toplam	221	100%	79	100%	124	100%	18	100%

İçeriklerin epizodik (öyküleyici) veya tematik (olay odaklı) çerçeveleme incelemelerinde, büyük çoğunluğun, öyküleyici bir çerçeveye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Toplam 221 haber ve köşe yazısının 158'i öyküleyici, 63'ü ise tematik çerçeveye sahiptir. Bu analiz kapsamında gazeteler ve türler arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir.

Tablo 13: İçeriklerin çerçeveleme tiplerine göre dağılımı

	Toplam gazeteler	
	n	%
Epizodik	158	71%
Tematik	63	29%
Toplam	221	100%

II.C.2.b. 10 Yıllık Aralıklarda Söylemde Değişimler

12 Eylül günlerinde yayımlanan ilgili haber ve köşe yazılarını söylem açısından incelediğimizde, içerik analizi kısmında ortaya çıkan yıllara göre değişim ve kırılma noktaları, söylem analizinde ortaya çıkan kırılmalara tam denk düşmemektedir. Buradan hareketle, bu bölümde 33 yıllık haberlerin söylemini 10 yıllık aralıklar halinde inceliyor olacağız.

Genel bir değerlendirme olarak, darbe sonrası 80'lerde olumlu tonda başlayan anma içerikleri, 80'lerin sonu 90'lar itibariyle yön değiştirmeye başlamakta ve kırılmalar gazeteler özelinde değişim göstermektedir. Yaşanan en önemli diğer bir kırılma ise 2000'lerin ortaları itibariyle görülmekte ve söylemlerde dönemin güncel konuları bağlamında değişimler tespit edilmektedir.

II.C.2.b.i. 1981-1889: Mesafeli / Destekçi Yaklaşım - “Minnetle Kutlamanın Dayanılmaz Hafifliği”

II.C.2.b.i.a. Tarihsel Arka Plan

1980'li yıllar darbenin hemen ertesi olarak, darbe uygulamaları ve kısa vadeli sert sonuçlarının çok yoğun yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. Asker fiili olarak iktidarda bulunmakta, 1983'te darbeden sonra ilk seçim, askerinin yönlendirmesi ve hâkimiyeti altında yapılmakta ve Turgut Özal Başbakanlık koltuğuna otururken, Kenan Evren Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir. Milli Güvenlik Kurulu üyelerinin ve ordudan birçok başka askerinin sivil kadrolara yerleştiği bir dönemdir. Dolayısıyla hayatın her alanında askerî bir yaklaşım hâkimdir.

Mevcut şartlar böyle iken, medya da genelden farksız olarak, baskı altında bulunmaktadır. Yasaklı haberlerin olduğu, sakıncalı yayımlar dolayısıyla mevcut birçok gazetenin en az bir kere kapatıldığı bir dönem söz konusudur. Devlet / asker eliyle sansürün açıkça, herkes tarafından bilinen bir durum olarak yaşandığı, haber alma

özgürlüğünün yok sayıldığı bir medya görüntüsü hâkimdir. Bu durumu, 1980-1983'te de Hürriyet Gazetesi'nde çalışmış olan, aynı zamanda eski BBC Türkiye temsilciliği görevini de yürütmüş, gazeteci Ragıp Duran'ın sözleri net bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Selimiye Askeri Kışlası'nda kıyırık bir yüzbaşının imzasıyla haber yapılıyordu. 'Şu haber görülmeyecektir' gibi emirler geliyordu. Sonra haber yapmak için oradan haber beklemeye başladık. Sonrasında işi azıttı yüzbaşı; 'En fazla çift sütundan kullanılacaktır, resim verilmeyecektir' gibi işin teknik yanını içeren emirler geldi. Adam orada sansür yapa yapa gazeteci oldu. Bizimkiler gazeteciyken sansürcü oluyor. O yüzbaşı sansürcüyken gazeteci oluyor. Diyalektik pozisyonlar...*”¹⁵¹

Özetle 12 Eylül döneminde basın, üzerindeki askeri baskı ve yasaklamalar nedeniyle apolitik bir tavır benimsemek durumunda kalmakta ve bu durum beraberinde magazin haberciliğinin ön plana çıkmasına da yol vermektedir. 80'lerin sonuna doğru geldiğimizde bu baskıların, darbenin ilk yıllarındaki sert uygulamalara göre bir nebze daha hafiflemeye ve görece normalleşmenin yaşanmaya başladığı söylenebilmektedir.

Bu duruma paralel olarak, 80'lerin sonu medyanın 90'larda tam dönüşümünü yaşayacağı yapısal değişimin de ilk sinyallerini verdiği yıllardır. Türkiye'nin başta ekonomik olmak üzere siyasal ve toplumsal yapılanmasında önemli bir kırılma yaratan 24 Ocak Kararları gazetecilik alanında da pek çok açıdan dönüm noktası sayılabilecek bir değişim sürecini başlatmaktadır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal basın alanında, ileriki yıllarda olacakları, 80 sonlarında “iki buçuk gazete kalacak” sözleriyle de betimlemektedir.¹⁵²

II.C.2.b.i.b. Gazetelerin 12 Eylül Söylemleri

80'lerin bu arka planı çerçevesinde gazetelerin söylemlerinde ortaya çıkacak tablo rahatça tahmin edilebilmektedir. Gazeteler bu yıllarda darbeye dair olumlu yaklaşıma

¹⁵¹ Ragıp Duran, “90'larda Medya ve Kürtler”, **Toplum ve Kuram Dergisi**, Bahar 2014, no:9. <http://apoletlimedya.blogspot.com.tr/2014/06/90larda-medya-ve-kurtler.html>

¹⁵² Murat Özgen, **Toplumsal Olaylarda Medyanın Etkinliği ve Rolü**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, no. 24-26.

sahip veya tarafsız / bilgi verici haberler yayımlamaktadır. Diğer taraftan tüm basının üzerinde bulunan bu baskı ortamında bile, gazetelerin söylemleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir.

Darbenin ilk yıllarında destekçi olan Cumhuriyet gazetesi, birkaç yıl sonra daha mesafeli durarak, ağırlıklı olarak nötr / bilgi verici haberler sunmaya başlarken, Hürriyet gazetesinde 80’ler boyunca darbeye dair ortaya çıkan genel yaklaşım net bir şekilde olumlu okunmaktadır.

Cumhuriyet 1981 yılında dış basından darbeye ilişkin olumlu bir değerlendirme yazısı yayımlarken, “yabancı ülkelerin bile darbeyi desteklediği” mesajını vermektedir. The Economist dergisinde çıkan bir yazıyı haberleştirerek, “Askeri yönetim, yeni bir tür demokrasiye geçişi amaçlıyor” başlığı altında, darbeyi ve askerleri olumlayan ve övgü ile bahseden bir söylem inşa etmektedir. Dolayısıyla haberde yer verilen kaynak bir anlamda haberin söylemini doğrudan oluşturan etmen konumuna gelmektedir:

“The Economist, Türkiye’yi yönetmekte olan generallerin dev sorunlarla uğraştıklarını ve tarafsızlık anlayışını getirdiklerini söylüyor. (...) Ülkede kanun ve nizam hâkimiyetini sağlamada büyük başarı gösteren askeri yönetimin bu nedenle halkın çoğunluğunun desteğini koruduğunu kaydeden The Economist, yönetimin terörizm sorunu üzerine giderken tarafsız davranmaya büyük bir titizlik gösterdiğini belirtmektedir.”

(12 Eylül 1981, Cumhuriyet)

Hürriyet’in 80’li yıllar boyunca 12 Eylül anma haberleri, “kutlama ve askere minnettar olma” söylemleriyle, darbeyi öven olumlu yaklaşımda içeriklerdir. Bu söyleme en güzel örneklerden bir tanesi 12 Eylül 1983 tarihli Hürriyet manşetidir. “Seçim bildirisi açıklandı: MDP KİT’leri elden çıkarmayı planlıyor” başlıklı haberde, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) Genel Başkanı Turgut Sunalp’in 12 Eylül askeri darbesine yönelik “kutlama mesajına” yer verilmektedir. Ana odağı o dönem yapılacak olan seçim ve buna yönelik MDP’nin bildirgesini açıkladığını konu edinen haberde Sunalp’in 12 Eylül’ün 3. yıl anmasına dair sözleri dikkat çekmektedir:

“12 Eylül harekâtının 3. yıldönümünü heyecanla kutlarken bu harekâti emir ve komuta zinciri içinde gerçekleştiren kahraman ve şerefli Türk Silahlı Kuvvetleri’ne minnet ve şükranlarımızı sunuyoruz.”

(12 Eylül 1983, Hürriyet)

1983 tarihli bir başka Hürriyet haberinde ise “12 Eylül öncesinde şiddet vardı ve darbe ile huzur geldi” söylemi içinde darbe olumlu yönde anılmakta ve Milli Güvenlik Kurulu’nun icraatlarından olumlu bir şekilde bahsedilmektedir. “Konsey 1980’den bu yana 581 kanunu kabul etti” başlıklı haberde şu cümlelere yer verilmektedir:

“12 Eylül 1980 tarihinden bu yana ülkede huzur ve güven ortamı sağlandı. Türkiye’yi bir kan ve gözyaşı ortamına sürükleyen, kökü dışarıdaki terör odakları bir bir yok edildi. Güvelik kuvvetleri, terör odaklarına karşı giriştikleri amansız mücadeleyi büyük bir başarıyla sonuçlandırdılar, terörle mücadelede tüm uluslara seçkin bir örnek oldular. (...) Parlamenter demokratik düzene geçiş için açıklanan takvim adım adım uygulandı, verilen sözler bir bir tutularak, önce Danışma Meclisi oluşturuldu. (...)”

(12 Eylül 1983, Hürriyet)

Ana akım medyanın öncüsü konumunda Hürriyet birincil kaynaklardan çıkan darbeyi olumlayan söylemde yayımlar yaparken, Cumhuriyet daha tarafsız / sade bilgi verici anma haberler yapmaktadır.

80’lerin sonlarına doğru gelindiğinde darbeye dair olumsuz yaklaşıma sahip ilk köşe yazısı ile karşılaşmaktadır. Cumhuriyet gazetesinde, darbenin 6. yıldönümü olan, 1987 yılında Ali Sirmen’in “Dünyada Bugün” köşesinde kaleme aldığı, “Oniki Buçuk Eylül” başlıklı yazısı, 12 Eylül rejimi ve uygulamalarını “beraberinde yasaklar getirmesi” ve “toplumsal muhalefetin susturulması” söylemi ile eleştirmektedir. Yazıda aynı yıl yürürlüğe giren Erken Seçim Yasası’nı, 12 Eylül rejimini devam ettirmek için atılmış bir adım olmasından ötürü karıt görüşler dile getirilmektedir. Böylelikle

Sirmen'in yazısı darbeye dair olumsuz yaklaşım getiren ilk köşe yazısı olmaktadır. Yazıda kaleme alınan bir kısım eleştiri aşağıdaki gibidir:

“Türkiye’de 12 Eylül rejiminin en büyük günahlarından biri, ülkemizdeki ‘siyasal-ekolojik’ dengeyi bozmuş olmasıdır. Nitekim tüm muhalefet odaklarının susturulduğu, siyasal partilerin kapısına kilit vurulduğu, demokratik kuruluşların, derneklerin, sendikaların yerle bir edildiği, aydınların baskı altında tutulduğu, düşünce üreten üniversitelerin YÖK sultasına sokulduğu bir ortamda ekolojik denge bozulmuş ve şeriatçı akımlar çok büyük bir tehlike olarak boy göstermişlerdir.”

(12 Eylül 1987, Cumhuriyet)

Diğer taraftan aynı gün, Hürriyet, ne baş sayfada ne de bir köşe yazısında 12 Eylül darbesini anmaktadır, sadece iç sayfada gördüğü iki küçük haberi bulunmaktadır. “12 Eylül’ün yıldönümünde Ramada Oteli’ne bomba” ve “Avrupa’da 12 Eylül gösterileri” başlıkları itibariyle bu haberin yüklendiği anlam ise “huzuru kaçıran 12 Eylül gösterileri” şeklinde okunabilmektedir.

1987 yılında, belirleyici bir yönü olma ihtimali yüksek, not düşülmesi gereken siyasi olay, Kasım ayında yapılacak erken seçimdir. Bu seçim öncesi iktidardaki Anavatan Partisi muhalefetin çok yoğun ve şiddetli itirazlarına rağmen yeni seçim sistemini yürürlüğe koymakta ve gelen bu yeni sistem ile seçimlerden birinci çıkarak TBMM’deki temsil oranını arttırmaktadır. 1987 erken seçimlerinin diğer bir önemli özelliği ise, darbeden sonra siyaset yasağı konan eski liderlerin partilerinin başında girdiği ilk seçim olmasıdır. 1987 12 Eylül’ünde gazetelerin ana gündem maddesini bu erken seçim ve yeni yasa oluşturmaktadır ve bu seçim yasasına oluşan karşıt görüşlerle birlikte muhalif tonda haberler hafif hafif görünür olmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi 1987 yılında Sirmen ile başlayan olumsuz yaklaşımını sonraki yıllarda da farklı muhalif ve eleştirel haber ve köşe yazılarıyla ortaya koymakta ve 12 Eylül darbesine dair söylemindeki kırılmayı yaşamaktadır. Yoğunluklu olarak “Demokrasiye hala geçilememiş olması” ve “12 Eylül uygulama ve yasaklarına

eleştiriler” gibi temel kategoriler üzerinden epizodik bir çerçevede olumsuz söylemini sunmaktadır.

Hürriyet gazetesinde ise karşımıza ilk çıkan olumsuz yazı 1988 yılındadır. Tempo dergisinin dosyasını haberleştiren Hürriyet, “12 Eylül adaletini sorgulama” temasını içeren bu yazıyı baş sayfada küçük bir haber olarak görmektedir. “Tempo araştırdı: Adalette 12 Eylül Kavgası” başlıklı yazıdan çarpıcı açıklamalar aşağıdaki şekildedir:

“Gözaltına alınan, tutuklanan (...) binlerce kişiye ne kadar ‘adil’ davranıldı? Devlet kademelerinin büyük bir bölümünün ısrarla reddettiği ‘işkence altında alınan’ ifadelerin geçerliliği nedir? (...) Bu adaletin aldığı kararların, evrensel hukuk ilkelerine aykırı olduğu için geçersiz sayılması gerektiğini savunanlara sık sık rastlanıyor. (...) Yalnız bir 12 Eylül kurumu var ki, tüm sonuçlarıyla hala devam ediyor: 12 EYLÜL ADALETİ!...”

(12 Eylül 1988, Hürriyet)

Haberde özellikle adil, işkence altında alınan ve 12 Eylül adaleti ifadelerine vurgu yapılmakta ve soru cümleleri kullanarak aslında olumsuz verilebilecek cevapların altı çizilmektedir.

Bu haberde gördüğümüz sert ve sorgulayıcı söyleme rağmen, Hürriyet aynı gün daha yumuşak dile sahip, bilgi verici, hatta 12 Eylül sonrası dönemi öven bazı yorumlarıyla olumlu bir yaklaşım getiren başka bir haberi manşetten vermektedir. Uğur Dünder tarafından kaleme alınan “Batı’dan ‘pişman göç’ün içyüzünü açıklıyoruz: ‘Kaçaklar Kampı’ndan Türkiye’ye kaçış” başlıklı haberde, darbe sonrası Türkiye’den Yunanistan’daki Lavrion Kampı’na gidenleri “pişman oldular, dönüyorlar” anlamı yükleyerek sunmaktadır. Bir anlamda, Cumhuriyet’in tam aksine, Hürriyet sonraki yıllarda da göreceğimiz, darbeye dair geliştireceği tonda arada kalmışlık halini sergilemektedir.

Özetle, 1980-1989 yılları arasına genel olarak baktığımızda, Cumhuriyet gazetesinde darbeye dair olumlu ton kullanılan bir haber veya köşe yazısına, 1984

yılından sonra bir daha hiç rastlanmamaktadır. Bununla birlikte 1986 yılına kadar da hiç olumsuz tonda haber veya köşe yazısı görülmemekte, ağırlık bilgi verici haberlerde olmaktadır. 1990 sonrasında ise yayımlanan tüm içeriklerin neredeyse tamamına yakını olumsuz tona sahiptir.

Hürriyet gazetesinde ise 80'li yıllarda genel söylem olumlu tonda olmakta bununla birlikte, zaman zaman bilgi verici tarafsız haberler de sunulmaktadır. Sonraki yıllarda da Hürriyet, Cumhuriyet gibi sabit ve kararlı bir eğilim sergilememektedir. Ana akım gazete olarak bu durum değişen mevcut koşullara göre gazetenin de söyleminin değişmesine bağlı okunabilmektedir.

1988 yılında ilk 12 Eylül anma haberiyle devreye giren Zaman gazetesi ise 12 Eylül darbesine dair olumlu ton veya nötr bir yaklaşım getirmektedir. Zaman, bu olumlu yaklaşımı, komünist gruplara karşı olumsuz ton ile bir arada kurmakta ve haberini “darbe öncesi dönemden komünistleri sorumlu tutma” söylemi üzerinden kurgulamaktadır. “Geride kalan yıl: İçeride sindiler, Dışarıda azdılar” başlıklı haber militan bir yaklaşıma sahiptir:

“Bir tarafta vatanın selameti, kardeş kavgasının önlenmesi için istemeye istemeye kışlasından çıkan ordu vardır, diğer tarafta ise ülkeyi kan gölüne çevirip (...) komünistler. (...) Yanlarında ise daima bir yandaşları vardır. Batılı DMEOKRAT DOSTLAR... Ahhh Batılı dostlar (!) ahhh...” (12 Eylül 1988, Zaman)

Bu haberde de yine “şiddete dayalı nedenlerle darbe gerekliydi” vurgusu yapılmakta buna ek olarak Zaman’ın sağ milliyetçi-İslamcı eğilimine paralel olarak darbenin yurtdışı ile bağı kurulmaktadır.

II.C.2.b.ii. 1990-1999: Görmezden Gelen Yaklaşım - “Gündemimiz Başka, Çok Karıştırmayın”

II.C.2.b.ii.a. Tarihsel Arka Plan

1990’lı yılları incelerken değinmemiz gereken iki ana konu, 90’lı yıllara damgasını vuran medya alanında yaşanan büyük yapısal değişim ve bu dönemde asker medya ilişkisinin ne boyutta olduğudur.

90’lar, medya sahiplik yapısının baştan aşağı değiştiği, medyada holdingleşme ve tekelleşme döneminin başladığı yıllardır. 1980 sonrası ekonomi alanında başlayan liberalizasyon, 90’lı yıllarda basını da kapsamaya başlamış, artık gazetecilik kökeninden gelen aile gazetelerinin olduğu dönem bitmekte, yerine büyük sermayelerin sahneye çıktığı ve medya-sermaye bütünleşmesinin yaşandığı dönem başlamaktadır. Bu dönemde dev holdingler ortaya çıkmakta ve bu holdingler medyanın yanı sıra, sanayi, enerji, inşaat ve bankacılık gibi birçok başka sektörde de faaliyet göstermektedir.

Sabah gazetesinin eski sahibi Dinç Bilgin¹⁵³ bu durumu 2010 yılında medya alanından tamamen çekildikten sonra verdiği bir röportajda şu şekilde açıklamaktadır: *“1995’ten sonra Türkiye’de neredeyse bir ganimet paylaşımı yaşanmaya başladı. Diyelim ki enerji dağıtım ihalesi verilecek. Birini İhlas, birini Erol Aksoy’un Show TV’si, birini de bir başka medya kuruluşu alıyordu. Türkiye’de durum böyle garip bir hale gelmişti. (...) 1995-97 yılları arasında ekonominin şekli değişti ve her medya kuruluşunun bir tane bankası oldu.”*¹⁵⁴

Bu yapısal değişimin elbette siyasi ilişkiler bağlamında da yansımaları ve doğrudan etkileri görülmektedir. 90’lar devlet içinde hâlâ ordun büyük güç sahibi olduğu bir dönemi işaret eder. Her ne kadar 80’lerin sonunda siyasetin görece olarak

¹⁵³ Yeni Asır Gazetesi’nin sahibi Şevket Bilgin’in oğlu olan Bilgin gazeteciliğe Yeni Asır Gazetesi’nde başladı. 1985 yılında İstanbul’da Sabah gazetesini yayınlamaya başladı ve sonrasında atv özel kanalını kurdu. Özelleştirme çerçevesinde Etibank’ı aldı.

¹⁵⁴ Neşe Düzel, “Dinç Bilgin röportajı”, **Taraf Gazetesi**, 8 Mart 2010, <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/nese-duzel/bu-ulkede-basin-hukumet-de-kurdu/10345/>

sivilleşmesi, gazete söylemlerini de biraz normalleştirmiş görünse de, 90'larda farklı konuların gündeme gelmesi, asker medya el sıkışmasını beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda 90'lara damgasını vuran önemli konulardan Kürt meselesi ve 1997'deki 28 Şubat muhtırasına, medyanın bir kez daha askeri söylemin sözcüsü olarak görülmesi nedeniyle değinmek önemlidir. O yılların arşivlerine bakıldığında, askerin medya üzerindeki etkisi ve medyanın belki de “gönüllü” olarak okunabilecek tavrı, ana akım gazete söylemlerinde rahatça okunabilmektedir.

Medyanın değişen mülkiyet yapısı ve askerle yürütülen iyi ilişkiler, 90'larda medyanın iktidarda söz sahibi olduğu yıllar olarak yorumlanabilmektedir. Bu süreci dönemin Hürriyet gazetesi genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök şu sözleriyle açıklamaktadır: *“İtiraf edelim o dönemde kendimizi Parlamento'dan bile yüksek görme duygusuna kapıldık. Bu iktidar duygusu, bazılarımıza çok da keyif verdi...”*¹⁵⁵

Duran da 90'lı yıllardaki gazeteciliğin yine asker hâkimiyeti altında olduğunu şu sözleri ile anlatmaktadır: *“90'lı yıllarda gazetecilik/habercilik açısından vahim bir durum vardı: Açın bakın 90'lı yıllardaki herhangi bir gazeteye, Genelkurmay Başkanı ne demişse, hiçbir kontrolden, hiçbir sorgulamadan geçmeden ya manşettir, ya yan manşettir. Bazen de sürmanşet olurdu. Yani onun yeri hazırdır. Genel Kurmay Başkanlığının ya da bizzat Genel Kurmay başkanının açıklaması / demeci / basın toplantısı, ne derse desin, öyle 2. ya da 3. sayfadan verilmez. Bugün egemen medya, kendi arşivine dönüp baksa, çok utanması lazım. (...) Geçmişte, 90'lı yıllarda, iktidar(lar)ın, devletin empoze etmeye çalıştığı terminoloji, egemen medya yönetici ve muhabirleri tarafından çoğu kez gönüllü olarak kabul ediliyordu.”*¹⁵⁶

Genelkurmay medya ilişkisinin “gönüllü olmak” bağlamında değerlendiren Ayşegül Devecioğlu'na göre bu durum doğrudan bir baskıdan çok ordunun basın (toplum) üstündeki kabul görmüş etkisi ve prestijiyile açıklanabilmektedir. *“Türkiye'de*

¹⁵⁵ Yusuf Özkır, “27 Mayıs'tan 27 Nisan'a Asker-Gazete/ci İlişkisi”, **Turkish Journal of Business Ethics**, Kasım 2011, Cilt 4, Sayı 8, s. 100

¹⁵⁶ Duran, **op. cit.**

insanların orduyla devletin kuruluşundan bu yana sürdürdükleri, neredeyse bu ülkeye özgü sayılabilecek bir ilişkileri var. Korku ve saygı karışımı bu algılayış, medya çalışanlarının askerden ya da polisten gelen bilgiye' karşı mesafe almalarını engelliyor.”¹⁵⁷ Yazar bu durumu o dönemde gerçekleşen bir Güneydoğu gezisi ile örneklendirmektedir. “Bu açık korku-saygı-hayranlık ilişkisinin sonucu olarak askerî helikopterle gittikleri bir Güneydoğu gezisinden haber olarak şunları getirmişlerdi: Genç subaylar İngilizce konuşabiliyordu; garnizonlarda tenis kortları, yabancı markaların satıldığı butikler vardı, yemekler güzel, komutanlar kibar ve bilgiliydi. Bu arada binlerce insanın öldüğü, bir kültürün yok edildiği, yaşam alanlarının çöle çevrildiği bir bölgeden geliyordu bu gazeteciler.”¹⁵⁸

II.C.2.b.ii.b. Gazetelerin 12 Eylül Söylemleri

90'lı yılların görünen bu arka planıyla birlikte 12 Eylül anma haberlerinin gündemde nasıl yer bulduğunu incelediğimizde, paralel bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Özellikle ana akım medya Hürriyet'in, 12 Eylül'e dair söyleminde net olmayan duruşu bu resimle örtüşmektedir. Öteki taraftan fikir gazetesi ve bağımsız bir gazete olma özelliğini sürdüren Cumhuriyet, 90'lar itibariyle 12 Eylül darbesine dair olumsuz tavrını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu durumu en iyi sergileyecek örneklerden biri, darbenin 10. yıldönümü olması itibariyle büyük önem taşıyan 1990 yılı 12 Eylül'üdür.

10. yıl anmasının hakkını vererek Cumhuriyet ve Hürriyet, o dönemde artık Cumhurbaşkanlığı görevini Özal'a teslim ederek sahneden çekilen Kenan Evren ile iki büyük röportaj yapmakta ve yazı dizisi olarak yayımlamaktadır. Her iki gazetenin de baş sayfada ikinci haber olarak gördüğü, aynı yıl, aynı gün, darbenin başındaki tepe isimle yaptıkları bu iki röportaj birbirinden tamamen farklı söylem ve çerçevelere sahiptir.

¹⁵⁷ Ayşegül Devocioğlu, “Medyada Uzun Operasyon”, **Birikim**, Mayıs 2001, sy. 116.

¹⁵⁸ **Ibid.**

Cumhuriyet’te Uğur Mumcu tarafından yapılan röportaj, “Mumcu Sordu Evren Yanıtladı” ana dosya başlığı ile verilmektedir. Çok net olumsuz bir yaklaşım ile derlenen sorular, 12 Eylül adaleti sorgulamasını, Evren’in kendi ağzından almaya çalışmaktadır. Mumcu, oldukça ısrarcı ve açık sözlü bir üslup ile haberini “12 Eylül döneminde görülen davalarda yaşanan hukuksuzluklar” söylemi üzerinden kurmaktadır. Haberin söylemine dair çarpıcı örnekler aşağıdaki gibidir:

“Mumcu: Pek çok dava açıldı 12 Eylül’de. Bu davaların sayısını bile unuttuk. Bazı davalar konusunda sizin televizyonda etkileyici, yönlendirici konuşmalarınız oldu. Bugün 10 yıl sonra değerlendirme yapsak, hata mıydı, neydi bunlar?”

Evren: Efendim, etkileyici konuşmam, mahkemedeki cereyan eden duruşmaları etkilemek için yapılmış değildir. (...) Niye etkilesin? (...)

Mumcu: Şimdi, ihtilal lideri televizyonda böyle konuşursa, bağımsız adaletten nasıl söz edilir?”

Evren: Ben adalet mekanizması üzerinde etki yapmak için bunu yapmamış, söylememişim ki, halka duyurmak için yapmışım. Basın da yapıyor bunu. Şimdi halen birçok mahkemeler var, basın pekâlâ bunu duyuruyor.

Mumcu: Şimdi bir devlet başkanı olarak konuşmak ayrı, bir muhabirin bir basın suçu işlemesi ayrı bir olay. Yani sizin büyük etkiniz var, televizyon var tek kanal. Üstelik başka bir tartışma da yok. Yasaklamışsınız tartışmaları...

Evren: Sonra, bizim hâkimlerimiz. O mahkemelerde görev alan hâkimlerimiz, kanunların kendilerine verdiği yetkiler ve önlerine gelen dosyalar üzerine işlem yapar. Benim konuşmalarım oraya girmez. Ben hiçbir hâkimi, hiçbir savcuyu çağırıp da tek kelime söylememişimdir. (...)

Mumcu: Siz tabii hâkimlerle tek tek konuşmadınız, ama çok örnekler sıralayabilirim, belli davalarda bazı hâkimler şöyle ya da böyle bir karar verdikleri için görevlerinden alınırlar. O zaman biz sanık ya da hukukçu olarak, avukat olarak nasıl güvenelim 12 Eylül adaletine? Sorun bu.

Evren: Efendim, şimdi ben, 27 Mayıs’a geelim. 27 Mayıs’ta da o mahkemeler cereyan ederken (...)

Mumcu: *Konumuz 12 Eylül olduğu için. Siz 27 Mayıs'ın sorumlularından değilsiniz ki. Konumuz 12 Eylül.*” (12 Eylül 1990, Cumhuriyet)

Bu röportaj aynı zamanda Cumhuriyet gazetesinde 12 Eylül 1980 darbesine dair yayımlanan ilk yazı dizisi olma özelliğini de taşımaktadır.

Hürriyet'in Evren'le röportajına baktığımızda ise taban tabana zıt bir tablo ortaya çıkmaktadır. Celalettin Çetin tarafından yapılan, “Keşke müdahaleye gerek kalmasaydı” başlıklı röportaj daha ılımlı ve olumlu bir yaklaşımla derlenmektedir. “Darbenin, o dönem terör ve anarşi olması sebebiyle ne kadar gerekli olduğunu” ana tema olarak alan ve “darbesiz 10 yıl tamamladık” temasıyla demokrasiye vurgu yapan bir haber konumundadır.

Cumhuriyet'te Mumcu'nun üslubu ile kıyaslandığında, Hürriyet röportajında daha çok Evren'in hâkimiyeti Çetin'in röportajda sık sık Evren'e “Paşam, Paşam” şeklinde hitabından da okunabilmektedir. Çetin yazının başında Evren'i betimlerken şu sözleriyle olumlu bir hava çizmektedir: “Her zamanki gibi zinde ve spor giysiler içinde olan Evren'le (...)”

“Evren, Hürriyet'e bugün 10. yıldönümü olan 12 Eylül'ü anlatırken önce üstüne basa basa ‘Bence 12 Eylül amacına ulaşmıştır,’ dedi ve ekledi ‘Çünkü 12 Eylül’le demokrasiyi dejenere eden bazı olaylar ortadan kaldırılmıştır. Ve bunun hakiki değerlendirmesini tarih yapacaktır.’”

(12 Eylül 1990, Hürriyet)

Haberde 12 Eylül ve uygulamaları ile önceki dönemin sorunlarının çözüldüğü anlamı yüklenerek darbenin gerekliliğini açıklamakta ve ardından da demokrasiye geçişin sağlandığını anlatarak durumu normalleştiren ve meşrulaştıran bir anlam ortaya çıkmaktadır.

“Evren, ‘Askeri müdahale istenilen bir şey değildir. Bazı ülkelerde oluyor, ama gelenler bir daha gitmiyor. Bizde bu olmuyor. Dikkat edin, bizim

ülkede silahlı kuvvetlerin yaptığı müdahale uzun sürmemiştir. Çünkü demokrasinin yerleşmesinde, silahlı kuvvetlerimizin çok rolü olmuştur’ dedi.” (12 Eylül 1990, Hürriyet)

90'lara genel olarak baktığımızda, Hürriyet gazetesinin ne 80'lerdeki gibi olumlu, destekçi bir taraf aldığını ne de Cumhuriyet'e benzer, darbeye dair ses çıkararak bir taraf aldığını söyleyebiliriz. Aslında tam anlamıyla Hürriyet'in "etliye sütlüye dokunmayan" yılları olarak tanımlanabilir. 90'daki röportajdan sonra, Hürriyet uzun bir suskunluk dönemine girmekte ve bundan sonra konuyu baş sayfada sadece 1994, 2000 ve 2005 yıllarında görmektedir. Köşe yazısı sayı ve içeriğinde de yine limitli kalmaktadır. Ana akım medyanın lokomotiflerinden Hürriyet'in bu tavrı, yukarıda bahsi geçen politik ortam ve askerle kurulan ilişki bağlamında düşünüldüğünde yerini bulmaktadır.

Zaman gazetesinde ise 90'lar boyunca 12 Eylül hiç baş sayfadan görülmemekte; 1991, 1992 ve 1997 yıllarında, ikisi Fehmi Kuru'ya ait olmak üzere toplam üç köşe yazısı bulunmaktadır. Bu üç köşe yazısının da ana odağını 12 Eylül oluşturmamakta, sadece yazının bir kısmında değinilmektedir. Burada dikkat çekici tespit, 1991 yılında Kuru'ya ve 1992 yılında Hekimoğlu İsmail'e ait iki yazı 12 Eylül'e dair olumsuz yaklaşım getirirken, bunu sadece kendi politik konuları üzerinden kuruyor olmalarıdır.

Yazının ana odağında güncel siyaseti konu edinen Kuru "İşbirliği zorunlu ve mümkün" başlıklı yazısında darbeye değinirken, "12 Eylül İslami kesime darbe vurdu" söylemini kullanmaktadır:

"1980 darbesi sonrasındaki gelişmeler en çok bu kesimin (Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi, Islahatçı Demokrasi Partisi) siyasi tabanında silinmez bir etki bırakmıştı. 12 Eylül öncesi, kanlarını feda ederek devlete sahip çıkan ülkücüler, darbe sonrasında devletin işkencehanelerinden geçtiler.” (12 Eylül 1991, Fehmi Kuru, Zaman)

Diğer tarafta İsmail ise, yine benzer söylemle kinayeli eleştirisini getirmektedir:

“İhtilal Konseyi'nin yaptığı en önemli işlerden biri de İmam Hatip Liselerinde kız öğrencilerin başını açtırmak ve kızlarla erkekleri karma okutmak (...)” (12 Eylül 1991, Hekimoğlu İsmail, Zaman)

Yazarın kullandığı ‘açtırmak’ ve ‘okutmak’ fiilleri, bunların zorla yaptırıldığı anlamı ile sunulmakta ve darbeye dair olumsuz söylem, Zaman gazetesinin İslami çizgisi üzerinden kurgulanmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi ise diğer iki gazetenin aksine, 90’lı yıllar boyunca 12 Eylül darbesini birçok alanda ve farklı temalar üzerinden eleştiren haberler ve köşe yazıları yayımlamaktadır. Bu gazetenin anma günlerinde; 12 Eylül uygulamalarının adaletsizliği, insan hakları ihlalleri, işkence ve idam haberleri ile demokrasi vurgusu içeren birçok haber ve köşe yazısı aracılığıyla 12 Eylül’ü gündemin üst sıralarına alarak, okuyucusuna detaylı ve epizodik haberler üzerinden bir 12 Eylül panoraması çizme gayretinde olduğu okunabilmektedir.

Bu yaklaşımla birlikte tarafsız olmaya özen gösterirken, çoğu anma haberinde kendi yayın çizgi ve politikasına uygun sol örgüt ve gruplardan, sendikalardan, vb. sol cenahtan görüşlere başvurarak haberlerinin çerçevesini sol epizodik eğilim üzerinden kurguladığı da ayrıca not düşülmelidir.

Detaylı analizine bakacak olursak, Cumhuriyet’in aslında 90’lı yıllarda 80 darbesine dair o güne kadar konuşulmamış, bahsi geçmemiş işkenceler, idamlar, insan hakları ihlalleri gibi birçok konuyu ele aldığı görülmektedir.

Örneğin; 33 yıl boyunca karşımıza çıkan en detaylı ilk idam haberi 1992 tarihli Cumhuriyet gazetesindedir. Bir yazı dizisi ile konuyu detaylı şekilde işleyen gazete, 12 Eylül hukukunu idam olayları üzerinden çok sert, olumsuz bir tonla eleştirmektedir. Bu haber içinde aynı zamanda ilk bilanço haberine de rastlanmaktadır. 12 Eylül darbesi ve

uygulamaları ile birlikte işkence ve idamlar, gözaltı ve dava sayılarını konu alan ilk haber, bu yazı dizisinin spotuna kadar çıkmaktadır.

Deniz Teznel'in kaleme aldığı "12 Eylül Yargılamaları, Süngünün Ucundaki Hukuk" başlıklı yazı dizisinin ilk gününde, 80 darbesi sonrası gerçekleşen dört idam, sanıkların avukatları tarafından anılarla birlikte aktarılmaktadır. Bu davalarda yaşanan hukuksuzluğa değinilerek "12 Eylül adaleti, ordunun adaletidir" söylemi ortaya çıkmaktadır. Yazının içeriye devam eden sayfasındaki başlık ise Evren'in 1984'te Muş'ta, idam cezasının haklılığını ortaya koymak için söylediği, sonraları çokça hatırlanan sözü "Asmayalım da besleyelim mi?" sözüne referansla "Beslemeyelim, asalım" şeklinde düzenlenmektedir.

Bu dosya için ayrıca ilginç bir logo da kullanılmaktadır. Hukuk terazisinin bir tüfek ile tasarlandığı ve terazinin ağır basan tarafında asker şapkasının konması, konu edinilen hukuksuzluğa dikkat çeken bir görseldir.

Şekil 10: 12 Eylül 1992 tarihli Cumhuriyet haber başlığı ve görseli

"12 Eylül 1980. Postanın toplumu zapturapt altına aldığı gün. Yasakların, işkencelerin, darağaçların başlama günü. Beş generalin ülkeyi yönettiği bu 'olağanüstü' kâbus döneminde 650 bin kişi gözaltına alındı, 210 bin dava açıldı, binlerce insan işkence tezgâhından geçti, 49 insan asıldı."

(12 Eylül 1992, Cumhuriyet)

Bu idam davaları ile ilgili avukat Ali Rıza Dizdar:“(…) *iadeyi muhakemem istemim vardı ve bu istemim sonuçlanmamıştı. Karar hukuk dışıydı. Emir sonucu asıldılar,*” sözleriyle yaşanan hukuksuzlukları anlatmaktadır.

1993 yılında Hürriyet ve Zaman konuyu hiç görmezken, Cumhuriyet ilk “12 Eylül hala devam ediyor” ana temasını taşıyan bir yazı yayımlamaktadır. 1994 yılında ise yine Cumhuriyet’te bir ilk, “darbe ile hesaplaşma” konulu yazı görülmektedir.

“12 Eylülcüler Hesap Versin” başlıklı yazıda, askeri rejimden zarar gören, darbe öncesinde siyaset yapan siyasetçilerden görüşler alınmaktadır. Bu haberde dikkat çekilecek önemli nokta, Cumhuriyet’in görüş alırken sadece kendi politik konumlanmasına uygun düşen kişilerden değil, birçok farklı politik eğilimden gelen siyasetçilerden görüş alarak, yorumcularında çeşitlilik göstermesidir.

Aynı zamanda, 1994 yılında Cumhuriyet’in Deniz Teznel ve Hülya Topçu tarafından kaleme alınan “12 Eylül Karanlığının Çılgılığı” ve “Emir Komuta zincirinde işkence” başlıklı yazı dizisi, çok detaylı bir şekilde o dönem yapılan işkenceleri kamuoyuna sunan bir haber konumundadır. Uygulanan işkencenin sistemli olduğunu tanıklıklara yer vererek anlatan haberde, işkence uygulayan polislerin de tanıklıklarına başvurulmaktadır.

“Kaç kişi işkence yüzünden öldü, kaçısı sakat kaldı, bilinmiyor. Ancak, 171 kişinin işkenceden öldüğü ‘belgelerle kanıtlanabildi’. (...) İşkence iddiaları karşısında yine tek tip açıklamalar yapıldı: ‘Sistemli işkence yoktur, münferit olay vardır.’ Ancak yıllar sonra anlaşılacaktı ki, Türkiye’de sistemli işkence vardı. Yedi yıl siyasi şubeden çalışan 63823 sicil numaralı polis memuru Sedat Caner, 1986 yılında işkencenin sistemli bir şekilde yapıldığını açıkladı.” (12 Eylül 1994, Cumhuriyet)

Haberde aynı zamanda işkence konusuna dikkat çekmek için işkence yöntemlerinden “filistin askısının” temsili bir fotoğrafı kullanılmaktadır. Darbeden 14 yıl sonra bu denli sert bir üsluba sahip görselin kullanılması oldukça dikkat çekicidir.

12 Eylül karanlığının çığlığı...

ÇAĞLAR BOYU YÖNTEM AYNI

Filistin askısı favori işkence

Dünyada insanlık tarihi kadar eski olan işkence her dönemde uygulanmış. Kimi zaman kişileri dini inançlarından vazgeçirmek için kimi zaman da sivas inançlarından vazgeçirmek için uygulanan işkence. Türkiye'de işkence konusunda diğer ülkelerden geri kalmadı. Günümüzde hala yapılan işkence, oğlanistisi dönemlerde daha da yoğunlaştı. 12 Eylül askeri darbesinden sonra ise had safhaya ulaştı. Yapılan araştırmalara göre, Türkiye'de en sık uygulanan işkence yöntemi kaba davak. Filistin askısı, cinsel organlardan, ağzından veya parmak uçlarından elektrik verme. Araştırmalara göre Türkiye'de işkence yöntemleri şöyle:

- Gözleri bağlama.
- Tehdit, aşoğulama, belli şeyleri söylemeye zorlama, küfür.
- Zorla marj söyletme.
- Tıbbi bakımdan yoktan bırakma.
- Uykusuz bırakma.
- Sert cisimlerle gövde veya cinsel organlara, başa vurulması.
- Aç bırakma.
- Hücrede tecrit.
- Elektriklerle gövdeye, cinsel organlara, ağza elektrik verilmesi.
- Kedi ile insanı aynı çuvala koymak ve çuvala sopayla vurarak kedinin saldırıya geçmesini arttırmak.
- Basınç soğuk su ile iletme.
- Zorla ayakta tutma.
- Falaka.
- Sasız bırakma.
- İşkence gören başkalarını severtirme, dinletme.
- Filistin askısıyla ters, düz asma.
- İple ellerin, ayakların, vücudun bağlanması.
- Kulaga ve başa sert cisimle sürekli vurulması.
- Cinsel organlara şiddet uygulanması, vajina veya makata sert cisimler sokulması, ırza tecavüz.
- Sahte idam denemesi.

Emir komuta zincirinde işkence

Darbe; siyasetin yasaklanması, parti, sendika, dernek ve tüm demokratik kitle örgütlerinin kapatılması, gazeteci, yazar, eğitimci, öğrenci, bilim adamı, siyasi lider gözlemeksizin binlerce insanın cezaevlerine konulması, tüm demokratik hakların ortadan kalkmasının yanında, işkencenin de yoğunlaştığı dönem oldu. Bu dönemde 650 bin kişi gözaltına alındı. 15 günlük yasal gözaltı süresi önce 30 güne, daha sonra 90 güne çıkarıldı. Binlerce insan emniyet müdürlüklerinde ve askeri tesislerde işkenceyi yaşadı. İşkence sonucunda ölenler oldu, sakat kalanlar oldu. Kaç kişi işkence yüzünden öldü, kaç sakat kaldı, bilinmiyor. Ancak, 171 kişinin işkenceden öldüğü "belgelerle kanıtlanabiliyor."

Ölümlerden sonra resmi ağzardan hep aynı sözler döktü:

"Başını duvara çarparak öldü... Emniyet müdürlüğünden atılarak intihar etti... Kalp yetmezliğinden öldü... Hücrede kendini astı... Merdivenlerden düştü..."

İşkence iddiaları karşısında yine tek üp açıklamalar yapıldı:

"Sistemli işkence yoktur, miniferli olaylar vardır..." Ancak yıllar sonra anlaşılacaktır.

Şekil 11: 12 Eylül 1994 tarihli Cumhuriyet haber başlığı ve görseli

1995 yılı darbenin 15. yıldönümü olmasına rağmen, Hürriyet ve Zaman gazeteleri yine konuyu es geçmekte, Cumhuriyet ise yazı dizisi, köşe haberi ve normal haberler ile konuyu darbeyi olumsuzlayan bir yaklaşımla gündemine almaktadır.

Darbenin üzerinden geçen 17 yıl sonra Hürriyet gazetesinde ilk defa tam anlamıyla 12 Eylül darbesine dair olumsuz bir yaklaşım taşıyan bir köşe yazısı yayımlanmaktadır. Bekir Coşkun tarafından kaleme alınan "Tencere Dibin Kara" başlıklı köşe "12 Eylül'ü sorgulama" niteliği taşıyan, "12 Eylül darbesi bir düzendi," "ordu/asker için içindeydi" ve "solu ezdi" temaları taşıyan bir yazı olmaktadır:

"Solu, emekçi kitleleri, demokratik unsurları iyice ezip, sivil sistemde denenip yapılamayan, serbest piyasa ekonomisinde silahların gölgesinde yerli yerine oturtmak için bir tür tiyatro muydu? Yapılan neydi?" (12 Eylül 1997, Bekir Coşkun, Hürriyet)

Özetle, 90'lı yıllarda görünen resim, darbeye dair ortaya konulan yaklaşımın ve aynı zamanda, yaklaşım aynı olsa da, içindeki söylemlerin gazeteler arasında farklılaştığıdır. Hürriyet'in 90'larda hem 12 Eylül'e dair yayımladığı anma haberlerinin sayısını azaltması hem de belirsiz tavrı bir yanda dururken, diğer tarafta Zaman ve Cumhuriyet gazetelerinin olumsuz yaklaşımları içinde değişen söylem ve temaları görülmektedir. Ortaya çıkan tabloda, hem haber sayısı hem de muhalif tavrı ile Cumhuriyet, dönemin mevcut değişkenlerinden bağımsız tavrını sabit bir şekilde sergilemektedir.

II.C.2.b.iii. 2000-2013: Baskın Olumsuz Yaklaşım - “12 Eylül, kime göre neye göre: Yeni Düzen İçinde Yüzleşme Çırpınıları”

II.C.2.b.iii.a. Tarihsel Arka Plan

2000 ve sonrasında siyasi alanda yaşanan ana konu ve bu dönemde gerçekleşecek tüm olaylara arka fonu oluşturan, AKP'nin 3 Kasım 2002'de gerçekleşen genel seçimlerde birinci parti çıkması ve günümüze dek iktidarda kalmayı başaran tek parti olması ve bu dönemde ortaya koyduğu politikalarıdır.

Bu bağlamda 2002'yi izleyen yıllarda da medyanın sermaye yapısında değişiklikler yaşanmaya devam etmektedir. Bu dönem, 90'larda ortaya çıkan büyük medya gruplarının, iktidara yandaş ve karşıt olarak iki kutba bölündüğü yıllardır.

2007 yılında Uzan Holding'e ait şirketlerin Başbakanlık'a bağlı faaliyet gösteren devlet kurumu, Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu, (TMSF) tarafından dağıtılmasıyla, Star gazetesi AKP'ye yakınlığı ile bilinen Ethem Sancak tarafından satın alınmıştır. Yine 2007 TMSF tarafından Ciner grubu şirketlerine el konulmasıyla, Sabah-ATV, ortak ihale sonucunda yine AKP'ye yakınlığı ile bilinen Çalık Holding'e 2008 yılında satılmıştır. Diğer taraftan Kanal Türk televizyonunu Gülen cemaatine mensup Akın İpek satın almaktadır.

Böylelikle 2000’li yıllarda iktidara yakınlığı ile bilinen ve bu yönde yayın yapan medya grubu oluşmaktadır. Medyada ortaya çıkan bu yeni durum beraberinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın diğer medya grupları üzerinde daha rahat bir şekilde baskı uygulayabilmesini getirmektedir. Bunun en somut örneklerinden birini; 2009 yılında Maliye Bakanlığı’nın, daha statükocu tarafta yer alan Doğan medya grubuna, Türkiye ticari tarihinin en ağır vergi cezasını (3,76 milyar) kesmesi oluşturmaktadır. Bu cezanın sonucu olarak, o dönem Doğan medya grubu bünyesinde bulunan Milliyet gazetesi el değiştirmek durumunda kalmıştır.

Dolayısıyla 2002 sonrasında, AKP iktidarı ile birlikte medya - sermaye - siyaset ilişkileri yapı değiştirmekte ve artık askeri hâkimiyetin zayıfladığı alanda, iktidardaki siyasal partinin hâkimiyeti görünür hale gelmektedir. Bu durumu dönemin Başbakanı Erdoğan da farklı zamanlarda açık açık dile getirmektedir. 2010 yılında Erdoğan’ın medya patronlarına açık açık söylediği, *“O gazetelerin patronlarına sesleniyorum ‘Ne yapayım, köşe yazarı, hâkim olamıyorum’ diyemezsin. ‘Sen bunun sorumlusunun arkadaş’ diyeceksin. (...) Köşende yazanın maaşlarını sen veriyorsun, yarın feryat etmeye hakkın yok.”* Erdoğan 2012 yılında, gazeteciler ve medya patronları üzerinde uyguladığı baskıyı, şu sözleri ile tekrar dile getirmektedir, *“Ben buradan o medya patronuna ‘yazıklar olsun’ diyorum. Bu adamları köşe yazarları olarak nasıl tutuyorsunuz.”*¹⁵⁹

Ragıp Duran da AKP iktidarı altındaki Türkiye’de değişen medya-siyaset dinamiklerini şu şekilde açıklamaktadır, *“Bugün belki bir askeri vesayet yok ama yine de Erdoğan vesayeti var. Yani medya üzerinde bu kez sivil bir apolet var. (...) Mevcut medya sivil görünümlü askeri bir medyadır hala. Çünkü tepeden inmece, lidere biat ediyor, gerçeği saklıyor, yalanı pazarlıyor. Anlayış militarist bir anlayıştır. Özgür değil, bağımsız değil, demokrat değil... Bir tek Erdoğan’ın askeri üniforması eksik!”*¹⁶⁰ Aynı şekilde Dinç Bilgin de durumu şu sözlerle tasvir etmektedir, *“Gazete dışında işi olmayan medya, siyasetçilerden çekinmezdi. Sadece askerî bürokrasiden çekinirdi. Şimdi ise hem*

¹⁵⁹ <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/tayyip-erdogan-yine-gazetecileri-hedef-aldi-haberi-58283>

¹⁶⁰ Duran, **op.cit.**

askerden hem de siyasetçiden çekiniyorlar. Çünkü tek parti iktidarı nedeniyle şimdi siyasetçiler bir miktar daha güçlü.”¹⁶¹

AKP'nin bir anlamda ikiye böldüğü bu genel medya görüntüsünün yanı sıra, 2000-2013 yılları arasında gazetelerin 12 Eylül darbesine ilişkin söylemlerinde etki sahibi olabilecek birçok farklı önemli konu da gerçekleşmektedir. Çalışmamız kapsamında tüm bu konulara detaylı bir şekilde değinmemize maalesef alan bulunmamaktadır. Fakat yine de siyaset-iktidar-darbe-statüko-vesayet kavramları bağlamında 12 Eylül darbe söylemlerine etki edebilecek bu mevzuların öncelikli olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: 2007 yılında gerçekleşen ve akıllarda '27 Nisan e-muhtıra'sı olarak kalan Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması¹⁶², 2008 yılında AKP'ye açılan kapatılma davası, ilki 2008 yılında açılan Ergenekon davaları,¹⁶³ 2010 yılında (tam da 12 Eylül gününde) referanduma sunulan anayasa değişikliği paketi ve bu paketin içinde yer alan 12 Eylül yargılamalarına olanak tanıyacak madde ve sonrasında 12 Eylül generallerinin yargılanmasıdır.

II.C.2.b.iii.b. Gazetelerin 12 Eylül Söylemleri:

2000 ve sonrası yıllarda gazetelerin 12 Eylül anma haberleri incelendiğinde, önceki yıllara göre en önemli ve görünür farklılaşmanın Zaman gazetesinde olduğu tespit edilmektedir. Zaman'ın 12 Eylül'e dair söylemi, 2000 sonrasında büyük değişim yaşamakta ve tam olarak olumsuz bir ton yakalamaktadır. Gazete, hem haber sayısı ve kapladıkları alan açısından anma haberlerine gündemde geniş yer vermekte, hem de söylem olarak “darbeyi sorgulayıcı” bir boyut kazanmaktadır. Bunun yanı sıra Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinde söylem açısından 00'lerde, 90'lı yıllara göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Cumhuriyet, yine 12 Eylül darbesini;

¹⁶¹ Düzel, **op.cit.**

¹⁶² Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısı ile laikliği konu alan bildirisi internet aracılığıyla gece saat 23.20'de yapılmıştı.

¹⁶³ Davanın temelini oluşturan iddia, 2003-2004 yıllarında hazırlandığı iddia edilen Sarıkız, Ayışığı, Yakamoz ve Eldiven kod adlı planlardır. Sanıklar 2003-2004 yıllarında mevcut hükümeti silah zoru ile devirip anti-demokratik yollarla devlet idaresini ele geçirmeyi planlamak ve bu çerçevede darbe planlarını hazırlamakla suçlanmıştır.

nedenleri, uygulamaları, sonuçları, sorgulaması vb. konuları ana odağına alan bütüncül yaklaşım, olumsuz tona sahip haber ve köşe yazılarıyla ele almakta, Hürriyet ise yine az sayıda haber ve köşe yazısıyla, 12 Eylül'e dair net olmayan söylemini devam ettirmektedir.

Darbenin olumsuz uygulama ve sonuçları, adaletsizlik, mağduriyetler, işkenceler, 82 Anayasası eleştirisi, demokrasi vurgusu, darbeye dış güçlerin rolü, 24 Ocak kararları vb. birçok konu 2000'li yıllarda gazetelerin 12 Eylül anma haber ve köşe yazıları içinde ele alınan konulardır.

Bunların yanı sıra, 2000'lerde önceki yıllara göre ön plana çıkan birtakım söylemler de bulunmaktadır. Başta, "12 Eylül hala tüm sonuçları ve anayasası ile yaşıyor, devam ediyor," "12 Eylül ile hesaplaşma / sorumluların yargılanması / yüzleşme" ve mevcut siyaseti ve iktidarı 12 Eylül bağlamında eleştirme söylemleri, birbirleriyle de bağlantı kurulmak üzere ön plana çıkmaktadır.

Gazeteler özelinde baktığımızda ise, Cumhuriyet'te 2000 sonrasında baskın çıkan konular arasında, "darbe İslam'ın önünü açtı / din vurgusu /şeriat ve irtica tehdidi," "hesaplaşma / yüzleşme / yargılama," "12 Eylül yasa, uygulama ve kurumlarıyla hâlâ yaşıyor" ve mevcut siyaset, iktidar eleştirisi olmaktadır. Zaman ise Cumhuriyet'in 90'lı yıllarda daha çok konu edindiği "darbe bilinçli yapıldı, göz yumuldu" söylemini, anılar ve mağduriyet hikâyeleri içeren haberlerle desteklenmektedir. Özellikle 00'lerin sonlarına doğru "darbe ile hesaplaşılmalı, yüzleşme sağlanmalı" vurgusu ve Ergenekon davaları bağlamında darbe karşıtlığı söylemlerini ön plana çıkartmaktadır. Hürriyet ise 12 Eylül darbesini ana odağa almayan, aldığı da hassas konulara çok bulaşmayan, daha çok demokrasi vurgusu veya 12 Eylül dönemine dair duygusal yoğunluğu çok olmayan anılara değinmektedir.

Özellikle 2005 sonrasında, 12 Eylül mevcut iktidar ile birlikte daha çok anılmaya başlamaktadır. Öncelikle Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri için geçerli olan bu tespit dikkat çeken nokta, gazetelerin mevcut iktidarı konu edinirken, bunu kendi politik konumlanmaları doğrultusunda, farklı bağlamlarda ele alıyor olmasıdır. Cumhuriyet

AKP'yi eleştirirken, Zaman gazetesi iktidarı övme bağlamında 12 Eylül anma haberlerini gündeme taşımaktadırlar.

İktidarın söylemine paralel çıkışlar yapan Zaman, 12 Eylül'ü daha çok 28 Şubat süreci veya 2008 sonrasında Ergenekon davaları kapsamında hatırlatmakta, genel söylemini ise “bir daha böyle darbeler olmasın” üzerine kurarak, Ergenekon davasını tüm darbeler adına bir hesaplaşma olarak görmektedir. Cumhuriyet ise 12 Eylül'ü anarken bir yandan mevcut siyasal düzeni ve iktidarı eleştirmekte, yaşanan dönemin 12 Eylül'e benzediği, baskının mevcut olduğunu ve bir anlamda AKP'nin zaten 12 Eylül ürünü olduğunu söylemine dâhil ederek, 12 Eylül'ün anlamını bu bağlamda konu edinmektedir.

➤ 12 Eylül ve 28 Şubat

Darbenin 20. yıldönümü, 2000 senesinde Zaman gazetesi ilk defa darbeye dair tam anlamıyla olumsuz yaklaşım getiren bir haber yayımlamaktadır. Tam sayfa görülen “Geliyorum diyen darbe” başlıklı yazı dizisinin söyleminde dikkat çeken husus ise, başta belirttiğimiz gibi, 12 Eylül'ü, 28 Şubat muhtırası bağlamında ele almasıdır. Haberin spotuna taşıdığı bu ilişki şu şekilde okunmaktadır:

“12 Eylül 1980 askeri müdahalesi Türkiye’de çok konuşuldu. Hakkında çok şey yazıldı. (...) 12 Eylül’de önemli dersler alınmadığına son olarak 28 Şubat post-modern müdahalesi ile bir kez daha tanık olduk. (...)” (12 Eylül 2000, Zaman)

Haberde dikkat çekici konulardan bir tanesi de söylemin daha çok sağ yorumcular üzerinden kurgulanmasıdır. Dönemin Büyük Birlik Partisi Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'ndan görüş alınan haberde, Yazıcıoğlu'nun nasıl tasvir edildiği dikkat çekmektedir:

“12 Eylül döneminde Ülkü Ocakları Genel Başkanlığı görevinde bulunan ve müdahaleden sonra ‘işkence tezgâhından’ geçenler arasından bulunan Muhsin Yazıcıoğlu(...)”(12 Eylül 2000, Zaman)

Yazı dizisi, konuyu 12 Mart 1971 muhtırasından alarak, darbeye kadar yaşanan siyasal-toplumsal olaylara değinmekte ve 12 Eylül öncesi sokaktaki şiddet, devlet ve askerin bu konuda bir şey yapmadığı, darbe sonrası işkenceler ve antidemokratik uygulamalar gibi birçok konuyu ele alarak darbeye dair olumsuz sorgulayıcı bir söylem getirmektedir. Haberde, darbe ve öncesi dönemin sağ kesimden insanları bir anlamda ‘kullandığına’ değinilmektedir:

“Birtakım kişiler işkencelerden dolayı hayrete düştüklerini söylediler. ‘Size işkence yapmayacaklarını, böyle bir şeye maruz kalmayacağınızı düşünüyorduk, çünkü devletle berabersiniz’ dediler.” (12 Eylül 2000, Zaman)

➤ 12 Eylül ve Hesaplaşma

2000’lerde Cumhuriyet’te “12 Eylül hala yaşıyor” ve “12 Eylül ile hesaplaşılmalı” temalarının çoğu yerde iç içe geçmiş bir şekilde baskın söylem olarak ortaya çıktığından bahsetmiştik.

Darbenin 25. Yıldönümü, 2005 senesinde Oral Çalışlar’ın Cumhuriyet’teki “12 Eylül Hedefine Ulaştı mı?” başlıklı köşe yazısı 12 Eylül’ü aktarım ve toplumsal bellek bağlamında değerlendirmekte ve “12 Eylül’ün tüm yasaları, kurumları ve sonuçlarıyla bugün hala yaşıyor” söylemini taşımaktadır.

“Bugün 12 Eylül. (...) Yaşı 30’dan küçük olanları pek bir şey hatırlamaları mümkün değil. 30 yaş önemli. Demek ki artık 12 Eylül çok geride kalmış bir tarihi dönem anlamına geliyor. Tarihi açıdan böyle, ama sistem ve kurulu düzen açısından acaba 12 Eylül’den ne kadar uzaklaştık? (...) 12 Eylül’ün

üzerinden 25 yıl geçti. Hala 12 Eylül döneminde çıkarılan kanunlar ve anayasa ile yönetiliyoruz.” (12 Eylül 2005, Oral Çalışlar, Cumhuriyet)

Oral Çalışlar’ın 12 Eylül’e ilişkin yazdığı toplam beş yazı 2000 sonrasındır ve bu beş yazının üçü üst üste yıllar olarak hesaplaşma konusuna değinmektedir. 2006’da “12 Eylül’le Hesaplaşmayan Türkiye” ve 2007 yılında “12 Eylül’le Hesaplaşmak...” yazılarında da genel darbe karşıtlığı üzerinden Türkiye’nin hala 12 Eylül’ü yaşıyor olmasına değinmektedir.

Hesaplaşma bağlamında, 2007 yılının anma haberlerinden bir tanesi konuyu dönemin dehşet verici uygulamaları bağlamında ele almaktadır. Cumhuriyet haberinde 78’liler Vakfı’nın 12 Eylül anmasına ve vakfın sözcüsü Celalettin Can’ın sözlerine yer verilmektedir. “Artık Yüzleşme Zamanı” başlıklı yazıda yüzleşme için somut öneri ve istekler talep edilmektedir:

*“(...) Can, bu yüzleşmeyi gerçekleştirmek için bugün 12 Eylül’ün yıldönümünde vahşete varan işkencelerin uygulandığı Diyarbakır Cezaevi önünde olacaklarını söyledi. (...) Darbecilerin en yoğun baskıyı burada uyguladığını dile getiren Can, **‘Pislik yedirmeden, cop sokup, onu yalattmaya, işkenceyle tutukluların birbirlerine hatta köpeğin tutuklulara tecavüz ettirilmesine kadar iğrenç ve ağır vahşet uygulandı. Orada 53 kişi öldü. Binlerce kişi sakat kaldı’ dedi.**” (12 Eylül 2007, Cumhuriyet)*

Yüzleşme için mecliste araştırma komisyonunun kurulmasını ve yargılama taleplerini de dile getiren haberde sol söylemin mevcut olduğu, haberde yer verilen yorumcu itibariyle de rahatlıkla görülmektedir:

“Bu ülkeyi kendisinden çok seven iki kuşağı yok etti. Oluk oluk solcuların kanını akıttı. Amerika’nın yeşil kuşak projesini, Türk-İslam sentezi şeklinde uyguladı. Tarikatları iktidara getirdi. Yargılanmalı bunları yapanlar.” (12 Eylül 2007, Cumhuriyet)

Özellikle 2005 itibariyle haber sayısında ciddi ivme kazanan Zaman gazetesinin de bu tarihten itibaren ‘hesaplaşma, yüzleşme’ söylemine daha ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Örnek olarak 2006 yılında M. Naci Bostancı tarafından kaleme alınan köşe, darbe sonrası sürece eleştirel bakarak “yeterli yüzleşme / hesaplaşma sağlanmadı” söylemini kurmaktadır.

“Gladyo’dan söz edildi, derin devlete gönderme yapıldı, ‘kardeş kardeşe kıskırtıldı’ denildi. Bu tartışmaların ötesinde, doğrudan doğruya bilerek, tarihi bir sorumluluk üstlenme arzusuyla insanların saflar oluşturmaları, politikalar geliştirmeleri, şiddete başvurmaları yeteri kadar çözümlendi mi? (...) ‘Ben şu nedenlerle taraf oldum’ un sorumluluk üstlenen, kendini ve şartları değerlendiren, yönlendirilmenin masumiyeti yerine davranmanın gerçekliğiyle yüzleşen tutumu elbette çok daha önemli.”

(12 Eylül 2006, M. Naci Bostancı, Zaman)

Bu bağlamda yazar, ne sol ne sağ ne de İslamcı kesimin tam anlamıyla bir yüzleşme külliyatını oluşturmadığına değinmektedir. Aktarım bağlamında 12 Eylül sorgulamasını derinleştiren yazar, sanat alanında da yerinde bir yüzleşmenin gerçekleşmediğini belirtmektedir:

“Aradan 26 yıl geçmiş olmasına rağmen hala bu önemli tarihsel dönemeç sanatta edebiyatta yeteri kadar işlenmedi. 12 Eylül filmi diye (...) mahcup bir iki gönderme ve ima dışında dönemi anlatmadıklarını gördük. (...) Sınırlı sayıdaki 12 Eylül romanı ise ya ‘kutsal geçmişe güzelleme’ yapıyor ya da dönemi (...) arka planda sınırlı bir yere yerleştiriyor.” (12 Eylül 2006, M. Naci Bostancı, Zaman)

Yazar, satır aralarında 12 Eylül’ün yeni kuşaklara nasıl aktarıldığına gönderme yaparak, hesaplaşmayı toplumsal bellek bağlamında değerlendirmektedir:

“Türkiye nüfusunun yaklaşık üçte biri otuz yaşın altında. 40 yaşına kadar olanları da katacak olursak 12 Eylül’ü hayal meyal hatırlayanlar ile onu

artık tarihten öğrenilecek geçmiş zamanlara ait bir olay şeklinde değerlendirenler neredeyse nüfusumuzun yarısı. (...) 30 yaşındaki bir genç, onu milattan önce yaşanmış bir olay gibi görmemeli, kendi siyasi ve insani gerçekliğine dokunan, bugüne dokunan bir sıcaklıkla kavramalı.”

(12 Eylül 2006, M. Naci Bostancı, Zaman)

➤ 12 Eylül ve Ergenekon Davası ve AKP

2000’lerde medyanın askerî baskıdan çok iktidardaki siyasal partinin baskısı altında olmasına paralel olarak gazete söylemleri de ikiye bölünmektedir. Politik konumlanmaları doğrultusunda 2014’e kadar Zaman gazetesinin o dönem mevcut ilişkileri kapsamında AKP söylemine paralel bir tablo ortaya koyduğu görülmektedir. Bunun tam karşıtı olarak da karşımıza Cumhuriyet gazetesi çıkmaktadır.

2008 yılında Zaman 12 Eylül darbesini, manşetten gördüğü 2 haber, 1 köşe ve 7 iç sayfa haberi ile toplam 10 haberle hatırlamaktadır. Analize dâhil edilen manşet haberleri ve köşede dikkat çeken durum, yazıların üçünün de 12 Eylül’ü, Ergenekon davası ile ilişkilendirerek işliyor olmasıdır. Haberlerde, 12 Eylül’ü ana odağa almaktan ziyade, daha çok genel “darbeler olmasın” söylemi okunmaktadır. Bu noktada gazetenin haberleri 12 Eylül hatırla(t)masına dair tematik kalabilmektedir.

“Yunanistan’da darbeden söz edeni hastaneye kaldırırılar” manşeti ile haber, 12 Eylül odağından çok, dikkati genel darbe karşıtlığına çekmektedir. Haberde Yunanistan’da cuntanın devrildiği öğrenci eylemlerini başlatan öğrencilerde Dimitrous Papachristou’nun İstanbul Bilgi Üniversite’sinde gerçekleştirilecek bir anma ve hesaplaşma çağrısına katılmak için Türkiye’ye geldiği konu edinmekte ve görüşler alınmaktadır. Zaman ise konuyu şu şekilde dile getirmektedir:

“Ergenekon terör örgütünün hükümeti devirme eylemlerinin kayıtlara geçtiği bugünlerde darbe karşıtları ilginç bir ismi ağırlıyor.”

(12 Eylül 2008, Zaman)

Tematik çerçevede 12 Eylül'e dair bilgi verici / nötr yaklaşım taşıyan haberin, Ergenekon iddianamesi üzerinden darbe karşıtlığı yapmakta olduğu görülmektedir.

Aynı yıl, Zaman gazetesinde Mümtazer Türköne, "28 Yıl Sonra 12 Eylül" başlıklı köşe yazısında, epizodik çerçeve ile 12 Eylül'ün öncesi dönemi, sokaktaki şiddeti ve bu şiddetin kurmaca olduğunu aktarmaktadır: *"Doğal olmayan ise şuydu: Kızılay'a bomba paketlerini koyanlar ile darbe yapanlar aynı kurumun hiyerarşisi içinde yer alıyorlardı."* Fakat yazının ilerleyen bölümlerinde darbeyi hazırlayan süreç bağlamında, konu Ergenekon davası ile ilişkilendirilmektedir:

"Ergenekon terör örgütü, 12 Eylül'de darbe şartlarını olgunlaştıranların örgütü. (...) Bu örgüt, darbeciler de dâhil herkesin başına bela oldu. Şimdi katliam yaptıran, cinayet işleyen devlet içindeki çeteleri tasfiye etme fırsatı doğdu. 28 yıl sonra, bu fırsatı hakkıyla kullanmak zorundayız."

(12 Eylül 2008, Mümtazer Türköne, Zaman)

Yazının geneline bakıldığında, Türköne genel manada 12 Eylül darbesini hazırlayan sürecin sorumlularını bugünkü Ergenekon davasına bağlamaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan tabloda AKP'nin Ergenekon davalarına dair yaklaşımıyla Zaman'ın söylemi arasında bir paralellik söz konusudur.

Zaman gibi Cumhuriyet de AKP'ye ve Ergenekon davalarına açıkça veya dolaylı olarak gönderme yapmakta fakat bunu iktidarı övmek yerine eleştirmek üzere söylemine dâhil etmektedir.

Hikmet Çetinkaya'nın 2012 yılında kaleme aldığı köşe yazısı "ikinci bir 12 Eylül dönemini AKP hükümeti altında yaşıyoruz" söylemi ile mevcut iktidarı 12 Eylül anması bağlamında eleştiren bir yazı kaleme almaktadır.

"AKP 10 yıldır iktidarda... Gazeteciler, bilim inşaları yıllardır zindanda... Soner Yalçın ve arkadaşlarının suçu nedir? Odatv habercilik dışında ne yapmıştır? Tüm kanıtlar ortada ama arkadaşlarımız, bilim insanlarımız

içeride... (...) Eğer 2012 yılında Nazım Hikmet'in kitapları yasak listesindeyse Türkiye'de hiç kimse düşünceyi ifade özgürlüğünden söz etmesin.” (12 Eylül 2012, Hikmet Çetinkaya, Cumhuriyet)

Çetinkaya tarihsel süreçte altını çizdiğimiz 2000'lerin özellikle sonlarında yoğunlaşan iktidarın medya üzerindeki baskısını açıkça dile getirebilmektedir:

“Gazeteciler korkularından Başbakan'a soru sormaktan bile çekiniyor. Neden? Korkularından ve işlerinden atılmamak için! İkinci bir 12 Eylül'ün sivil ve baskıcı rejimini yaşıyoruz.” (12 Eylül 2012, Hikmet Çetinkaya, Cumhuriyet)

2000'lerde AKP eleştirisi bağlamında '12 Eylül'ün İslam'ın önünü açtığına' dair tema Cumhuriyet'in birçok haberinde, satır aralarında dahi okunabilmektedir. 2008 yılında, "12 Eylül cuntası gericinin önünü açtı" başlıklı haberde Cumhuriyet'in 'Türk-İslam sentezi darbe ile doğdu, İslam güç kazandı' söylemini ortaya koymaktadır. Haberin spotunda yer verilen cümleler şu şekildedir:

“Türkiye tarihinin en büyük insan hakları ihlaline imza atan faşist cunta, toplumsal muhalefeti susturdu, gericiliğin önündeki seti kaldırdı. Darbeyle Türkiye siyaseti 'Türk-İslam' senteziyle yeniden tasarlandı. Solu ezip geçen cunta, şeriat odaklarının ise önünü açarak 1980 sonrası iktidarlar için 'İslam referansı' gereğini açıkça ortaya koydu.” (12 Eylül 2008, Cumhuriyet)

➤ 12 Eylül ve Referandum

2010 yılı darbenin 30. yıldönümü olması itibariyle önemi daha da büyük olan bir yıl olmakta fakat gazetelerin gündemleri beklenenden farklı bir tablo çıkartmaktadır. 2010 yılı 12 Eylül'ünde Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri manşetlerine o gün gerçekleşecek olan anayasa değişikliği referandumunu haberini "Demokrasi için sandığa" ve "Son sözü oyla söyle" başlıklarıyla verirken, sürmanşet veya 2. haber konumlarında

Türkiye Erkek Milli Basketbol takımının Dünya Basketbol Şampiyonası'nda finale çıkma haberine yer vermektedir.

Hürriyet gazetesi, darbenin 30. yılında 12 Eylül'ü baş sayfada görmediği gibi, ne iç sayfa haberlerin de görmektedir, ne de herhangi bir köşe yazında anmaktadır. Hürriyet, bu tarihi günde konuyu gündem dışı tutarak, hatırla(t)mamayı tercih etmektedir. Cumhuriyet, gelecek günlerde yayımlanacak “Ülkenin geleceğini karartan darbe: 12 Eylül” başlıklı yazı dizisi haberini baş sayfada küçük bir haber olarak görürken, aynı zamanda da bu 30. yıldönümünü, normal 12 Eylül anma çizgisinin dışına çıkarak, 2000 sonrası en az içerik yayımladığı yıl olarak geçirmektedir.

Zaman ise diğer iki gazeteden farklı olarak, 12 Eylül anma haberini manşetine taşımaktadır. “Darbeciler o gün halkın onurunu yere serdi” başlıklı haberde, darbe döneminden bir mağdur vatandaşın anıları aktarılmaktadır. Darbe dönemindeki anti-demokratik uygulamaları eleştiren haberde, tüm siyasal eğilimleri kapsayıcı bir söylem mevcut olmakta, 12 Eylül generallerinden ise “darbeciler” şeklinde söz edilmektedir. Zaman gazetesi sadece manşet haberiyle değil, aynı zamanda 1 köşe ve 4 iç sayfa haberi ile konuya gündeminde en geniş yer veren gazete konumundadır.

Şekil 12: 12 Eylül 2010 tarihli Zaman manşeti

Zaman bir sene sonra, 2011 yılında 12 Eylül’ü yine manşetine taşımaktadır fakat bu defa bir sene önce yapılan referandum bağlamında konuyu ele almaktadır. Bir nevi referandum propagandası yaparak, “bu sayede 12 Eylül ile yüzleşiyoruz” söylemiyle aslında iktidar söylemini kullanmaktadır.

Referandum öncesinde Erdoğan’ın referandum için ‘evet’ oyu isterken en çok üzerinde durduğu konulardan biri darbeyle yüzleşme idi. 2010 Ağustos’unda düzenlenen mitinglerin birinde Erdoğan’ın sözleri konuyu açıklamaktadır: “12 Eylül 2010, iadeyi itibarların yapılacağı gündür. 12 Eylül 2010, 12 Eylül darbesiyle, darbecilerle, darbe zihniyetiyle yüzleşme günüdür.”¹⁶⁴

Bu bağlamda, “Bir ‘evet’ Türkiye’yi böyle değiştirdi” başlığıyla Zaman’da manşete taşınan haber, anayasa değişikliği paketine giren maddelerin birçoğuna değinerek, çeşitli kişilerden alınmış görüşlerle referandum sayesinde bir yıl içerisinde ‘kazanılan hakları’ konu edinmektedir. 12 Eylül ile ilgili olarak, oğlu darbe döneminde idam edilen Mürüvvet Anne’nin yorumu darbe ile yüzleşmenin başladığı söylemini ortaya koymaktadır: “Darbecilerin ifadelerinin alındığını gördüm, yargılandıkları gün yüreğimdeki 31 yıllık ateş sönecek.” (12 Eylül 2011, Zaman)

Şekil 13: 12 Eylül 2011 tarihli Zaman manşeti

¹⁶⁴ <http://t24.com.tr/haber/erdogan-darbecilerle-yuzlesme-gunudur-samsun-aa.93020>

Manşet haberi gazetenin genel yayın yönetmeni Ekrem Dumanlı'nın "Korku İmparatorluğunun Sonu" başlıklı köşe yazısı ile de desteklenmektedir. Darbe öncesi ve sonrası şiddet konusuna değinen yazıda "referandum sayesinde darbe ile yüzleşme yapıldı" söylemi dikkat çekmektedir.

"1980'de yapılan askeri darbenin üzerinden 31 sene geçti. Geçen yıl tam bugün Türkiye referandumuna gitti ve o darbeyi tarihe gömdü. (...) Kaderin cilvesine bakın ki o referandumun sağladığı imkânlar ölçüsünde şimdi darbeciler hesap veriyor, mağdurların hakları iade ediliyor. Demek ki korku imparatorluğu bir gün çatır çatır yıkılıyor ve zalimler hukuk karşısında sıraya çekiliyor. " (12 Eylül 2011, Ekrem Dumanlı, Zaman)

Aynı zamanda Dumanlı, 12 Eylül'ü Ergenekon davaları bağlamında değerlendirmeye almaktadır:

"Daha çetin bir soruya cevap arıyoruz birkaç senedir. Ergenekon davası gösterdi ki 'darbe şartlarının oluşması için' bazı planlar yapılıyor. (...) Daha açıkçası darbeyi yapanlar ile darbe havası oluşturanlar arasında bir bağ var mıydı? Sorular uzayıp gidiyor; çünkü Ergenekon davaları, toplumun büyük bir psikolojik harbe maruz kaldığını ve maalesef tertemiz duygular içindeki gençlerimizin kullanıldığını gözler önüne seriyor."
(12 Eylül 2011, Ekrem Dumanlı, Zaman)

İktidar ve o dönem iktidara yakınlığı ile bilinen Zaman gazetesinin söyleminin aksine, Hürriyet ve Cumhuriyet'te 2010 referandumundan sonra tam zıttı görüşlere rastlanmaktadır. Aynı yıl (2011) Hürriyet'te yayımlanan Mehmet Yılmaz'ın kalemine ait köşe yazısı, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren generaller için açılan soruşturmaya dair mevcut olan inançsızlığı dile getirmektedir. "Hani 12 Eylül Darbecileri Yargılayacaktı" başlıklı yazı 12 Eylül darbesine tematik çerçevede, soruşturma konusu üzerinden değinmektedir. Referandum öncesinde iktidarın 12 Eylül konusunu kullandığına değinen yazı, konuyu şu şekilde dillendirmektedir:

“O günlerde bunun seçim öncesi bir gösteri olduğu konusunda çok konuştuğumuzu hatırlıyorum. (...)Aşağı yukarı bir yıldır, Kenan Evren ve arkadaşlarının 12 Eylül 1980 askeri darbesindeki rolleri soruşturuluyor!”
(12 Eylül 2011, Mehmet Yılmaz, Hürriyet)

Benzer bir söylem 2012 yılında Cumhuriyet’te Oktay Ekinci’nin köşesinde “12 Eylül Yargılanırken ‘Faşist Yasaları’ Yürürlükte” başlığında görülmektedir. Ekinci bu yargılamaları samimiyetsiz bulduğunu, 82 Anayasa’sı üzerinden eleştirerek kinayeli bir anlatım biçimi ile belirtmektedir:

“(...) kimi ‘genç aydınlarımız’, onca yıl sonra bile ‘askeri lider’lerin yargılanmasını ‘demokratikleşme’ sanıyor(...) ‘Beslemek yerine asma’nın yeğlendiği ‘darbe hukuku’nun sivil kurmayları ‘demokrasi önderi’ sayılıp kutsanırken, aynı hukukun ‘silah’lı güçlerini sorgulamakla yetinmenin ‘nasıl bir sivilleşme’ olduğunu düşünen ‘yaşlı kuşak’ ise artık kafayı yemek üzere... Darbenin 32. Yılında yargılanan Evren ve yaşayan ‘Konsey’ generalleri ‘Madem suçluyuz, bizim yasalarımız neden hala kaldırılmadı’ derlerse, şimdiye kadar iktidar olmuş tüm partiler yasamadaki bu ‘faşizan’lıklarını acaba nasıl açıklayacaklar. ‘Darbecileri sevmiyor, hukuklarını beğeniyoruz’ mu diyecekler?”
(12 Eylül 2012, Oktay Ekinci, Cumhuriyet)

Cumhuriyet’in iktidar eleştirisi bağlamında 12 Eylül’ü konu edinmesine bir konu da daha değinmek gerekmektedir. 2013 Haziran’ında başlayan Gezi olayları ve sonrasındaki tartışmalar bağlamında Cumhuriyet bir kez daha AKP eleştirisi getirmektedir.

Cumhuriyet’in 2013 yılı 12 Eylül’ünde “12 Eylül sürüyor” başlıklı haberi mevcut siyaseti ve uygulamalarını 12 Eylül anması bağlamında eleştirmektedir. Gezi olaylarında yaşananlar ile 12 Eylül döneminde yaşananların karşılaştırması yapılan haberde, dikkat çekici bilgiler aşağıdaki gibidir:

“Bugün darbenin 33. yıldönümü. Aradan geçen yıllar o dönemin uygulamalarını değiştirmedir. (...) AKP iktidarının bugünkü uygulamaları 12 Eylül döneminden izler taşıyor. 12 Eylül’de ‘asker’ baş aktördü, bugünse yerini ‘polis’ aldı. (...) 12 Eylül döneminde cezaevlerinde toplam tutuklu ve hükümlü sayısı 70 bin 172 iken, bu rakam günümüzde ikiye katlandı. (...) 12 Eylül döneminde Dev-Yol, Dev-Sol, Barış Derneği gibi siyasi davalar vardı. AKP dönemi ile de ‘siyasi’ olarak Ergenekon, Balyoz, KCK gibi davalar açıldı.” (12 Eylül 2013, Cumhuriyet)

Özetle, 2000 sonrası döneme önceki yıllara göre konuyu gündeme taşıma ve söylemde yaşadığı kırılma dolayısıyla Zaman gazetesi damgasını vurmaktadır. Cumhuriyet gazetesi 12 Eylül’e dair 80’lerin sonunda net olarak giydiği muhalif tavrı devam ettirmektedir. 2000’lerin değişen siyasal arka planına paralel olarak, iki gazetenin söylemleri de bu yönde değişmekte ve 12 Eylül’ün mevcut siyaset bağlamında ele alınmaya başlanması görülmektedir. 2000 sonrasında 12 Eylül’ü sadece 1 kez, 2005 yılında baş sayfada gören Hürriyet gazetesi ise diğer iki gazetenin konuyu etraflica ele alan tarzdaki haberlerinden uzak, genelde daha mesafeli anı haberleriyle konuyu geçiştirmektedir.

II.C.3. Köşe Yazıları Özelinde Söylem

II.C.3.a. Genel Bakış

Bir önceki bölümde ele alınan ulusal üç gazetenin, 12 Eylül askeri darbesine dair 33 yıllık genel yaklaşımı ve farklı söylemlerini geniş bir resim içerisinde görmeye çalıştık. Bunun üzerine, daha özeldir, sadece köşe yazılarını ele alarak, geçen süre zarfında yaklaşımlarında farklılık olup olmadığını inceleyeceğimiz bir analiz de çalışmayı tamamlayıcı görev görecektir.

Köşe yazıları da gazetelerin genel yaklaşımını oluşturan içeriklerden bir tanesi olduğu üzere burada ortaya çıkacak sonuçlar elbette gazetelerin söylemlerine paralel bir resim olacaktır. Öte yandan bu analiz, çalışmanın evrenini bir anlamda daraltarak söylem değişimini daha spesifik örnekler üzerinden görmemize olanak sağlayacağı için önem kazanmaktadır. Böylelikle bu bölümdeki temel amaç, analizde daha özele inerek köşeler bazında dikkat çekici olacak bazı noktalara örneklerle değinmektir.

Gazetelerde 12 Eylül ile ilgili köşe yazılarını incelediğimizde, en çok köşeye Cumhuriyet gazetesinin sahip olduğunu görmüştük. Cumhuriyet toplam 124 köşenin 88'iyle tüm köşeler içinde %71 paya sahiptir. Bu duruma paralel olarak, en geniş yazar çeşitliliği de bu gazetede görülmektedir. Cumhuriyet içerisinde toplam 45 farklı yazar (başyazılar da dâhil olmak üzere) 12 Eylül'e dair en az bir köşe kaleme almaktadır. Bu sayı Hürriyet gazetesinde 17 yazar ve Zaman'da ise 7 yazar olarak düşük rakamlarda seyretmektedir.

Yazarların aynı gazetede yazma sürekliliğini ve kaç yıl yazdığını gözetmeksizin inceleme yaptığımızda, konuyu köşesine en fazla taşıyan yazarlar, hepsi Cumhuriyet gazetesi yazarı olmak üzere, 7 köşe ile Ali Sirmen ve 5'er köşe ile Oral Çalışlar ve Şükran Soner olmaktadır. Hürriyet gazetesinde 12 Eylül ile ilgili en çok köşeye, 4 yazı ile Oktay Ekşi ve Zaman gazetesinde ise 3 yazı ile Fehmi Kuru sahiptir.

Buradan hareketle, gazetelerde köşe yazılarının fazlalığı, yazar çeşitliliği ve en çok köşesine konuyu taşıyan yazarlar gibi hususlar bize toplumsal bellek bağlamında önemli bir ipucu sağlamaktadır. Halbwachs'ın bahsettiği üzere toplumsal bellek iletişim ve dil aracılığıyla devamlılığını sağlar. Bu bağlamda, köşe yazarlarının konuyla kurduğu bağlantı ve ele alışları direkt olarak kendi dünya görüşleri, deneyim ve birikimlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla bir gazetede bir yazarın 12 Eylül'ü gündemine ne kadar çok aldığı, yazarların anı ve görüşlerine dayanarak ortaya koydukları söylemleri aslında bir anlamda toplumsal belleğe direkt temas eden alanlar olarak önem kazanmaktadır.

Bu verilerden hareketle, seçeceğimiz birkaç köşe yazarı üzerinden söylem farklılaşmalarını incelemek genel resmi görmemizde faydalı olacaktır. Yıllar içerisinde

yazarların söylemlerinde değişim olup olmadığını tespit edebilmek için temel alacağımız iki ana kriter yazarların hem sayıca 12 Eylül köşesine fazla sahip olması hem de 33 yıl içerisinde farklı zaman dilimlerinde konuyla ilgili yorumlarını belirtmiş olmalarıdır.

Önceki bölümde gördüğümüz üzere söylemde olumlu tondan olumsuz tona temel kırılmanın 80'lerin sonuna doğru, ilk kez de 1987 yılında Ali Sirmen'in yazısı ile olduğunu belirtmiştik. Diğer taraftan genel görüntü, Cumhuriyet gazetesinde 1987 itibariyle ilgili köşe yazılarının arttığı, Hürriyet gazetesinde ise 90'lara geçiş ile birlikte azaldığı yönündedir. Dolayısıyla Cumhuriyet gazetesinde birden fazla 12 Eylül köşesine sahip yazarların çoğu 1987 yılı sonrasında yazmakta ve bu durumda da genel olarak 12 Eylül'e dair olumsuz yaklaşım getiren benzer söylemlerle karşılaşmaktadır. Hürriyet'te ise tersi durum; 1980'lerde köşe yazmış yazarlara, 90'larda fazla rastlanmamaktadır. Bu duruma rakamlarla bakacak olursak ortaya çıkan tablo şu olmaktadır: Cumhuriyet gazetesinde 3 ve üzeri köşeye sahip yazar sayısı 12, Hürriyet'te ise 4 yazardır; Ahmet Hakan, Hasan Pulur, Oktay Ekşi ve Yalçın Bayer. Zaman'da ise 3 yazı ile sadece Fehmi Kuru görülmektedir. Tablo 18'te hangi gazetede hangi yazarın kaç adet 12 Eylül ile ilgili haberi olduğu gösterilmektedir.

Tablo 14: Gazeteler bazında köşe yazarları ve yazı sayıları

Yazarlar	Cumhuriyet	Hürriyet	Zaman	Genel Toplam
Ahmet Hakan		3		3
Ali Sirmen	7			7
Alparslan Berktaş	1			1
Ataol Behramoğlu	1			1
Atilla Birkiye	1			1
Baş Yazı (isimsiz)	4			4
Bekir Coşkun		1		1
Coşkun Kırcı		1		1
Cüneyt Arcayürek		1		1
Deniz Kavukçuoğlu	4			4
Deniz Som	1			1
Doğan Hızlan		1		1
Ekrem Dumanlı			1	1
Emin Çölaşan		1		1
Erdal Atabek	1			1
Erol Manisalı	1			1
Ertuğrul Özkök		1		1
Faruk Güçlü	1			1
Fehmi Kuru			3	3
Fusun Özbilgen	1			1
Gani Aşık (konuk)	1			1
Hadi Uluengin		1		1
Hasan Cemal	1			1
Hasan Pulur		3		3
Hekimoğlu İsmail			1	1
Hikmet Çetinkaya	4			4
Hüseyin Özkahraman	1			1
Işık Kansu	1			1
Işıl Özgentürk	1			1
İbrahim Yıldız	1			1
İlhan Selçuk	3			3
Kurthan Fişek		1		1
Mahmut T. Öngören	2			2
Mehmed Kemal	2			2
Mehmet ali Kışlalı		1		1
Mehmet Başaran	1			1
Mehmet Sucu	1			1
Mehmet Yılmaz		1		1
Mustafa Balbay	3			3
Mustafa Ekmekçi	3			3
Mustafa Kamil Zorti	1			1
Mustafa Sönmez	1			1
Mümtazer Türköne			1	1
Naci Bostancı			1	1
Oktay Akbal	4			4
Oktay Ekinci	4			4
Oktay Ekşi		4		4
Oral Çalışlar	5			5
Orhan Birgit	1			1
Orhan Bursalı	1			1
Orhan Erinç	1			1
Osman Ulagay	1			1
Prof. Dr. Erol Göka			1	1
Rahmi Kumaş	1			1
Rauf Haznedar (konuk)	1			1
Rauf Tamer		1		1
Sena Kaleli (konuk)	1			1
Serdar Turgut		1		1
Server Tanilli	1			1
Sönmez Targan	1			1
Şükran Soner	5			5
Toktamış Ateş	3			3
Turan Alkan			2	2
Türkel Minibaş	1			1
Uğur Mumcu	3			3
Yakup Kepenek	2			2
Yalçın Bayer		3		3
Yalçın Doğan		1		1
Zeynep Oral	2			2
Genel Toplam	88	26	10	124

Bu kapsamda, Cumhuriyet gazetesinde en çok 12 Eylül yazısına sahip yazar olarak Ali Sirmen ve 4 köşe ile yine fazlaca yazıya sahip olup aynı zamanda 1987 öncesi ve sonrasına yayılan yıllarda yazmış tek yazar olması sebebiyle Oktay Akbal bu bölümde örneklendirilecektir. Akbal'ın konu ile ilgili yazıları 1981, 1984, 1988 ve 2000 yılındadır. Hem Sirmen hem Akbal Cumhuriyet gazetesi ile bir anlamda bütünleşmiş, gazetenin kemik kadrosunda yer alan önemli yazarlardır. 1969 itibariyle yazmaya başladığı gazetede Akbal, sağlık problemleri nedeniyle 91 yaşındayken, Mart 2014'te yazılarına son vermektedir. Sirmen de aynı şekilde 70'lerden başlayarak, günümüzde de Cumhuriyet'te yazmaktadır ve her iki yazar da Cumhuriyet'in daha ulusalcı Kemalist kadrosu içinde bulunmaktadır.

Hürriyet gazetesinde söylem değişikliği bağlamında ele alacağımız yazar, hem sayıca fazlalık hem de yıllara yayılma açısından Oktay Ekşi'dir. Ekşi ilgili yazılarını 1981, 1982, 1992 ve 2000 yıllarında kaleme almaktadır. Ekşi Hürriyet'in 'demirbaş' olarak tanımlanabilecek yazarlarından olması ve 1974-2010 yılları arasında, iki yıllık kısa bir kesinti ile toplamda 34 yıl gazeteye başyazarlık yapması dolayısıyla gazetenin genel söylemine anlamlı ışık tutacağı varsayımı ile de önem kazanmaktadır.

Zaman gazetesinde ise 7 yazar içerisinde en çok ilgili köşeye sahip yazar Fehmi Kuru olmaktadır. Kuru'nun yazıları 1988, 1991 ve 1997 yıllarında karşımıza çıkmaktadır. Kuru gazetenin 1986 senesinde kurulması ile 12 yıl boyunca yayın yönetmenliği ve başyazarlığı görevlerini yürütmesi sebebiyle gazete içerisinde önemli bir isimdir. Seçtiğimiz yazarlar içerisinde süreklilik anlamında kesintiye uğramış tek yazar Kuru'dur. 1998'de Zaman'dan ayrılarak 2010'a kadar çalışacağı Yeni Şafak gazetesine geçmektedir. 2011'de tekrar Zaman gazetesine gelen Kuru, kısa bir çalışma süresinden sonra aynı yıl içinde bu defa yine iktidarla yakınlığı bilinen Star gazetesine geçmekte ve son olarak da yazılarına günümüzde HaberTürk gazetesinde devam etmektedir.

II.C.3.b. Yazarların Söylemlerinde Değişim: “Bir ben vardır benden içeri”

Analiz kapsamında tüm köşe yazarları içinde en çok 12 Eylül yazısına sahip Ali Sirmen’in kendisi de 12 Eylül döneminde Barış Derneği Davasından yargılanıp uzunca bir süre hapis yatmış bir gazetecidir ve 60’lı yılların sonundan beri Cumhuriyet gazetesinde yazılar kaleme almaktadır. Öyle ki darbe döneminde hapiste olduğu zamanlar da bile takma isim “Samim Lütfü” imzasıyla Cumhuriyet’teki yazılarına devam etmektedir. Dolayısıyla Sirmen 12 Eylül darbesini bire bir ve doğrudan yaşamış bir yazardır.

İncelemeye alınan günler kapsamında, Sirmen 12 Eylül’e 1987, 1990, 2000, 2002, 2003, 2009 ve 2010 yıllarında “Dünyada Bugün” köşesinde yer vermektedir. Görüldüğü üzere ilgili yazıları özellikle 2000’ler sonrasında artış göstermektedir. Sirmen’in 1987 yılında 12 Eylül darbesine olumsuz eleştirileri ile başlayan yazıları sonraki dönemde de benzer tonda ve eğilimde devam etmektedir. Aynı zamanda analizimiz kapsamında karşımıza çıkan ilk olumsuz yazı olmasıyla önem kazanan “On iki buçuk Eylül Rejimi” adlı köşe yazısı genel olarak 12 Eylül rejimine, 87 seçim yasasına ve Özal’a eleştiriler getirmektedir.

Genel tablodan baktığımızda, Sirmen’in tüm yıllar içinde temel olarak darbe öncesi sürece, darbenin dış bağlantılar ile kurgulanan bir plan olduğuna ve özellikle de Cumhuriyet’in daha önce gördüğümüz genel söylemine de paralel olarak, darbenin İslamcı hareketlerin önünü açtığına değinen söylemleri ön plana çıkmaktadır. Zaman zaman kinayeli bir dil kullanarak Kenan Evren’e yönelik ağır eleştirileri de dikkat çekmektedir. Darbenin 10. yıldönümünde kaleme aldığı yazıda bu söylemi açıkça görülmektedir:

“12 Eylül büyük bir planın ürünüydü. 12 Eylül’ün Türkiye’de gerçekleştirdikleri, Kenan Evren’in yapısını, kafa çapını, hatta düş gücünü bile aşardı. (...) Kenan Paşa 12 Eylül’ün hem simgesi hem diktatörüydü, hem de gerçek planlayıcılarının bir aracı. Nitekim işi bitince köşesine gönderiliverdi.” (12 Eylül 1987, Ali Sirmen, Cumhuriyet)

Aynı yazıda darbenin, İslamcı hareketlerin önünü açtığını net ifadelerle belirtmektedir: *“Yine yadsıyamayız ki Kenan Paşa'nın laikliğe indirdiği darbeleri, şeriatçılara sağladığı avantajları, ondan önceki dönemde Erbakan değil gerçekleştirmek, düşleyemezdi bile.”*

Sirmen darbenin 20. yıldönümünde 12 Eylül'e etraflıca değinen bir yazı yazmakta ve yine benzer söylemle dış bağlantılara ve kinayeli üslupla Evren'e değinmektedir:

“12 Eylül'ün lideri Kenan Evren, toplumu içinde bulunduğundan daha beter çıkmazlara yöneltecek, büyük değişimlerin bilinçli faili olacak yapıda bir kişi değildi. Emeği düşman gören, Türkiye'yi mevhum bir komünizm tehlikesinden kurtarmakta olduğunu sanan, kahvede iki dübeş ile bir düşüş arasında televizyona göz atıp bilmediği konularda 'bunları asmayalım da beleyelim mi' türünden fikirler beyan eden kerizlerle, aynı dili kullanmayı bilen Evren müthiş bir kerizmatik güç kazanıyordu.” (12 Eylül 1987, Ali Sirmen, Cumhuriyet)

Sirmen Evren'e 12 Eylül ve irtica bağlamında bu yazıda da yüklenmektedir:

“Türkiye'de Evren'den başka kimse, asıl amacı şeriatı yaymak olan Rabıta örgütüne, devletin yabancı ülkelerindeki din görevlilerinin maaşını ödettirme sorumluluğu altına böylesine korkusuzca giremezdi.”

2000 yılında kaleme alınan bu yazıda önceki yazılara göre dikkat çekici olan husus, söyleminin içerisine 28 Şubat sürecinin dâhil ediliyor olmasıdır. Cumhuriyet gazetesinde daha önce bu yönde gördüğümüz söylem değişimi, Sirmen'in yazısında da kendini bulmakta ve 28 Şubat “övgüsü” ile bu süreci 12 Eylül'ün “rövanşı” şeklinde nitelendirmektedir:

“Gerçekten ardında halk desteği ve kamuoyunun haklı kaygısı bulunan 28 Şubat aslında 12 Eylül’ün doğurduğu sonuçlara karşı geliştirilmiş bir süreç değil midir?” (12 Eylül 2000, Ali Sirmen, Cumhuriyet)

2010 yılı, darbenin 30. yılında Sirmen, kendisinin de o dönemde yargılanmış olduğu Barış Davası’nda yargılanan Prof. Dr. Metin Özek üzerine bir anma yazısı kaleme almaktadır. Köşe yazarlarının anılarından yola çıkarak aktarımda bulunmalarının toplumsal bellek bağlamında önemli bir aracı olduğundan bahsetmiştik. Burada yine Cumhuriyet gazetesi yazarının, dönemi doğrudan yaşamış, tanıklığına yer verildiğini görmekteyiz.

Özetle, Sirmen’in söylemindeki ana iskelet yıllar içinde değişmemekte ve yazar söylemini temel olarak benzer argümanlar üzerine kurmaktadır. Bununla birlikte konuyu farklı dönemlerde farklı bağlamlarda ele alarak güncel politika üzerinden 12 Eylül’ü kendi politik çizgisine paralel olarak yorumlamaktadır. Sirmen’in genel bir darbe karşıtlığından çok kendi politik konumuna muhalif olan darbe ve girişimlerine olumsuz söylem ile yaklaştığı görülmekte ve bu anlamda da Cumhuriyet gazetesinin Türkiye tarihindeki farklı darbelere getirdiği farklı tavrına paralel olduğu tespit edilmektedir.

Cumhuriyet içinde detaylı incelemeye aldığımız diğer yazar Oktay Akbal, 1940’lı yıllardan beri öykü, roman yazarlığı ve gazetecilik yapmakta ve Cumhuriyet gazetesinin kemik kadrosu içinde konumlanmış bir gazetecidir. Akbal’ın 12 Eylül’e dair farklı yıllarda kaleme aldığı yazılar arasında dikkat çekici değişimler göze çarpmaktadır. 1981 ve 1984 yıllarında kaleme aldığı yazılarda orduyu ve ordunun demokrasiye dair inancını savunan Akbal, 1988 yılında zıttı bir görüşle söyleminde değişimi sergilemektedir.

1981 yılında “Bir Yıl Sonra” başlıklı yazısında temel olarak “Atatürkçülük” üzerinden darbeye ve orduya dair olumlu bir yaklaşım getirmektedir.

“Sayın Devlet Başkanı bir kez daha gerçek Atatürkçülük çizgisinde birleşmeye çağırmaktadır bizleri... (...) Ordunun görevi kutsaldır; yurdu ve ulusu savunmak... Ama siyasal iktidarın, yurdu içine düşürdüğü çıkmazlardan çekip kurtarmak da bir çeşit yurt savunması sayılmalıdır. 12 Eylül olgusu kaçınılmaz bir sonuçu. (...) Türkiye’de en kısa sürede gerçek demokratik yaşama geçilecektir. Türk ordusu her zamanki gibi Atatürk Cumhuriyeti’ni yaşatmak, güçlendirmek (...) görevini bir kez daha yerine getirmektedir.” (12 Eylül 1981, Oktay Akbal, Cumhuriyet)

1984’teki yazısında ise tonunu bir seviye geriye çekerek daha bilgi verici söylemde bir yazı kaleme almakta ve genel anlamda darbeler konusunda siyasetçilere önemli görevler düştüğünün altını çizmektedir. Demokrasi vurgusu yaparak, politik konumlanmasına uygun olarak 27 Mayıs döneminde iktidardaki siyasetçilerin yaklaşımının darbelere yol verdiğini öne süren bir söylem geliştirmektedir:

“O dönemin (27 Mayıs dönemi) başbakanı bir iki gün önce ‘Seçimlere gitmeye karar verdik’ deseydi 27 Mayıs olmazdı. Ama gözleri dönen insanlar uçurumun kenarına gelir ve geri dönemezler. (...) Türkiye’de de seçimle işbaşına gelme, seçimle gitme geleneği yerleşmiş olacaktı. Bu ‘olmayış’ daha sonraki yılların ‘darbe’ heveslilerine umut vermiştir. O gün bugün demokrasi sık sık yara alıyor ve bir türlü rayına oturamıyorsa suç, 1960’da demokratik yöntemlere sırt çeviren politikacılarıdır.” (12 Eylül 1984, Oktay Akbal, Cumhuriyet)

12 Eylül döneminde de siyasetçilerin benzer tavır sergilediğine değinen Akbal, yine bu yazısında da orduya dair darbeden sonra demokrasiye dönüş aşamasında olduğunu kaydederek olumlu bir bakış getirmektedir:

“Şimdi 12 Eylül’den 4 yıl sonra yeniden demokrasiye dönüş aşamasındayız. 12 Eylül daha tarih olmadı. Zamandır en iyi yargıç, en yansız yorumcu... Güven ve umut verici gerçek şudur: Türk halkının bir parçası olan Türk ordusu demokrasiye bağlıdır, inançlıdır.”

Fakat bundan tam dört yıl sonra 1988’de Akbal ordu ve demokrasi bağlamında önceki söylemiyle çelişen farklı bir yorum sunmaktadır. 12 Eylül uygulamalarına eleştiri getirdiği yazısının temel vurgularından birini “hala demokrasiye geçilemediği” eleştirisi oluşturmaktadır. Dönemin İstanbul Baro Başkanı Avukat yazar Orhan Apaydın üzerine bir anı yazısı altında topladığı görüşleri:

“Diyorlar ki 12 Eylül yönetimi üç yıl sürdü, sonra demokrasiye geçtik. (...) Hayır, ne o gün ne de bugün, gerçek anlamda demokrasiye geçmiş değiliz. Demokrasiye ancak 82 Anayasa’nın ortadan kaldırıldığı, 61 Anayasa’sının çağın koşullarında (...) yeniden gündeme gelmesiyle geçeceğiz.” (12 Eylül 1988, Oktay Akbal, Cumhuriyet)

Sonrasında darbeye dair önceki yazılarında görülmeyen açıkça sorgulayıcı ifadeler de gelmektedir:

“12 Eylül bu olayları (Maraş kıyımları, faili meçhuller, şiddet olayları vb.) durdurmak, sorumlularını cezalandırmak amacıyla yapıldı deniliyor. Ama 12 Eylül yönetimi bu karanlık işlerin üstüne gitmedi, bir teki bile aydınlığa çıkarılmadı.”

2000 senesinde Akbal yine farklı konular üzerinden 12 Eylül darbesine dair eleştirilerini getirmekte ve temel olarak 82 Anayasa’sını eleştirmektedir. Özetle Akbal’ın yazılarında görülen; başta Kenan Evren ve orduya dair “Atatürkçülük ve demokrasi” üzerinden duyduğu güvenin yerini, çok da uzun bir zaman geçmeden, daha sert ve muhalif görüşler almaktadır.

Hürriyet gazetesinde Oktay Ekşi darbenin hemen ertesi 1981 ve 1982 yıllarında açıkça darbeyi olumlayan ve “orduya övgü” içeren söylemde yazılar kaleme almaktadır. Ekşi’nin bu söylemi, 12 Eylül gününden önceki yazıları ile bir arada düşünüldüğünde

pek şaşırtıcı olmamaktadır. Özellikle 11 Temmuz'da Fatsa'da gerçekleştirilen “Nokta Operasyonu” öncesinde Ekşi, sıkça dikkatleri Fatsa'ya “tehlikeli bir örnek” olduğu üzere çekmiş ve bir anlamda “darbenin artık yapılması gerektiği” şeklinde bir söylem ortaya koymuştu.

1981 yılında kaleme aldığı yazıda darbe ile birlikte ordu tarafından belirtilen amaç ve hedeflere tek tek ulaşıldığından bahsetmekte ve bunu “*1 yıl gibi kısa bir sürede büyük bir başarı ile gerçekleştiği*” şeklinde yorumlamaktadır. Ertesi yıl 1982'de yine darbenin hedeflere ulaşarak başarı sağlamasına ve “darbe ile birlikte huzur, güven ve düzenin tesis edildiğinin” altını çizerek bunu “*düpedüz büyük bir başarıdır*” şeklinde yorumlamaktadır. Uzunca övgülerden sonra ancak Ekşi ordunun birtakım icraatlarına dair “ölçülü” bir eleştiri getirmekte, insan hakları ihlallerine ve hazırlanmakta olan ve sonrasında bugüne kadar Türkiye'nin yürürlüğünde kalacak olan 82 Anayasası'nı kritik etmektedir:

“Ama ‘sosyal barış’ ile ‘ferdi hak ve cumhuriyete ve insan haklarına dayalı’ bir rejim doğrultusunda atılan adımlar beklenen kadar gönül doyurucu değildir. (...) Hele Danışma Meclisindeki ‘yasakçı’ anlayışı yansıtan Anayasa tasarısı MGK’dan da aynı kimlikle geçer de halkoyuna sunulacak olursa korkarız ki 12 Eylül’ün büyük başarıları ciddi bazı hatalarla gölgelenecektir.” (12 Eylül 1982, Oktay Ekşi, Hürriyet)

Ekşi'nin titizlikle seçtiği belli olan “beklenen kadar gönül doyurucu değil” ifadesi, “kötü değil ama yeterli de değil” anlamında olup, getirilen eleştiriye büyük ölçüde yumuşatmaktadır.

82 Anayasa'sının kabulünün tam 10. yılında 1992 senesinde Ekşi, konuyu “12 Eylül'ün neresindeyiz?” başlığıyla tekrar gündemine taşımakta ve temel olarak 82 Anayasası'na eleştiri getirerek, özellikle dönemin iktidardaki siyasal partilerini ve siyasetçilerini (sağ politik görüşten) anayasayı değiştirmemekle eleştirmektedir:

“Her fırsatta şikâyetçi olduğumuz 12 Eylül hukukunun en büyük anıtı olan 82 Anayasası, kılına helal gelmeden aynen korunuyor ve uygulanıyor. (...) Oysa 11 aya yakın bir zamandan beri ‘Her şeyden önce hukuk devleti ve insan hakları’ diyen, yıllardan beri 1982 Anayasası’nı yerden yere vuran iki parti iktidarda bulunuyor.”

(12 Eylül 1992, Oktay Ekşi, Hürriyet)

Ekşi, “12 Eylül yönetiminin uyguladığı katı ve acımasız metotlara rağmen can güvenliğimiz sağlanmış, çünkü terör örgütlerinin beli işte o metotlar sayesinde kırılabilmişti,” ifadesi ile bir yanda darbenin meşruiyetini anlatırken, diğer taraftan da “12 Eylül’ün 12. yıldönümünde durum pek parlak değildir,” yorumu ile 12 Eylül’e dair olumsuz bir ton getirmekte ve devam etmektedir: “Karşılaştığımız terör olaylarıyla 12 Eylül öncesini, uyguladığımız hukukuyla da 12 Eylül’ü hala yaşıyoruz...”

2000 yılında Ekşi, “20 yıl sonra 12 Eylül...” başlıklı son yazısında yine kendi yorumuyla darbenin gerekliliğine fakat aynı zamanda 12 Eylül sonrası dönemin hukuksuzluğuna ve baskılarına değinerek, olumsuz bir yaklaşım sunmaktadır:

“Bugün 12 Eylül askeri müdahalesinin 20’nci yıldönümü... Daha doğrusu askerin rejime müdahale etmeye adeta mecbur bırakılışının demek gerekir. Peki o bir çıkış yolu mu? Hayır... Eğer çıkış yolu öyle olsaydı 12 Eylül’ü bugün saygıyla anardık. Olaylar, askeri müdahalelerin, önce bazı sorunları çözdüğü izlenimi verdiğini ama uzun vadede her şeyi berbat ettiğini ortaya koymaktadır. (...) Can güvenliğini veren 12 Eylül, (...) aynı insanların hukuk güvenliğini ellerinden aldı. (...) Tüm bunlar yapıldı. Ama bir topluma askeri karargâhta biçilmiş bir elbise giydirerek başarıya ulaşamayacağı da görüldü.” (12 Eylül 2000, Oktay Ekşi, Hürriyet)

Genel olarak Ekşi’nin yıllar içinde söyleminde net bir farklılaşma tespit edilebilmektedir. Darbenin hemen ertesi yıllarında yazılarında olumlu tarafın net şekilde ağır bastığı görülürken, özellikle 2000’e geldiğimizde darbe sonrası dönemin olumsuzlukları ön plana çıkartılmaktadır.

Bununla birlikte, Ekşi'nin söyleminin temel iskeletini, darbenin şiddet ve düzensizlik vb. sebeplerle o dönemde gerekli olduğu, dolayısıyla darbenin yapılmasına dair bir eleştiri sunmaktan ziyade meşrulaştırmakta ve fakat darbe sonrası uygulamalara, özellikle insan hakları ve anayasaya konularında, eleştiri getirmekte ve bu bağlamda darbeye dair olumsuz yaklaşım ortaya koymaktadır. 2000 yılında kaleme aldığı yazısında bahsettiği, *“Sokak terörünü önledi ama onun yerine devlet terörünü koydu,”* cümlesi bir anlamda Ekşi'nin darbeye dair genel söylemini özetlemektedir.

Fehmi Kuru'nun Zaman gazetesinde hem yayın yönetmenliği hem de başyazarlığı yürüttüğü dönemde 1988, 1991 ve 1997 olmak üzere ilgili üç yazısı bulunmaktadır. Bu yazıların ortak özelliği hiçbirinin ana odak olarak 12 Eylül'ü konu edinmemesidir.

1988'de “Oylanan Evren Değil” başlıklı yazısında darbeye dair net fikir beyan etmeden imam hatip liselerine eğilen Kuru, Evren'i imam hatip liseleri için herhangi bir geliştirme, iyileştirme yapmaması doğrultusunda eleştirmektedir. 1991 yılındaki yazısında darbeye dair önceki yazısına kıyasla bir seviye daha olumsuz yaklaşım getiren Kuru, temel olarak “darbenin İslami kesime zarar verdiğini” konu edinmektedir. Burada gazete ve yazar söylemlerinin nasıl farklılaştığını net olarak görmekteyiz; Cumhuriyet'te Sirmen 1990 yılında “Darbe İslam'ın önünü açtı” derken, Kuru 1991 yılında bunun tam tersini söylemektedir. Kuru her iki yazısında da 12 Eylül'ü tematik bir çerçevede ele almakta, darbeye dair net bir tavır sunmaktan öte daha çok kendi politik konumlanmasına paralel bir söylem geliştirmektedir.

Kuru, “Bir daha hatırlatalım” başlığı altında 97 yılında genel anlamda “darbeye” dair olumsuz tavrını dönemin siyasi tablosu bağlamında getirmektedir. 12 Eylül'ü sade bir anma olarak arka planda bırakan yazı, demokrasi ve hukuk devleti kavramları üzerinden çağdaşlığa vurgu yaparak, 28 Şubat sürecine göz kırpmakta ve dönemin siyasi tablosunda yine askerinin sahnede olduğuna bağlı olarak 12 Eylül'ü hatırlatan bir yazı kaleme almaktadır.

“Refahiyol vesile edilerek bu yılın başından itibaren ülke gündemine sokulan proje, Anasol’un iktidara gelmesiyle rafa kaldırılmış gibi göründü önceleri; ancak son haberler mani ortadan kalktığı halde sistemin organları arasındaki ilişkilerin normale avdet etmediğini açığa vuruyor. (...) Asker, görevinin yurdu düşmanlara karşı savunmak olduğunu bilmeli, siyasiler de iktidarı sistem dışı güçlerle paylaşma kolaylığından vazgeçmelidir. Türkiye (...) insan haklarına saygılı hukuk devleti gibi evrensel ilkeleri benimsemiş, sivil-asker ilişkilerinin halk egemenliğine zarar vermeyecek özellikler taşıdığı ‘çağdaş’ bir ülke haline gelmek zorunda. Aksi halde, milletçe hepimiz zarar göreceğiz. 12 Eylül ülkeye 10 yıl kaybettirmedi mi?”

(12 Eylül 1997, Fehmi Kuru, Zaman)

Kuru’nun analizimiz kapsamında, Zaman gazetesinde 12 Eylül ile ilgili rastladığımız son yazısı 1997 yılındadır. Fakat Zaman’ın 12 Eylül’e dair çizgisinde asıl kırılmanın 2000’lerin ilk yıllarında ve temel olarak 2005 yılında olduğunu önceki bölümlerde incelemiştik. Dolayısıyla paralel olarak Kuru’nun söyleminde olabilecek değişimi analiz kapsamındaki verilerde görememekteyiz.

Bu noktada, genel ve hızlı bir tarama sonucunda, Kuru’nun 97 sonrasında 12 Eylül ile ilgili kaleme aldığı (AKP iktidarı ile yakınlığı açıkça bilinen üç farklı medyada rastladığımız) 4 köşe yazısı bir anlamda resimdeki boşluğu doldurmaktadır.

2009 yılında Timeturk adlı bir haber sitesinde “Bir Dönemle Hesaplaşmak,” 2010 yılında Yeni Şafak gazetesinde “12 Eylül Felsefesine Karşıysak,” yine 2010 yılında aynı gazetede “Karamsarlığı Dağıtmak” ve son olarak 2012 yılında Star gazetesinde “12 Eylül’le Hesaplaşmanın Anlamı,” başlıklı yazıları, sadece başlıklarından bile anlaşılacağı üzere genel olarak “12 Eylül ile hesaplaşma” konusu üzerine eğilmektedir. Bununla birlikte 2000 sonrası Zaman gazetesinde gördüğümüz benzer söylem, Kuru’nun yazılarında da hâkim olmakta ve 12 Eylül’ü farklı noktalarda 2010 referandumu, Ergenekon davaları ve CHP eleştirisine bağladığı görülmektedir. 2009 yılındaki yazısında Kuru şunları yazmaktadır:

“Şimdi cevabı verilmesi zorunlu soruyu sorayım: Geçici 15. madde kaldırılıp 12 Eylülcüler yargılanmalı mı? Bu soruya verilecek cevabın ‘Elbette ve hemen’ olacağı açık... Demokratik sisteme müdahale eden bir kadroyla hesaplaşma, bundan sonraki darbe heveslilerinin de iştahını kaçıracağı için önemlidir. (...) Umarım, 12 Eylül dosyasını yargı açısından açmayı gündeme taşıyan CHP hepimizle alay etmiyordur... (...)Yıllarca geçmişle hesaplaşmaya direnen CHP'nin kadrosu, gündemde olan 'Ergenekon' davasına da ters bakmayı sürdürürken, 30 yıl öncesini kurcalamak istiyor; bu garip değil mi? Özellikle de, 'Ergenekon', bir yönüyle 12 Eylül sonrası dönemin anayasaya aykırılıklarıyla hesaplaşma anlamına gelirken...”¹⁶⁵ (26 Haziran 2009, Fehmi Kuru, Timeturk)

Kuru'nun bu yazılarında açıkça görülen, 1997 ve öncesinde Zaman'da yazdığı yazılardan farklı bir söylemi getirmesidir. Zaman'da 12 Eylül'ü tam ana odağa almayan ve darbeye dair net bir tavır sergilemekten ziyade içinde bulunduğu siyasi cenahın darbe ile olan etkileşimine ilişkin yazıya döktüğü konular, 2005 sonrasında yerini “darbe karşıtlığı,” “darbe ile yüzleşme” ve bu doğrultuda yapılması gerekenler eksenine bırakmaktadır. AKP ile yakınlığı bilinen Kuru aslında Zaman gazetesinin söyleminde gördüğümüz değişime benzer, 2000'lerde AKP'nin darbeler konusunda çıkışlarına paralel bir resim ortaya koymaktadır. Kuru'nun 12 Eylül'e dair değişen söylemi, 2012 yılının Ocak ayında Star gazetesinde yayımlanan köşesinde net bir şekilde görülmektedir:

“Olmaz diyordlardı, bu da oldu. Halkoylamasıyla gerçekleştirilen anayasa değişikliği paketi içerisinde 12 Eylül (1980) darbecilerini koruyan geçici 15. madde de vardı; halk değişikliği onayladı. (...) İşte gördük: Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı '1 numaralı sanık' olarak Kenan Evren'e yer veren iddianameyi mahkemeye sundu. (...) İdamlarla, sürgünlerle, cadı avlarıyla dolu bir süreçti 12 Eylül; anayasal düzeni askıya alarak pek çok hukuk-dışı

¹⁶⁵ <http://www.timeturk.com/tr/makale/fehmi-kuru/bir-donemle-hesaplamak.html#.VSUUU17fLwI>

uygulamayı devreye soktu. Siyasileri, siyasi görüşü olanları cezaevlerine doldurdu. (...) Türkiye'nin en karanlık dönemlerinden birini teşkil eden '12 Eylül' ile hesaplaşmak yalnızca dökülen kanların hesabının sorgulanmasıyla yapılabilir mi? Sivil siyasete geçildikten (1984) sonra etkinliğini hissettirmeye devam eden 12 Eylül rejiminin yapı taşları ne olacak? O dönemde çıkarılan yasalar, yönetmelikler, genelgelerden varlığını hâlâ sürdürenler var. (...) Öncesi ve sonrasında ülkemizi kana boğmuş bir süreçtir 12 Eylül... Nihayet hesaplaşıyor.”¹⁶⁶ (05 Ocak 2012, Fehmi Kuru, Star Gazetesi)

Özetle farklı dönemlerde aynı kalemlerle yazılan köşe yazılarının söylemlerinde farklılıklar görülmekte, 1980'lerdeki “ne iyi oldu darbe” söylemi yerini, 2000'lerde “ne haksızlıklar oldu, darbeyle hesaplaşılmalı” söylemine bırakmaktadır.

II.C.4. Başlıklarda söylem vurgusu

Van Dijk'in modelinde makro temalar içinde sayılan haber başlıkları ve spotlar, içeriğin sunumu ve anlam aktarımında kritik öneme sahiptir. Bilindiği üzere habercilikte en önemli bilgi en üstte, daha önemsiz bilgiler ise altta verilmektedir. Bu nedenle de büyük puntolar ve koyu (*bold*) olarak yazılan haber başlıkları ve spotlar, okurun haberi ilk bakışta değerlendirmesine olanak tanınması ile önem kazanmaktadır. Bir anlamda okur çoğu zaman haberin devamını okuyup okumayacağına, haberin başlığı ve spotuna göre karar vermektedir. Haber başlıklarında çarpıcı anlamı ortaya çıkartacak minimum kelime, maksimum bilgi formülü uygulanarak seçilen kelimeler başlığın etkisini arttırmaktadır. Van Dijk ve Fairclough gibi söylem çözümleme kuramcıları da başlık ve spotların okuyucuya sadece bilgi sağlamadığını aynı zamanda haberin ideolojisini de aktardığını belirtmektedir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ <http://www.gazete5.com/haber/fehmi-kuru-12-eylulle-hesaplasmanin-anlamini-yazdi-178622>

¹⁶⁷ Banu Dağtaş, Erdal Dağtaş, “Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak “Cumartesi Anneleri” Eylemlerinin Türkiye Basımındaki Sunumu”, Kültür ve İletişim, no10.1, kış, 2007, s. 84

Buradan hareketle çalışmamız kapsamında haber ve köşe yazıları başlıkları özelinde yapacağımız bir analizin, çözümlemeyi destekleyici bir unsur olacağı ve detaylı olarak incelediğimiz söylemlere özet bir bakış getireceğini düşünmekteyiz. 33 yıl boyunca 12 Eylül günlerinde ilgili haber ve köşe yazılarında kullanılan başlıkları anahtar kelimeler haline dönüştürerek yaptığımız istatistiksel analiz sonuçlarında, gazete veya dönem bazında başlıklarda kullanılan bazı kelimelerin vurgusunun değiştiği görülmektedir.

1981-2013 yılları arasında tüm gazetelerdeki haber ve köşe başlıklarında ortaya çıkan en baskın kelimelerin; “12 Eylül,” “yıldönümü” ve “darbe” olduğu görülmektedir. Çalışma 12 Eylül günlerinde yapıldığı için, içeriklerin ana konusunu temel olarak “darbe anması” oluşturmakta, dolayısıyla bu üç kelimenin baskın olması şaşırtıcı olmamaktadır.

Şekil 14: 1981 - 2013 yılları arasında tüm içeriklerin başlık analizi

33 yıl boyunca, temel olarak kullanılan bu üç kelimenin ardından en sık kullanılan kelimeler; “unutma, hâlâ, bugün” ve “Evren” olmaktadır. Bir alt kademedeki farklılaşan kelimeler ise daha dikkat çekici olarak “devam ediyor, askerî yönetim, eylem, yargılama, işkence, idam, adalet, hesaplaşma” ve “darbeciler” gibi konuya dair belirli bir taraf almış söylemlere işaret eden kelimelerdir. Genel resimde, nötr anmaya yönelik kelimelerle birlikte daha çok olumsuz anlam yüklü kelimelerin görünür olduğu ortaya çıkmaktadır. Muhafız çıkışların yükseldiği 2005 sonrası dönemde haber sayılarında artış olması bu genel tabloyu karşımıza çıkartmaktadır.

Başlıkları, gazeteler ve 10 yıllık aralıklar bazında incelediğimizde üç gazetede ve farklı dönemlerde kullanılan ortak kelimelerin yanı sıra birbirinden kullanım sıklığı olarak farklılaşan kelimeler de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte “12 Eylül” kelimesinin incelemeye aldığımız tüm analizlerde en baskın kelime olarak çıktığını da not düşmeliyiz.

Cumhuriyet gazetesinde kullanılan temel kelimelerden farklı olarak; “hesaplaşma, hâlâ, devam ediyor, işkence, faşist, yargılama, mağdur” ve “darbeciler” kelimeleri baskın görülmektedir. Cumhuriyet haber ve köşe başlıklarında; “12 Eylül rejimi hala devam ediyor,” “12 Eylül ile hesaplaşılmalı” ve “darbeciler yargılamalı” söylemleri ile daha çok o dönem yaşanan işkence, idam, mağduriyetler ve adaletsizlikler üzerine yoğunlaşan söylemler ortaya çıkmaktadır. Bu resim Cumhuriyet’in 1980’lerin sonu itibarıyla başlayan ve sonrasında değişmeyen muhafız tavrını destekleyen bir sonuç olarak okunmaktadır.

Bunun yanı sıra Zaman gazetesinde en temel farklılaşma, çok yakın da olsa, ilk defa “darbe” kelimesinin “12 Eylül” kelimesinin önüne geçmesi olarak görülmektedir. Yine “yıldönümü” kelimesi de Zaman’da daha geride kalmaktadır. Bu durum Zaman’ın özellikle 2000’lerin sonunda 12 Eylül söylemini özellikle “darbe karşıtlığı” üzerinden inşa etmesi ile paralellik göstermektedir. Zaman’da diğer vurgu yapılan kelimeler ise “işkence, idam, genç, bilanço” ve “unutma” olmaktadır. Burada da yine 12 Eylül’e dair olumsuz bir yaklaşım geliştirilmekte ve o dönem yaşanan işkence ve idam olayları ile darbenin unutulmaması gerekliliğine vurgu yapan bir söylem ortaya çıkmaktadır.

Haber ve köşe yazı başlıklarına 10 yıllık aralıklarda baktığımızda ortaya çıkan tablolar yine değişiklik göstermektedir. Burada da en baskın olarak görülen “12 Eylül” ve “yıldönümü” kelimelerini bir yana koyduğumuzda; 1981-1989 yılları arasında “Evren” ve “askerî yönetim,” 1990-1999 yılları arasında “darbe, başardık, işkence” ve 2000-2013 yılları arasında ise “darbe, yargılama, hesaplaşma, hâlâ, devam ediyor” ve “unutma” kelimeleri en sık kullanılan kelimelerdir.

Şekil 18: 1981-1989 yılları arasında tüm gazetelerin haber ve köşe başlıkları

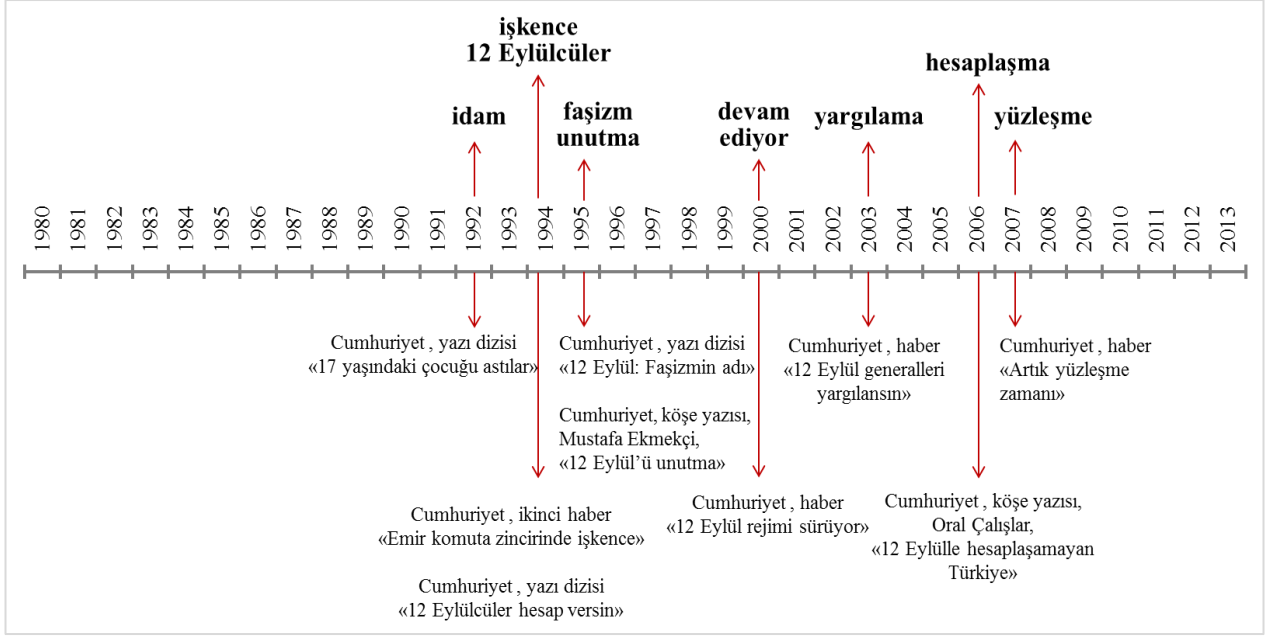
Şekil 19: 1990-1999 yılları arasında tüm gazetelerin haber ve köşe başlıkları

Şekil 20: 2000 - 2013 yılları arasında tüm gazetelerin haber ve köşe başlıkları

Özetle, gazetelerin 12 Eylül'e dair kurduğu dönemsel olarak değişen farklı söylemlerin haber ve köşe yazı başlıklarına yansıdığı görülmektedir. 1980'lerde daha çok askerinin hâkimiyeti ve 12 Eylül'e dair "temkinli" yaklaşım dikkat çekmekte iken, 1990'larda bir yanda 10 yılı darbe olmadan devirmenin memnuniyeti, bir yanda ise 1980'lerdeki temkinin yavaş yavaş işkence, idam ve faşist kelimeleriyle kırıldığı görülmektedir. 2000'lerde ise artık 12 Eylül'e dair ortaya koyulan net muhalif ve olumsuz söylem "hesaplaşma, yargılama" kelimeleriyle ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül'e dair muhalif / olumsuz söylemi oluşturan bazı temel kelimelerin ilk olarak hangi yılda ve hangi gazetede başlıklara taşındığına baktığımızda, belirlediğimiz 9 kelimenin tamamının ilk defa Cumhuriyet'in başlıklarında görüldüğü aşağıdaki şekilde ortaya çıkmaktadır. 1992 yılında "17 yaşındaki çocuğu astılar" başlıklı yazı dizisinde vurgu yapılan "idam" kelimesi ile başlayan muhalif söylem, 90'larda "işkence, 12 Eylülcüler, faşizm ve unutma" kelimeleri ile devam etmektedir. 2000'lerde ise yüzleşme üzerine eğilen söylem, 2003 yılında "12 Eylül generalleri yargılansın" başlıklı haberde dikkat çekmekte ve sonrasında "hesaplaşma, yüzleşme" kelimeleri de başlıklarda görülmektedir.

Şekil 21: Anahtar kelimelerin bir başlığa ilk defa yansıdığı yıllar

II.D. Genel Değerlendirme: Medya Dolayımı ile Toplumsal Bellekte 12 Eylül

12 Eylül 1980 askeri darbesinden bu yana her 12 Eylül'de gazetelerin darbeyi nasıl andığına dair yaptığımız söylem çözümlemesi sonucunda ortaya çıkan genel resmi ve bulguları, toplumsal bellek bağlamında bu bölümde ele alacak ve medyanın 12 Eylül'ü toplumsal bellekte nasıl yeniden ürettiğini irdeliyor olacağız.

Elde edilen bulgular bizi iki temel ayak üzerinde yönlendirmektedir: yazılı basın 12 Eylül'ü gündemine ne kadar taşıyor ve hangi çerçeve / yorumla ve hangi temaları öne çıkartarak, kısacası “nasıl” hatırlıyor? Bu çerçevede değineceğimiz ilk konu, toplumsal belleğin ana bileşenlerinden olan hatırlama ve unutma kavramlarını, 12 Eylül anma haberlerinin gazetelerde ne kadar yer bulduğu ile bir arada değerlendirmek olacaktır.

Toplumsal bellek bağlamında Halbwachs “anımsama” olgusunun altını çizmekte ve “neyi” ya da “neden” hatırladığımızı değil, daha kesin olarak “nasıl” ve “ne şekilde” hatırladığımızı incelemeyi tercih etmektedir. Bu doğrultuda, Halbwachs belleğin iletişimsel süreçler dâhilinde, anıların anlatılması, anlamlanması yoluyla, bir nevi iletişimsel alışveriş aracılığıyla oluşup, varlığını devam ettirdiğini söylemektedir. Assmann da her türlü anımsama şeklinde ortak paydanın hatırlamanın ön koşulu olan anlam aktarımı olduğundan bahsetmektedir.¹⁶⁸ Bunun karşılığında unutmanın, geçmişin ya da kayıtların tamamen silinmesi anlamına gelmediği, herhangi bir olaya / duruma bilançoda yer verilmemesi, bunun toplumsal çerçeve içinde yer bulmaması, yani aktarımının yapılmaması olarak tanımlanabilmektedir.¹⁶⁹ Toplumsal belleğin temel dinamiklerinden biri olan bu duruma, medyanın bir konuya gündeminde ne kadar yer verdiği, diğer bir deyişle toplumsal belleğe ne kadar ve nasıl bilgi aktarımında bulunduğu benzetmesi olarak da bakabiliriz.

Bu çıkarımı destekler nitelikte, “gündem belirleme” kuramcıları Shaw ve McCombs’un 1968 ABD Başkanlık Seçimleri sırasında Chapel Hill’de, kitle iletişimin gündem belirleme fonksiyonu üzerine yürüttükleri çalışma da medya gündemi ile kamu gündemi arasında nedensel bir ilişki kurmayı amaçlamış ve bu iki gündem arasında pozitif korelasyon bulmuştur.

Buradan hareketle, çalışmanın başında belirlenen temel varsayımlar çerçevesinde bulguları incelediğimizde; beklendiği gibi ana akım sağ basını temsilen Hürriyet’in konuya gündemde çok yer vermediği, İslamcı sağ basını temsilen Zaman’ın, AKP iktidarının söylemine paralel olarak gündemine aldığı ve merkez sol basını temsilen Cumhuriyet’in konuya gündeminde düzenli olarak oldukça geniş ve kapsamlı yer verdiğini görmekteyiz.

33 yıllık genel tabloda 12 Eylül’e gündeminde en az yer veren gazetenin Hürriyet olduğu görülmektedir. Hürriyet’in bu konumunun ana sebebi ise 1990’lar ve 2000’lerde

¹⁶⁸ Assmann, **op.cit.**, s. 55

¹⁶⁹ Sancar, **op. cit.**, s.53

içine girdiği suskunluktan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar 1980’lerde konuyu görece daha fazla gündemine taşıyıp, “övgü” söylemiyle sunmuş olsa da muhalif çıkışların yükseldiği 1990 sonrası dönemde sessizliğe bürünmektedir. Hürriyet 1991 - 2013 arası toplam 22 yılın 9’unda ne bir haberde ne de bir köşe yazısında 12 Eylül’e değinmektedir. 12 Eylül’e dair patlamanın yaşandığı, 2005 sonrasında bile bu tavrını devam ettirmekte ve böylelikle ana akım medyanın öncülerinden biri olarak 12 Eylül’ü hatırlamamakta ve hatırlatmamaktadır.

Zaman gazetesi ise 12 Eylül’ü gündemine tam anlamıyla 2005 yılı itibariyle almaktadır. Yayın hayatına başladığı 1986 yılından itibaren Zaman toplamda 8 yıl boyunca konuya ne baş sayfa ne de bir köşede hiç yer vermemekte, Hürriyet’e benzer şekilde 90’lar boyunca büyük bir sessizlik içinde kalmaktadır. Bunun aksine, 2005 itibariyle gazete hem haber sayısı, hem ayırdığı alan, hem de konuya manşetten sıkça yer vermesi itibariyle, kendi tarihinin deyim yerindeyse patlamasını yaşamaktadır. Zaman, toplam 18 haberinin 10’unu manşetten vermekte, 12’sine uzun ve çok uzun ölçeklerinde alan ayırmaktadır. Burada yapılacak yorum, 2014 yılında gerçekleşen son çatışmalara kadar AKP ile yakınlığı açıkça bilinen Zaman’ın egemen söylem ile kapanıyor olmasıdır.

33 yıllık genel tabloda 12 Eylül’e gündeminde en çok yer veren ve genel itibariyle çizgisini sabit tutan gazete ise Cumhuriyet’tir. Darbenin hemen ertesi ilk yıllarda daha destekçi ama sonrasında daha temkinli ve bilgi verici haber ve köşe yazılarıyla tavrını belli etmeye başlayan Cumhuriyet, 80’lerin sonuna doğru artık muhalif söylemini oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır. 1991 yılında gazetenin sahibi Yunus Nadi’nin vefatıyla boy gösteren anlaşmazlıklar yönetimin değişmesine sebep olmaktadır. Bu durumla muhtemel ilgisi olacak değişim ise gazetenin 1993 yılında 12 Eylül haber sayısında büyük kırılma yaşamasıdır.

Schudson, hatırlama ve unutmanın toplumsallaşma sürecinde şekillendiğini söylerken, toplumsal etkiyi şu şekilde özetlemektedir: Kültürel açıdan değer atfedilen ve düzenli olarak kutlanan eylemleri anımsamak, eleştirilen veya bastırılan eylemleri

hatırlamaktan çok daha kolaydır.¹⁷⁰ Dolayısıyla Hürriyet ve Zaman'ın 1990'larda çizdiği resmin tersine, Cumhuriyet "bastırılan konu/eylem" olarak karşımıza çıkan 12 Eylül'ü her dönemde hatırlamakta ve hatırlatmaktadır. Cumhuriyet'in 12 Eylül'ü en çok hatırlatan gazete olması; 1990 sonrası aşağı yukarı yılaşırı verdiği geniş kapsamlı ve konuyu etraflı ele alan yazı dizileri ve diğer gazetelere göre açık ara farkla fazlaca yer verdiği köşe yazılarıyla dikkat çekmektedir. Köşe yazılarındaki bu farklılık, yazarların kendi 12 Eylül anılarından çıkararak konuyla kurduğu doğal bağ ve dolayısıyla süregelen belleğe direk katkılarıyla da tamamlanmaktadır. Bunlarla birlikte, darbe sonrası yaşanan hukuksuzluk, idam ve işkencelere sıkça yer veriyor olması Cumhuriyet gazetesinde kapanan söylemin genel anlamda, mağduriyetlerden ve haksızlığa uğrayanlardan, yani güçsüz / iktidarsız olandan yana bir söylem olduğu söylenebilmektedir. Fakat bunu yaparken kendi politik konumuna uygun, solun söylemini kullandığını da not düşmek gerekmektedir.

Bulguların, toplumsal bellek bağlamında ele alındığında bizi götürdüğü ikinci ayak ise 33 yıllık süre zarfında gazetelerin 12 Eylül söylemlerinde tespit edilen değişim, diğer bir deyişle konuyu farklı dönemlerde "nasıl" ele aldığı, hangi çerçeve ile hatırlattığıdır.

Robert Entman'ın da ortaya koyduğu üzere, haber metinlerinde çerçeveleme, esas olarak bir parça bilgiyi okuyucular için daha anlamlı ve hatırlanabilir yapmak için kullanılan *seçim* ve *önem/belirginlik* pratiklerini içermektedir.¹⁷¹ Buna ek olarak çerçeveleri ideoloji taşıyıcıları olarak gören T. Gitlin'in ifadesi üzerinden gidersek; haber çerçeveleri, baskın ideolojiyi muhalif söylemlere kısıtlı yer vererek, yeniden üretmekte ve toplumsal uzlaşmayı sağlayarak meşrulaştırmaktadır.¹⁷² Böylelikle toplumsal gerçekliğin kurgulanmasında ve egemen dilin devamlılığında önemli rol üstlenmektedir.

¹⁷⁰ Schudson, **op. cit.**, s. 194

¹⁷¹ Entman, **op. cit.**, s.53

¹⁷² Todd Gitlin, **The Whole World is Watching**, Berkeley: University of California.

12 Eylül'ün medya dolayımı ile toplumsal bellekte yeniden üretimi bağlamında, bulguların unutmama, hatırlama ve çarpıtılarak anımsama olgularının bir arada görüldüğü bir tablo ortaya çıkarttığı fakat daha özel tespitite bizi temel olarak yıllar içinde anlamın çarpıtılması kavramına götürdüğü görülmektedir.

İnsanın geçmişi hatırlayıp, yeniden kurgularken günün çıkarlarını göz önünde bulundurduğundan toplumsal bellek kavramını kuramsal çerçevede ele aldığımız bölümde bahsetmiştik. “Geçmiş, gerçekte olduğu gibi yeniden ortaya çıkmaz, korunmaz, fakat bugünden hareketle yeniden inşa ederiz,”¹⁷³ şeklinde açıklıyordu Halbwachs. Diğer bir deyişle, her bir grup geçmiş olayları kendi perspektifinden güncel değerler ve çıkarlara göre yorumlamaktadır.

Schudson'ın *Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri* başlıklı makalesinde ele aldığı üzere, çarpıtılarak anımsamanın dört yöntemi olduğundan yine kuramsal bölümde bahsetmiştik. Buradan hareketle, elde edilen bulgularda; 33 yıllık 12 Eylül söyleminin, belleğin çarpıtma yöntemlerinden uzaklaştırma, öyküleme ve bilişselleştirmeden çok, araçsallaştırma, diğer bir deyişle geçmişin kullanılması ile güçlü bağlar kurduğu görülmektedir. 33 yıl boyunca farklı dönemlerde değişen iktidar yapıları ve siyasal yapıya göre “12 Eylül” ün artık kendi gerçekliğinden çıkartılarak kullanıldığı ve anlam çarpıtmasına uğratıldığı okunabilmektedir.

İncelediğimiz 10 yıllık aralıkların her birinde araçsallaştırma yani geçmişin kullanılarak çarpıtılması örneği ile karşılaşılmaktadır. Başta belirlenen varsayımlar çerçevesinde de 1980'lerde darbeye dair olumlu söylemlerin gündemde yer bulduğu fakat 2000'lerin sonlarına doğru ve özellikle 2010'lu yıllarda darbeye dair muhalif/olumsuz söylemin baskın olduğu ortaya çıkan bulgularda yer bulmaktadır.

Güncel çıkarlara hizmet etmek için geçmişin belli bir yorumunun desteklendiği araçsallaştırmaya tüm gazetelerde farklı şekillerde rastlanmaktadır. Kendi politik konumlanmalarına uygun olan 12 Eylül yorumunu seçerek haberlerini veya yazarlar

¹⁷³ Halbwachs, *Les Cadres*, **op.cit.**, s. VIII

köşelerini bu şekilde çerçevelemektedir. Haberde kullanılan yorumcu veya birincil kaynaklar bu durumun en temel göstergelerinden biri olmaktadır. Örneğin; Cumhuriyet gazetesi haberlerinde daha çok 12 Eylül döneminde sol kesimden işkence görmüş tanıklıklara ve sol örgüt ve derneklerin demeçlerine yer verirken, Zaman gazetesi tam tersi şekilde sağ kesimden işkence görmüş kişilerin anılarına ve sağ dernek ve siyasi partilerin demeçlerine daha çok başvurmaktadır. Bunun yanı sıra Hürriyet ise işkence tanıklıklarından çok siyasilerin 12 Eylül döneminde “ne zorluklar yaşadı” minvalindeki anılarına yer vermektedir.

Araçsallaştırmanın farklı yöntemlerinden bahseden Schudson, bunlardan birini “yöneticilerin geçmişi kendi amaçları doğrultusunda kullanması” olarak ortaya koymaktadır. Siyasilerin demeçlerinin haberin temel söylemi olarak ortaya koyulduğu birçok habere üç gazetede de defalarca rastlanmaktadır. Fakat bu duruma verilebilecek en çarpıcı örneği, Zaman gazetesinin 2005 sonrasında değişen söylemi oluşturmaktadır. 2005 itibariyle Zaman’ın egemen AKP söylemi ile bütünleşik ortaya koyduğu 12 Eylül söylemini, “AKP’nin karşı karşıya kaldığı darbe ihtimali” üzerinden, genel anlamda darbe karşıtı söylemlerle ortaya koymaktadır. Bu elbette demokratik bir açılım ve samimi anlamda yüzleşme çabası olarak okunabilecekken, bir başka taraftan iktidarın kendine tehdit olarak gördüğü bir konu üzerinden söylem değişimi olarak da okunabilmektedir. İktidarlar, egemenliklerine tehlike oluşturabilecek olayların hatırlanması ve toplumsal travmalarla yüzleşmeyi engellemek üzere bastırma/unutturma politikaları yürütürler. Connerton’ın açıkladığı gibi; bir büyük güç, bir ülkeyi bilincinden yoksun bırakmak istediğinde, sistemli unutturma yöntemini kullanır.¹⁷⁴ 1980’lerde ve askerın siyasete hâkim olduğu dönemlerde görülen bu durumun tam tersi bir anlamda 2005 sonrasında uygulanmaktadır. İktidarlar, egemenliklerine tehlike oluşturan durumlarda, büyük ölçüde “güncel çıkarlarına hizmet ettiği” için bazı olayların hatırlanması üzerinden politikalar da yürütülebilmektedir.

Schudson’ın öne sürdüğü bir diğer araçsallaştırma durumu “sansür ve örtbas etme,” konuyu bir nevi gündeme almama ve unutturma olarak yorumlanabilmektedir.

¹⁷⁴ Connerton, **op.cit.**, s. 27

Analizimizde örtbas etme, 33 yıl boyunca genel olarak Hürriyet'te ve Zaman gazetesinde de 2005 öncesinde yaygın görülen bir durum olarak karşılaşılmaktadır. Aynı zamanda sansürleme, 1980'lerin başında askerin direkt müdahalesi, 1990'lara yayılan dönemde ise medyanın "gönüllü" örtbası olarak ortaya çıkmaktadır.

Schudson, "entelektüellerin" de sıklıkla geçmişi araçsallaştırmada etkin roller üstlenmiş olduğunu belirtmektedir. Mevcut amaçları veya çıkarları beslemek için entelektüellerin bir araç görevi gördüğü fikri temelini Gramsci'nin organik aydınları kavramından almaktadır. Toplumda aydınların işlevi üzerine ağırlık veren Gramsci, modern aydınların sadece konuşmacılar olmadıklarını, eğitim ve medya gibi ideolojik aygıtlarla toplum inşasına ve egemenlik üretilmesine yardımcı olan yöneticiler ve düzenleyiciler olduğunu öne sürmektedir.¹⁷⁵ Dolayısıyla gündemde olan konulara çıkarlar doğrultusunda bir çerçeve verilmesinde köşe yazarlarına da büyük rol düşmektedir. Bizim analizimiz çerçevesinde de, 1980'lerde askeri öven köşeler, 90'larda suskunluğa (Cumhuriyet hariç) ve 2000'lerde ise yükselen değer "hesaplaşma" olgusuna yerini bırakmaktadır. Çözümlememiz kapsamında ilk akla gelen, örnek köşe yazılarının detaylı ele alındığı bölümde aktardığımız Fehmi Kuru olmaktadır. 1990'larda daha suskun veya konuyu sadece İslami kesim perspektifinden ele alan Kuru, ancak 2010 yılı itibariyle "12 Eylül ile hesaplaşılmalı" söylemine gelmektedir.

Schudson'un belirttiği çarpıtma yöntemlerinden bir başkası, "öyküleme" de bulgularımızda karşılık bulmaktadır. Geçmişin ilginçleştirilmesi olarak anlatılabilecek öyküleme, anı haberlerinde sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Genel anlamda geçmişin bir tür kültürel biçimle sarmalanması gerekliliğine dayanan ve bir kahraman, karşısına çıkan engeller ve bu engelleri aşma çabaları olarak açıklanabilmektedir. Çözümlememizde bu yönetime örnek oluşturabilecek 2006 tarihli Zaman manşeti çarpıcı bulunmaktadır. "Üç ülkücüyü ipten alan genç" başlıklı haberde, AKP'nin kilit isimlerinden ve haberin yapıldığı tarihte meclis başkanı olan Bülent Arınç üzerine yapılan bir "güzelleme" söz konusu olmaktadır. 12 Eylül döneminde işkence görmüş ve idamla yargılanmış kişiler üzerine kurulan bir haber olmasına rağmen, "Hiç

¹⁷⁵ Lusin Bağla, "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", **Birikim Dergisi**, no, 23/84, 2014

tanımadıkları bir kişi cezaevine gelerek kendilerini savunmak istediğini söyledi. Üstelik para da istemiyordu. Yedi yıl mücadele veren genç avukat davanın seyrini değiştirdi ve müvekkillerini idamdan kurtardı,” ifadesiyle Arınç’ın “kahramanlık hikâyesine” odaklanmaktadır.

Geçmişte olan olayları sadece aktarmaktan ziyade bunları süsleme ve ilginç hale getirme çabası olarak da okunabilen öyküleme, Hürriyet’te Ajda Pekkan gibi ünlü isimler ve o dönemin siyasilere “romantikleştirilerek” aktarılan anılarında da kendini bulmaktadır.

Şekil 22: 12 Eylül 2005 tarihli Hürriyet haberi ve görselleri

Sonuç olarak, 12 Eylül bazı dönemlerde gazetelerin gündeminde yer bulurken farklı zamanlarda gündem dışı bırakılmaktadır. Ele alındığında ise kimi zaman daha olumlu, kimi zaman olumsuz söylemlerle çerçevelenmektedir. Böylelikle her gazete kendi grup belleği çerçevesinde 12 Eylül’e dair bir aktarım gerçekleştirmektedir.

SONUÇ

Toplumsal bellek ve medya problematiğine temellenen tez çalışmamızda, toplumsal belleğin oluşum ve yeniden inşa sürecinde medyanın nasıl bir rol üstlendiğini anlamaya çalıştık. Bu amaç doğrultusunda bulgular elde edebilmek için Türkiye tarihinde siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda büyük kırılmaya sebep olan 12 Eylül 1980 askerî darbesinin günlük gazetelerde nasıl yeniden üretildiğini anlamaya yönelik bir eleştirel söylem analizi yaptık. Bu sayede 1980 darbesi özelinde toplumsal belleğin medya aracılığı ile nasıl yeniden inşa edildiğini görmeyi hedefledik.

Çalışma kapsamında, 1981'den 2013 yılına kadar, toplam 33 yıl boyunca darbenin her bir yıldönümünde, Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde 12 Eylül darbesini konu edinen haber ve köşe yazılarını inceledik. Araştırma konusunun 12 Eylül 1980 askeri darbesi olmasının ana sebepleri ise darbenin, Türkiye toplumunun her kesimine bir şekilde sirayet etmiş olması ve Türkiye'nin kabarık toplumsal travmalar listesinin en başında gelen konulardan biri olması oluşturmaktadır.

Yukarıda anlatılan çalışma kapsamında çalışmamızın ilk bölümünde, sonrasında yapacağımız analizi besleyebilmek adına, toplumsal bellek kavramını ve toplumsal belleğin yeniden inşasında etkili olan temel kurumlardan biri olarak medyayı kuramsal çerçevede inceledik. İkinci ana bölümünü ise gazeteler üzerinde uyguladığımız söylem çözümlemesini kapsamaktadır. Bu bölümün temel amacı seçilen ulusal gazetelerin 1980 askeri darbesini nasıl hatırladığı ve bir anlamda topluma nasıl hatırlattığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Analizimiz sonuçlarını nicel ve söyleme yönelik nitel sonuçlar olarak değerlendirdik.

Araştırmanın dayandığı temel hipotez ise gazetelerin, 12 Eylül darbesini genel olarak hatla(t)ma çabasından yoksun olacağı ya da gündemine aldığı noktada darbeyi meşru gösterme veya günün çıkarları doğrultusunda kullanacağı yönünde olmaktadır. Bu hipotez temelinde belirlediğimiz detaylı varsayımların başında farklı politik görüşteki gazetelerin konuya gündemlerinde değişen yoğunlukta yer vereceği gelmektedir. Ana akım sağ basının konuya çok yer vermeyeceği, İslamcı / muhafazakar sağ basının yine çok geniş alan ayırmamakla birlikte AKP iktidarı çizgisinde bir söylemle kapanacağı ve sol basının muhalif değerlere daha açık olması itibariyle konuyu tüm yıllar genelinde oldukça geniş ve kapsamlı işleyeceği öngörülmüştür. Ek olarak gazete söylemlerinin, ülkenin politik arka planına paralel olarak iktidar odaklarıyla kurdukları ilişkilere göre değişeceği de temel varsayımlar arasındadır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular başta düşünülen varsayımları büyük ölçüde karşılamaktadır. Bulgular kapsamında, merkez sol basını temsilen Cumhuriyet gazetesinin 12 Eylül'e en çok yer veren gazete olduğu görülmektedir. İslamcı sağ basını temsilen Zaman'ın, AKP iktidarının söylemine paralel olarak konuyu gündemine aldığı ve ana akım sağ basını temsilen Hürriyet'in konuya gündemde çok yer vermediği tespit edilmektedir. Gündemine alma ve düzenli olarak hatırla(t)ma konusunda, Cumhuriyet 33 yıl boyunca diğer gazetelere göre çok daha sabit bir trend izlemektedir. Bununla birlikte Hürriyet gazetesi 80'ler de bir nebze daha fazla yer verirken 90'lar itibariyle daha sesiz kalan bir tavır sergilemektedir. Her iki gazetenin aksine Zaman gazetesi 12 Eylül'e gündeminde temel olarak 2000'ler sonrasında yer vermeye başlamaktadır.

Gazetelerin 12 Eylül dair söylemlerinde baktığımızda ise yine en sabit üslubun Cumhuriyet gazetesinde olduğu görülmektedir. 80'lerin sonuna doğru darbeye dair tarafsız tavrının kırılması ile birlikte sonraki yıllarda Cumhuriyet muhalif ve sert üslubunu korumaktadır.

Hürriyet 80'li yıllarda genel olarak daha çok "darbeye övgü" niteliğinde söylemlerle kapanmakta, 1990 sonrası dönemde ise sesini da çok kısarak, nötr bir tavır almakta ve sessizliğe bürünmektedir. Zaman gazetesi ise Hürriyet'e benzer şekilde 90'lar boyunca sessiz tavır sergilemekte, özellikle 2005 itibariyle 80 darbesine dair çizgi

ve üslubunun değiştiği görölmektedir. Özetle, 2014 yılında baş gösteren zıtlaşmalara kadar AKP ile yakınlığı açıkça bilinen Zaman'ın egemen söylem ile kapandığı tespit edilmektedir.

Sonuç olarak, 12 Eylül'ün medya dolayımı ile toplumsal bellekte yeniden üretimi; gazetelerin, benimsedikleri politik görüş ve duruşlarına göre, yıldan yıla dönemden döneme, iktidar odakları ile kurdukları ilişkiler ve yaşanan dönemin siyasi-ekonomik arka planına paralel olarak değişmektedir. Bu bakımdan gazeteler birçok makro ve mikro etkenin etkisi altındarak, 12 Eylül'e dair bir aktarım yapmakta ve çoğunlukla söylemleri politik duruşlarıyla birlikte günün çıkarlarına uygun olarak değişmektedir. Böylelikle unutma, hatırlama ve çarpıtarak anımsama olguları çerçevesinde gazeteler, okuyuculara sundukları içeriklerle bir görüş vermekte ve belleğin şekillenmesine katkıda bulunmaktadır.

12 Eylül, hem kendi iç dinamikleri, hem yaşamın tüm alanlarına sirayet etmesi bakımından hem de bugüne kadar geçen süre itibariyle çok geniş bir konuyu işaret etmektedir. 12 Eylül darbesi ekonomiden, sokaktaki gündelik hayata, işkencelerden, ortaya çıkardığı rejim, uygulamaları, sonuçları ve yasalarıyla yüzlerce farklı bağlamda ele alınabilmektedir. Diğer taraftan inceleme altına aldığımız 33 yıllık süreç, analizin derinleştirilebilmesi için çok farklı kapılar açabilmektedir. Dolayısıyla bu elimizdeki çalışma, ancak çok limitli, özetin özeti olabilecek bir analiz olmaktadır. 33 yıl içinde Türkiye'nin siyasal, toplumsal, ekonomik dönüşümleri, 12 Eylül'ün farklı değerlendirme, analiz ve anmalarını ortaya çıkartabilmektedir. Bu bağlamda ele alınan çalışma birçok farklı taraftan geliştirilmeye müsaittir. Bununla birlikte bellek ve medya üzerine yapılacak böyle bir çalışmada, medya içerik çözümlemesini tamamlayıcı ve resmi bir bütün olarak daha net görmeyi sağlayacak bir saha çalışması zincirin tamamlayıcı halkası görevini görecektir.

Toplumsal bellek kavramının 1980'ler itibariyle gelişme göstermeye ve daha yaygın kullanılır bir kavram olduğunu giriş bölümünde belirtmiştik. Nora bellek alanında bu yükselişin temel sebeplerinden birini "tarihin demokratikleşmesi" olarak göstermektedir. Peki bu ne anlama gelmektedir? Nora bunu toplulukların hatta bireylerin

kurtuluş veya özgürleşme mücadelesi olarak açıklamakta ve bunun üç türünden bahsetmektedir: i) baskı altındaki toplumların global kurtuluşu, ii) cinsel, toplumsal, dinsel veya bölgesel azınlıkların içsel kurtuluşu, iii) totaliter rejimlerin altında kalmış ve bunların yıkılması sonucu gerçekleşen ideolojik kurtuluş.¹⁷⁶

Bizi tez konumuz dâhilinde daha çok üçüncü tür ilgilendirmektedir. İdeolojik kurtuluş, totaliter rejimler altında yaşamış toplumların, maruz kaldıkları uygulamalar tarafından gasp edilen veya ağır tahribata uğratılan belleklerinin arayışını anlatmaktadır. Bir anlamda yaşananlarla yüzleşme ve hesaplaşmayı açıklamaktadır. Nora, eski Sovyet ülkelerini, Latin Amerika ve Afrika ülkelerini bu ideolojik kurtuluş çerçevesinde örnek göstermektedir. Türkiye'nin yaşadığı 12 Eylül süreci ve sonrasında miras bıraktığı rejimi de burada temel bir örnek teşkil etmektedir. Yüzleşme ve hesaplaşma çabaları içinde Türkiye de çarpıtılan hafızasını yeniden bulma çabası içerisinde, hatırlama ve “hafıza uyanışını” yaşamaktadır.

Nora'nın belleğin yükselişine sebep gösterdiği tarihin demokratikleşmesi kavramını, Assmann'ın belleğin yükselişini açıkladığı üç temel faktörden birine; yeni elektronik medyanın gelişimine ve hafıza dışı kaydın mümkün olmasına bağlamak pekâlâ mümkündür.

Bugün bilgi ve teknoloji çağı ile birlikte internetin ve yeni medya olarak adlandırılan platformların dünya çapında yaygın kullanımını yaşamaktayız. Haber siteleri, blogları, forumlar, internet sözlükleri, Facebook, Twitter gibi büyük katılıma sahip sosyal paylaşım sitelerini kapsayan sosyal medya üzerinde büyük bir bilgi akışı gerçekleşmektedir. Manuel Castells *Ağ Toplumu, Enformasyon Çağı* adlı kitabında, “küresel köy” kavramıyla benzer ideolojik kökenlere sahip olan enformasyon veya iletişim toplumu gibi kavramların yerine “ağ toplumu” kavramını kullanmıştır. Castells, bu kavrama temel niteliğini veren iki unsurdan biri; “medya sisteminin sanallığını, eski uzam ve zaman mevhumlarını değiştiren yenilik olarak tanımlar. Zaman ve uzamı

¹⁷⁶ Nora, Gedachtniskonjunktur, s. 6, aktaran Mithat Sancar, **op. cit.**, s. 65

dönüştüren bu medya sistemi, bir akışlar uzamı ile zaman dışı bir anlayış yaratmıştır.”¹⁷⁷

Bu algı farklılaşmasına ek olarak, internet üzerindeki gündem belirleme, geleneksel medyanın bize sunduğundan hem yapısal olarak hem de çoğu zaman içerik olarak farklıdır. Çarpıcı olan, geleneksel medya gündeminden bağımsız sosyal medyanın da ayrı bir gündeminin olmasıdır. Geleneksel medyada gündeme girmeyen birçok konu sosyal medya platformlarında kendine yer edinmekte ve hatta kimi durumlarda buradan aldığı güçle bu konuların geleneksel medyanın konusu olmasını da sağlamaktadır. Geleneksel medyanın gündem belirleme gücü artık insanların sınırsız katılımının gerçekleştiği sosyal medya tarafından paylaşılmaktadır. Bu kapsamda yeni medya ile birlikte toplumsal belleğin yeniden üretiminde medyanın rolü çok daha boyutlu bir hal almakta ve daha da karmaşıklaşmaktadır. İhtiyaç duyduğumuz bilginin her an ve artık her yerde elimizin altında olması elbette bellek alanında da sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla tarihin demokratikleşmesi çerçevesinde yeni medyanın da dâhil edileceği bir çalışma bellek ve medya alanında daha geniş kapıları açacaktır.

¹⁷⁷ Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Çağı**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 45, aktaran Nilgün Tunalı, **Küreselleşme İletişim Kültürlerarasılık**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s. 58

KAYNAKÇA**KİTAP**

ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1978

ANDERSON, Benedict, *Imagined communities*, New York: Verso, 1991

ASSMANN, Jan, *Kültürel Bellek, Das Kulturelle Gedachtnis*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001

BAUDRILLARD, Jean, *Ecran Total*, Paris: Galilée, 1997

BAUDRILLARD, Jean, *La Société de Consommation*, Paris: Folio, 1986

BAUDRILLARD, Jean, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003

CASTELLS, Manuel, *Ağ Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Çağı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005

CHOMSKY, Noam, HERMAN, Edward S., *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, İstanbul: BGST Yayınları, 2012

CURRAN, James, GUREVITCH, Michael, (der.), *Mass Media and Society*, London: Edward Arnold, 1991

COHEN, Bernard, *The Press and Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press, 1963

CONNERTON, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999

DANACI YÜCE, Özlem, *Siyasal Kampanyalarda Medya: Yazılı Basın Haberlerinde Çerçeveleme ve Öne Çıkarmanın Politikacı Temsilindeki Rolü*, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005

DEARING, James, ROGERS, Everett, *Communication Concepts 6: Agenda-Setting*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1996

- ERGUR, Ali, (ed.), *Görkemli Unutuş: Toplumsal Belleğin Kıvrımlarında Dumlupınar Faciası*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006
- ERDOĞAN, İrfan, ALEMDAR, Korkmaz, *İletişim ve Toplum*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1990
- FIRAT, Derya, (der.), *Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977den Gezi Direnişine Toplumsal Hareketler ve Kent Mekanı*, İstanbul: Dipnot, 2014
- GITLIN, Todd, *The Whole World is Watching*, Berkeley: University of California, 1980
- HALBWACHS, Maurice, *La Mémoire Collective*, Paris: Albin Michel, 1997
- HALBWACHS, Maurice, *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*, Paris: Libraire Alcan, 1925
- HOBSBAWM, Eric, RANGER, Terence, *Geleneğin İcadı*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006
- HUYSSSEN, Andreas, *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*, Routledge, 1994
- İRVAN, Süleyman, (der.), *Medya Kültür Siyaset*, Ankara: Alp Yayınevi, 2002
- IYENGAR, Shanto, *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*, Chicago: The University of Chicago Press, 1991
- IYENGAR, Shanto, KINDER, Donald, *News That Matters*, Chicago: The University of Chicago Press, 1987
- KUNDERA, Milan, *Gülüşün ve Unutuşun Kitabı*, İstanbul: Can Yayınları, 1991
- KÜÇÜK, Mehmet (der.), *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ark Yayınevi, 1994
- LIPPMANN, Walter, *Public Opinion*, New York: Penguin, 1946
- MAIGRET, Eric, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011
- MATTELART, Armand, *Mapping World Communication: War, Progress, Culture*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1994
- MEYERS, Oren, NEIGER, Motti, (ed.), *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011
- MISZTAL, Barbara, *Theories of Social Remembering*, Philadelphia, Open University Press, 2003

- ONG, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991
- PEQUIGNOT, Bruno, sous la direction, *Maurice Halbwachs: le temps, la mémoire et l'émotion*, Paris: l'Harmattan, 2007
- RENAN, Ernest, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris: Presses Pocket, 1996
- RICOEUR, Paul, *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*, Paris: Seuil, 2003
- SANCAR, Mithat, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007
- SARTORI, Giovanni, *Görmenin İktidarı*, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006
- SCHILLER, Herbert, *Zihin Yönlendirenler*, Çeviren: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları, 1993
- TULVING, E., *Concepts of Memory*, Oxford: Oxford University Press, 2000
- TUTAL, Nilgün, *Küreselleşme İletişim Kültürlerarasılık*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006
- YAYLAGÜL, Levent, *Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2008
- ZARECKA, Irwin, *Frames of Remembrance: the Dynamics of Collective Memory*, New Jersey: Transaction Publishers, 2009
- ZELIZER, Barbie, *Covering The Body*, Chicago: University of Chicago Press, 1992
- ZILLIOĞLU, Merih, *İletişim Nedir?*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2007

MAKALE

- DAĞTAŞ, Banu, DAĞTAŞ, Erdal, "Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak "Cumartesi Anneleri" Eylemlerinin Türkiye Basınındaki Sunumu", **Kültür ve İletişim**, no10.1, kış, 2007
- DEVECİOĞLU, Ayşegül, "Medyada Uzun Operasyon", **Birikim**, Mayıs, 2001
- EDY, Jill A., "Journalistic Uses of Collective Memory," **Journal of Communication**, Spring, 1999, 71-85
- ENTMAN, Robert, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," **Journal of Communication**, no:43, 1993

FIRAT, Derya, TOPALOĞLU Hande, “*Total Kurum, Disipliner Cezaevi, Kamp: Goffman, Foucault ve Agamben’in Kavramlarıyla Diyarbakır Askeri Cezaevi (1980-84)*”, **Toplum Bilim**, sayı 123, 2012

GOLDING, Peter, MURDOCK, Graham, “*Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik*,” içinde Süleyman İrvan, (der.), *Medya Kültür Siyaset*, Ankara: Alp Yayınevi, 2002

IYENGAR, Shanto, “*Siyasette Erişim Yanlılığı: Televizyon Haberleri ve Kamuoyu*,” içinde İRVAN, Süleyman, (der.), **Medya Kültür Siyaset**, Ankara, Alp Yayınevi, 2002

MCCOMBS, Maxwell, “*Building Consensus: The News Media’s Agenda-Setting Roles*,” **Political Communication**, no: 14, 1997

MCCOMBS, Maxwell, SHAW, Donald, “*The Agenda Setting Function of Mass Media*,” **Public Opinion Quarterly**, 1972, volume: 36

MURDOCK, Graham, “*Capitalism, Communication and Class Relations*,” **Mass Communication and Society**, London: Arnold, 1977, s. 12-45

ÖZGEN, Murat “*Toplumsal Olaylarda Medyanın Etkinliği ve Rolü*,” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, no. 24-26.

PERI, Yoram, “*The Media and Collective Memory of Yitzhak Rabin’s Remembrance*,” **Journal of Communication**, Summer, 1999, 106-124

SCHEUFELE, Dietram, TEWKSBURY, David, “*Framing, Agenda Setting and Priming: The Evolution of Three Media Effects Models*,” **Journal of Communication**, no: 57, 2007, s.9-20

SCHUDSON, Michael, “*Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri*,” **Cogito**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sayı: 50, Bahar, 2007

TANRIÖVER, Hülya U., “*Medyada İdeolojik Söylem ve Kadınların Araçsallaştırılması*”, içinde Nasır Niray (ed.) **Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu**, Cilt 2, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Kasım 2007, s. 806-813

TUCHMAN, Gaye, *Qualitative methods in the study of news*, p. 79-93, içinde BRUHN Klaus (ed.), *A handbook of qualitative methodologies for mass communication research*, London: Routledge, 1991.

TUCHMAN, Gaye, “*Telling Stories*”, **Journal of Communication**, no. 26, 1976

WEAVER, David, “*Thoughts on Agenda Setting, Framing and Priming*,” **Journal of Communication**, no:5 7, 2007, s.142-147

INTERNET

BORA, Tanıl, “*Unutmak, Herşeyi Unutmak,*” Radikal İki, 11.09.2005,
(Erişim tarihi: 25.02.2015)
http://www.radikal.com.tr/radikal2/unutmak_her_seyi_unutmak-872973

DURAN, Ragıp, “*90’larda Medya ve Kürtler*”, **Toplum ve Kuram Dergisi**, Bahar, no:9, 2014, (Erişim tarihi: 12.03.2015)
<http://apoletlimedya.blogspot.com.tr/2014/06/90larda-medya-ve-kurtler.html>

DÜZEL, Neşe, “*Dinç Bilgin röportajı*”, **Taraf Gazetesi**, 8 Mart 2010,
(Erişim tarihi: 12.03.2015)
<http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/nese-duzel/bu-ulkede-basin-hukümet-de-kurdu/10345/>

HABER SOL, (Erişim tarihi: 12.03.2015)
<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/tayyip-erdogan-yine-gazetecileri-hedef-aldi-haberi-58283>

STAR GAZETESİ, (Erişim tarihi: 12.03.2015)
<http://www.gazete5.com/haber/fehmi-koru-12-eylulle-hesaplasmanin-anlamini-yazdi-178622>

T24, (Erişim tarihi: 12.03.2015)
<http://t24.com.tr/haber/erdogan-darbecilerle-yuzlesme-gunudur-samsun-aa,93020>

TIMETURK (Erişim tarihi: 12.03.2015)
<http://www.timeturk.com/tr/makale/fehmi-koru/bir-donemle-hesaplamak.html#.VSuUU17fLwI>

<http://www.internetlvestats.com/internet-users/#trend>
(Erişim tarihi: 19.10.2014)

EKLER**Ek 1:****Analiz Çerçevesi:*****Temel Çerçeveler:***

1. Gazete:

Cumhuriyet	1
Hürriyet	2
Zaman	3

2. Tarih:

3. Manşet:

4. Sürmanşet:

5. 2. haber:

6a. 12 Eylül 1980 darbesi ile ilgili **baş sayfada** yazılı içerik var mı?6b. 12 Eylül 1980 darbesi ile ilgili **gazetede** yazılı içerik var mı?

7. Yazının türü:

Haber	1
Köşe yazısı	2
Yazı dizisi	3

8a. İçeriye devam ediyor mu? Kaçınca sayfa?

Evet,	1
Hayır	2

7=1 ve 3 için sorun.

8. Konumu:

Manşet	1
Sürmanşet	2
İkinci haber	3
Bas sayfada küçük haber	4
Arka sayfa	5
İç sayfalar	6
Bas sayfada bilgi	7

9a. Köşe yazısı kaçınca sayfada:

.....

9b. Sayfa kategorisi ne?

İç politika	1
Dünya	2
Ekonomi	3
Kültür / Sanat / Yaşam	4
Spor	5
Magazin	6
Gündem / Haber / İnsan	7
Baş sayfadan devam	8
Görüş / Yorum	9

9c. Bas sayfada bilgi geçiliyor mu?

Evet	1
Hayır	2

11. Kaynağı veya yazarı:

.....
.....

Haber Servisi / gazete bürosu vb.	1
Ajans	2
Muhabir / gazeteci	3
Sadece şehir / yok	4

10. Yazının uzunluğu:

	Baş sayfa	Devamı
Bilgi geçiyor	9	9
Çok küçük	1	1
Küçük	2	2
Orta	3	3
Uzun	4	4
Çok uzun	5	5

Diğer Çerçeveler:

12. Başlığı:
başlık:.....

12a. Devam sayfasında

13. Spotu / Girişi:

14. Köşe yazısının formatı?

Yekpare konu	1
Farklı konular karışık	2
Alt başlıklı farklı konular	3

15. Yorumcular / aktörler:

Mağdur yakınları, tanıklar, vatandaş	1
Siyasiler	2
Dernek, sendika vb. örgütler	3
Asker, emniyet, askeri bildiri / belge	4
Diğer belgeler	5
Sanatçı, yazar vb.	6
Diğer	7
Akademisyen	8

16. Çerçevesi:

Tematik (olay)	1
Epizodik (öykü)	2

17. Yaklaşımı (tonu):

Olumlayan	1
Olumsuzlayan	2
Nötr / bilgi verici	3
Alakasız	4
Kararsız	5

18. Köşe yazısının anlatım biçimi:

Öznel / izlenimsel	1
Öznel duygusal	2
Sade epizodik	3
Siyasal formal	4
Mizahi / kinaye / absürt	5
Anı / öyküleyici	6
Politize / siyasi	7
Açıklayıcı	8
Betimleyici	9
Tartışmacı	10
Tarihsel	11
Akademik / eleştirel	12

19. Kategorisi:

20. Kelime tercihleri (tekrarlanan kavramlar, mecazlar, çarpıcı ifadeler, aşırı vurgular):

21. Sentaktik (aktif/edilgen, kesin/belirsiz):

22. Fotoğraf sayısı ve tonu: #

1	Olumlu
2	Olumsuz
3	Nötr

Ek 2:

Yıllar	Cumhuriyet					Hürriyet					Zaman					Genel Toplam
	Alakasız	Nötr / bilgi verici	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Alakasız	Nötr / bilgi verici	Olumlu	Olumsuz	Toplam	Alakasız	Nötr / bilgi verici	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
1981		1	2		3			1	5	6						9
1982		2			2				3	3						5
1983		1			1			1	2	3						4
1984		2	1		3			1	2	3						6
1985		3			3			1	1	2						5
1986		2			2			1	2	3						5
1987	1	2		2	5											5
1988		1		1	2			1		2		1	1		2	6
1989		1		3	4			1		1						5
1990				3	3		1	1	1	5						8
1991				1	1								1	1	2	2
1992				4	4		1			1		1			1	6
1993				5	5											5
1994	1			6	7	1				1						8
1995		3		4	7	1				1						8
1996				4	4											4
1997				5	5					1			1	1	7	7
1998				1	1					1						2
1999				3	3											3
2000		1		11	12		1	1		5			1	1	18	18
2001				3	3											3
2002		1		3	4											4
2003				5	5											5
2004				4	4					1		1			1	6
2005	1			12	13			2		3	1		2	3	19	19
2006				5	5							2	1	3	8	8
2007				6	6			1		1		1		1	8	8
2008	1			2	3					1		1	2	3	7	7
2009				7	7					1			2	2	10	10
2010		1		2	3								2	2	5	5
2011		2		6	8			1		2		1	1	1	3	13
2012	1			5	6								4	4	10	10
2013				2	2											2
Genel Toplam	5	23	3	115	146	2	3	13	16	47	1	8	2	17	28	221

*Alakasız ve kararsız yaklaşımlar Alakasız altında toplanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Cansu Ceran, 20 Eylül 1986 tarihinde Ordu'da doğmuştur. Lise öğrenimini 2004 yılında Tarsus Amerikan Koleji'nde tamamlamıştır. Aynı yıl Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi altında Fransızca Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümünü kazanmıştır. Lisans öğreniminin 3. sınıfında Erasmus Öğrenci Değişim programına katılmaya hak kazanmış ve bir seneliğine Fransa'nın Lyon şehrinde, Institut d'Etudes Politiques de Lyon'da öğrenim görmüştür. Lisans öğreniminden 2009 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Bölümü'nde okumaya hak kazanmıştır. Lisansüstü öğrenimine devam ederken iki yıl boyunca Hürriyet Daily News gazetesinde ekonomi servisinde çevirmen ve muhabir olarak görev yapmıştır. 2011 yılında GfK Araştırma şirketine geçerek üç yıl boyunca pazar araştırma alanında çalışmış, halen de pazar araştırma projelerinde freelance olarak görev almaktadır.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite Galatasaray Üniversitesi
Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı Soyadı Cansu CERAN
Tez Başlığı Toplumsal Belleğin İnşasında Medyanın Rolü:
Günlük Gazetelerin 12 Eylül'ü Hatırla(t)ma Biçimleri
Savunma Tarihi 11.06.2015
Danışmanı Doç. Dr. Hülya UĞUR TANRIÖVER

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

İmza

Doç.Dr. Hülya UĞUR TANRIÖVER

Doç. Dr. Özlem DANACI YÜCE

Yrd. Doç. Dr. Derya FIRAT

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. M. Yaman Öztekin